

ОБРАЗОВАНИЕ

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

*Выпуск журнала № 37
Часть-4_ Январь -2024*

OPEN ACCESS

ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

Январь - 2024 год

ЧАСТЬ - 4

DORI VA DORI VOSITALARI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA

*Urganch Abu Ali Ibn Sino nomidagi Jamoat
Salomatligi texnikumi o'qituvchisi
Matyakuboba Zebo Yuldashboyevna*

Annotataiya: Ushbu maqolada dorilar tarkibi va xususiyatlari qo'llanishi haqida ma'lumotlar keltirilib, yetarlicha yoritilib berildi.

Kalit so'z: dorilar diagnostikasi, turlari, linimentlar, granullalar

Dori — kasalliklarni davolash yoki oldini olish uchun ishlatiladigan modda. Har qanday dorilarni odamlarga qo'llashdan oldin hayvonlarda sinab ko'riladi va klinikalarda kuzatiladi. Dorilar kimyo-farmatsevtika zavodlarida sintetik moddalardan, o'simlik, hayvon yoki mikrobiologik mahsulotlardan, tez buziladigan aayrim dori.lar esa dorixonalarda tayyorlanadi. Dorilar turli xilda, mas, suyuq (qaynatma, tindirma, eritma, suspenziya va boshqalar), yumshoq (surtma, liniment, krem, pasta va boshqalar), qattiq (sochma, tabletka, draje, granula va boshqalar) hamda alohida in'yeksiya maqsadlari uchun ampula holida chiqariladi. Ta'siriga ko'ra, yurak D.lari, surgi, siydik haydaydigan, og'riq qoldiradigan, issiq tushiradigan, narkotik, uyqu keltiradigan va boshqa D.lar bo'ladi. Bevosita kasallikning qo'zg'atuvchisiga ta'sir qiladigan D.lar alohida guruhni tashkil etadi, bularga bezgak, zaxm, silga qarshi va boshqa D.lar kiradi. Ular kimyoviy terapevtik vositalar deb ataladi. D.larning shifobaxsh ta'siri bemorning yoshi, ahvoli va dozata bog'liq. Katta doza organizmni zaharlashi, kam doza esa kasallik qo'zg'atuvchisini oo'sha dori.ga chidamli qilib qo'yishi mumkin. Shuning uuchun dori.ni faqat vrach buyurgan dozada qabul qilish kerak. Dorilar sirtga ishlatiladi, ichiriladi, nafas yo'li orqali yuboriladi va in'yeksiya qilinadi. Ularning kuchi, ta'siri organizmga qay yo'l bilan va qanchalik tez kiritilishiga bog'liq. Ba'zi dorilar takror yuborilganda organizmda to'planib ta'sir etadi (qarang Kumulyasiya). dorini ko'rko'rona qabul qilish yaramaydi, chunki ko'p kasalliklar belgisi bir-biriga o'xshaydi, uning uchun keraksiz dorilarni qabul qilish sog'liqqa zarar yetkazadi. Organizmga kirgan dori.lar qisman parchalanadi va o'zgaradi, keyin buyrak, hazm va nafas yo'llari, ter va boshqa orqali chiqib kketadi dorilar uyda bolalarning bo'yi yetmaydigan joyda saqlanishi kerak. Har bir dorini yaroklilik muddati yorlig'ida qayd qilinadi, belgilangan mudsatdan uzoq saqpanganda ta'sirini yo'qotadi. Keyingi yillarda xorijdan keltirilgan dorilar xili bir kadar ortdi, shu bois uni faqat vrach maslahati bilan qabul qilish zarur. Og'riq qoldiruvchi dorilar – og'riq sezgisini yo'kotuvchi yoki kamaytiruvchi dorilar. Bularga kimyoviy tuzilishi va ta'sir mexanizmi turlicha dori moddalari kiradi. Og'riq qoldiruvchi dorilardan nerv tizimiga ta'sir etib, og'riqni kamaytiruvchi moddalar (analgetiklar) asosiy o'rinni egallaydi.

Narkotik analgetiklar va narkotikmas analgetiklar farq qilinadi. Narkotik analgetiklarga morfiy, va uning sintetik o‘rindoshlari (promedol, fentanil va boshqalar) kiradi. Narkotik analgetiklar turli og‘riqlar, jumladan, shikastlanish, kuyish, miokard infarktida ro‘y beradigan kuchli og‘rikdarni ham qoldiradi. Morfiy markaziy nerv tizimiga ta‘sir ko‘rsatib, eshituv, qo‘rquv, taktil sezgisini o‘tkirlashtiradi, o‘ziga xos gallyutsinatsiyalar keltirib chiqaradi. Og‘riq bilan kehadigan salbiy emotsiyalar (vahima, hayajonlanish, g‘am-g‘ussa va boshqalar)ni ssaytirib, xavfsizlik, o‘zini yengil his qilish, bamaylixotirlik tuyg‘usini paydo qiladi. Narkotik analgetiklar takror-takror qabul qilinganda odam unga o‘rganib, ko‘msaydigan bo‘lib, narkomaniyaga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois narkotik analgetiklar qat‘iy hisobda turadi va ular cheklangan holda beriladi. Narkotik analgetiklarni vrach ruxsatisiz ichish taqiqlanadi. Narkotikmas analgetiklarga kimyoviy tuzilishi turlicha bo‘lgan sintetik moddalar (amidopirin, analgin, atsetilsalitsilat kislota, paratsetamol va boshqalar) kiradi. Bu xil analgetiklarning narkotik analgetiklarga qaraganda og‘riq qoldiruvchi ta‘siri kuchsizroq bo‘lib, asosan, nevrалgiya tusidagi og‘riqlarda, mialgiya mushaklar yallig‘lanishiga, tish va bosh og‘rig‘ida, artralgiyada ishlatiladi. Narkotikmas analgetiklar og‘riq qoldirishi bilan bir qatorda isitma tushishiga ham (q. Isitma tushiruvchi dorilar) yordam beradi. Ko‘pchilik narkotikmas analgetiklarning yallig‘lanishi qarshi ta‘siri ham bor (q. Yallig‘lanishga qarshi dorilar). Shifokor ruxsatisiz bu dorilarni ichmaslik kerak. Analgetiklar guruhiga mansub bo‘lmagan bir qancha dori moddalar ham og‘riq qoldirishi mumkin. Masalan, silliq mushaklarni bo‘shashtiruvchi dorilar – atropin, bangidevona preparatlari, papaverin, no-shpalar va boshqalar qon tomirlar spazmida ishlatiladigan tomir kegaytiruvchi dorilar shular jumlasidandir. Shifokorga ko‘rinib og‘riq sababi va xususiyatini bilgandan so‘ng og‘riq qoldiruvchi dorilar ichilsa, yaxshi naf beradi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘ME. Toshkent 2000-2005 yillar.
2. Odam anatomiyasi A. Ahmedov X. Rasulov Toshkent 2013-yil
3. Allayeva. X --- farmakologiya asoslari Toshkent 2019.
4. Toshmuhammedova. A Aliyev. X farmakologiya va retseptura 2018

FARADEYNING ELEKTROLIZ QONUNLARI

*Mansurova Gulchexra Alidjonovna, Turg'unova Oygul Valijon qizi,
Husanova Matluba Holmatovna*

Farg'ona shahar kasb-hunar maktabi fizika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Faradeyning elektroliz qonunlarini fizik mohiyati to'liq yoritilgan. Elektrolizni texnikada qo'llanilishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Elektroliz, elektrokimyoviy ekvivalent, elektrolit, elektrod, elektr toki, Faradey soni.

1833 yilda ingliz fizigi M.Faradey (1791-1867) tajribalar asosida elektrolizning ikkita qonunini kashf qilgan bo'lib, ular Faradey qonunlari deb ataladi.

Faradeyning birinchi qonuni quyidagicha:

Elektroliz vaqtida elektrodalarda ajralgan moddaning massasi elektrolit orqali o'tayotgan zaryad miqdoriga to'g'ri proporsional, ya'ni:

$$m=kq$$

bu yerda **m** elektrodda ajralib chiqqan moddaning massasi, **q** elektrolitdan o'tgan zaryad miqdort, **k** proporsionallik koeffitsiyenti bo'lib, u elektrodlarining shakliga ham, Orasidagi masofaga ham, tokning kuchiga ham, temperaturaga ham, bosimga ham bog'liq bo'lmasdan, turli moddalar uchun turlicha bo'lib. u moddaning elektrokimyoviy ekvivalenti deyiladi.

Yuqoridagi formuladan moddaning elektrokimyoviy ekvivalenti quyidagiga teng bo'ladi:

$$k=m/q$$

Bu ifodaga asosan moddaning elektrokimyoviy ekvivalentini quyidagicha ta'riflash mumkin. Moddaning elektrokimyoviy ekvivalenti deb, elektrolitdan bir birlik elektr zaryadi o'tganda elektroddan ajralgan moddaning massasiga teng biror fizik kattalikka aytiladi.

Tok kuchining $I=q/t$ dan $q=It$ ning ifodasini formulaga qo'yilsa, Faradey birinchi qonunining matematik ifodasi quyidagi ko'rinishga keladi:

$$m=kIt$$

U vaqtda Faradeyning birinchi qonunini yana quyidagicha ta'riflash mumkin:

Elektroliz vaqtida elektrodlardan ajralgan moddaning massasi tokning kuchiga va uning elektrolitdan o'tish vaqtiga to'g'ri proporsional. Faradeyning ikkinchi qonimi moddaning elektrokimyoviy ekvivalenti k bilan disotsiyalanuvchi molekula tarkibidagi atomniog kilogramm - atom A ning valentrik Z ga nisbati moddaning kimyoviy ekvivalenti orasidagi o'zaro bog'lanishni ifodalaydi. Faradeyning ikkinchi qonuni

quyidagicha ta'riflanadi: Moddalarning elektrokimyoviy ekvivalentlari ularning kimyoviy ekvivalentlariga proporsional, ya'ni:

$$k=c \cdot A/Z$$

bunda c -proporsionallik koeffitsiyenti bo'lib, barcha moddalar uchun bir xil qiymatga ega Agar c proporsionallik koeffitsiyentini bilan belgilansa, Faradeyning ikkinchi qonunini yana quyidagi ko'rinishda yozish mumkin:

$$k=1/F \cdot A/Z$$

Bundagi F kattalikga Faradey soni deyiladi. Faradey soni deb, elektrolarda bir kilogramm ekvivalent modda ajratish uchun elekirolitdan o'tgan zaryadga miqdor jihatdan teng bo'lgan fizik kattalikga aytiladi. Jahondagi eng yaxshi laboratoriyalarda o'tkazilgan ko'pgina oichashlar natijasida Faradey soni uchun quyidagi qiymat topilgan:

$$F=9,648456 \cdot 10^7 \text{ Kl/kmol}$$

Faradeyning ikkala qonunlarini birlasotirsak, elektroliz vaqtida elektrolarda ajralib chiquvchi moddaning miqdorini quyidagi tenglamadan topish mumkin:

$$M = \frac{1}{F} \cdot \frac{1}{E}$$

Bu formula Faradey birlashgan qonunning matematik ifodasi bo'lib, u quyidagicha tavsiflanadi:

Elektroliz vaqtida elektrolarda ajralgan moddaning massasi kimyoviy ekvivalentiga, tokning kuchi va o'tish vaqtiga to'g'ri proporsional.

Faradey soni elementar zaryad-elektron zaryadi e ning Avogadro soni N_A ga ko'paytmasiga teng ya'ni:

$$F=eN_A$$

Elektron zaryadining shu usul bilan topilgan qiymati zamonaviy tajriba usuli bilan topilgan qiymatiga to'g'ri keladi.

Elektroliz yordamida metall buyumlarni boshqa metallning yupqa qatlami bilan qoplash galvanostegiya deb ataladi. Masalan bityumlarni zanglashdan saqlash yoki ularning mustahkamligini oshirish va ularga sayqal berish maqsadida ularni nikellash, oltin yo kumush suvlarini yuritish, xromlash va shunga o'xshashlar galvanostegiya yo'li bilan amalga oshiriladi.

Elektroliz yordamida murakkab sirtli naqsh va buyumlarning metal nusxalarini olish mumkin. Masalan, taxtaga o'yib ishlangan naqshning nusxasini olish kerak bo'lsin. Buning uchun taxtaning naqsh solingan qismiga juda yupqa qilib grafit surkaladi, natijada uning bu tomoni tok o'tkazadigan bo'lib qoldi. Tayyorlangan taxta mis kuporosi eritmasiga tushiriladi Bu taxta sirtidagi grafit sim orqali manbaning manfiy qutbiga ulanadi, ya'ni grafit qatlam katod vazifasini bajaradi. Anod sifatida esa elektrolitga mis plastinka tushiriladi. Elektrolitdan tok o'tkazilganda elektroliz natijasida ajralib chiqqan mis taxta sirtidagi grafit ustiga o'tiradi. Grafit usti yetarli

darajadagi mis qatlami bilan qoplangandan keyin elektroliz jarayoni to`xtatiladi va mis qatlam taxtadan ajralib olinadi. Bunda mis qatlamning shakli taxta sirtidagi naqshning negativ (teskari) tasviridan iborat bo`ladi. Taxtadagi chuqur joylar mis negativda qavariq bo`lib, qavariq joylar esa negativda chuqur bo`lib chiqadi. Bunday tarzda olingan negativ tasvir matritsa deb ataladi. “Matritsa” lotincha so`z bo`lib, “ona” degan ma`noni anglatadi. Matritsa bosmaxonalarda terilgan harflarning nusxasini quyish, medal, tanga, shtamp kabilarni tayyorlash uchun ishlatiladigan qolipdir. Shakl hosil qilish uchun buyumlar sirtiga elektrolitik usulda metal yugurtirish galvanoplastika deb ataladi. Hozirgi zamon texnologiyasi, kompyuter texnikasi bilan uyg`unlashgan galvonoplastika bosmaxonalarda keng qo`llaniladi. Galvonoplastika usul nafaqat matnli, balki rasmlı kitoblarni ham ko`p nusxada bosib chiqarishga imkon beradi.

Elektroliz yog`i bilan kimyoviy jihatdan toza metallarni olish metallarni rafinlash deb ataladi. Elektrotexnikada ko`p hollarda sof mis ishlatishga to`g`ri keladi. Buning uchun tozalanmagan mis quyidagicha rafinlanadi: massasi 150 dan 200 kg gacha bo`lgan tozalanmagan mis anod sifatida olinadi, elektrolit sifatida esa mis ko`porosining sulfat kislotasidagi eritmasi olinadi. Sirti birozgina moylangan yoki mumlangan yupqa mis plastinkalari katod sifatida olinadi. So`ngra elektrotan  $I \sim 250 \text{ A/m}^2$  dan oshmaydigan o`zgarimas tok o`tkaziladi. Sof mis katodda to`planib, anod esa eriydi, boshqa modda eritmalari esa g`ovak cho`kma hosil qilib, asta-sekin vannaning tubiga cho`kadi. Bunday cho`kmada ba`zan nodir metallar, masalan 30% gacha oltin, 30% ga kumush va boshqa metallar bo`ladi. Bu usul bilan oltin, kumush, qalay, nix va boshqa metallar ham rafinlanadi.

ADABIYOTLAR

1. O`lmasova M. va boshqalar. “Fizika” (Elektr, optika, atom va yadro fizikasi) T: “O`qituvchi” 1995y.
2. G`aniyev A.G., Avliyoqulov A.K., Alimardonova G.A. Akademik litsey va kasb xunar kollejlari uchun “Fizika” 1 qism – O`qituvchi 2005 yil.
3. A. No`monxo`jayev, M. Fattohov va b. “Fizika” 3-qism T: “O`qituvchi” 2005.

YORUG'LIK BOSIMI

*Mansurova Gulchexra Alidjonovna, Turg'unova Oygul Valijon qizi,
Husanova Matluba Holmatovna
Farg'ona shahar kasb-hunar maktabi fizika fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada yorug'likning fizik mohiyati to'liq yoritilgan. Yorug'likning to'lqin va korpuskula xususiyatlari taqqoslangan va tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: yorug'lik, to'lqin, fizik mohiyati, xossalari, optika, korpuskula.

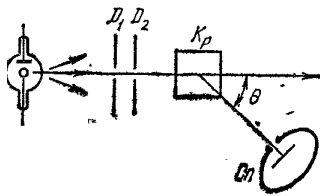
Yorug'lik bosimi tushunchasi: Astronom olimlar o'z kuzatishlarida Quyosh yaqinida harakatlanayotgan kometalarning gaz va chang zarralaridan tashkil topgan dumi Quyoshga nisbatan teskari tomonga cho'zilib ketishini aniqlaganlar. I.Kepler bu hodisani Quyosh nurlari bosimining natijasi sifatida tushuntirishga harakat qilgan. Ammo bu fikrning to'g'riligini isbotlash maqsadida o'tkazilgan ko'plab tajribalar kutilgan natijani bermagan. 1873-yilda ingliz fizigi J.Maksvell vakuumda 300 000 km/s tezlik bilan tarqaluvchi elektromagnit to'lqinlar tabiatda mavjud ekanligini nazariy ravishda isbot qildi. Bundan yorug'likning elektromagnit to'lqin ekanligi kelib chiqadi. Shunday qilib, XIX asrning oxirida yorug'likning tabiati haqida to'lqin nazariyasi rivojlanib, yorug'likning elektromagnit nazariyasiga aylanadi. Bu nazariyani G. Gers eksperimentda tasdiqladi. J. Maksvell yorug'likning elektromagnit nazariyasini yaratib, yorug'likning yorug'lik tushayotgan jismlarga bosim berishini ko'rsatib berdi. Bu bosimning kattaligini rus olimi P. N. Lebedev tajribada aniqladi va uning tajribalari yorug'likning elektromagnit nazariyasini tasdiqladi. Maksvell nazariyasiga asosan, jism sirtiga tushayotgan har qanday elektromagnit to'lqin shu jisimga bosim beradi. Elektromagnit to'lqinlar o'zi bilan birga energiyadan tashqari impuls ham olib o'tadi. To'lqinlar yutiladi va qaytadi, yutuvchi va qaytaruvchi sirtga impuls uzatadi, ya'ni bosim ko'rsatadi. Bosimning vujudga kelishini quyidagicha mulohaza qilamiz. Yassi yorug'lik to'lqini metall sirtiga normal ravishda tushayotgan bo'lsin. U holda yorug'lik to'lqinining E va B vektorlari metall sirti bo'ylab yo'nalgan bo'ladi. Yorug'likning elektr maydoni ta'sirida metall sirtiga yaqin joylashgan elektronlar maydonga teskari yo'nalishda harakatga kela boshlaydi. Lekin shu vaqtning o'zida yorug'lik to'lqinining magnit maydoni B tomonidan xarakatlanayotgan elektronga Lorens kuchi ta'sir qiladi. Bu kuch metall sirtiga perpendikulyar ravishda uning ichiga qarab yo'nalgan. Yoritilayotgan metall sirtining birlik yuziga ta'sir etadigan Lorens kuchlarining yig'indisi yorug'lik bosimini xarakterlaydi. Maksvell nazariyasi asosida o'tkazilgan hisoblar natijasida yorug'lik bosimi uchun quyidagi formula shakllantirildi:

$P = (1 + \rho) \cdot \omega$ ga tengligini ko'rsatadi. Bunda $\omega = W/V$ - sirtga tushayotgan

yorug'lik dastasi energiyasining hajmiy zichligi, ρ -sirtning yorug'lik qaytarish koeffitsiyenti. Yorug'lik bosimini birinchi bo'lib 1900 yilda P.N. Lebedev tajribada aniqladi. Bu tajriba quyidagicha bo'lgan Osongina buriladigan parrakning qanotlaridan biri qoraytirilgan, ikkinchisi esa yaltiroq qilib yasalgan. Bu qanotlarni navbatma-navbat yoritish orqali parrakning buralishlari taqqoslanadi. Parrak o'qiga yopishtirilgan ko'zgodan qaytuvchi nurning og'ishiga asoslanib, buralish burchagi aniqlandi. Tajribalarda yorug'likning yaltiroq qanotga beradigan bosimi (P_y) qoraytirilgan qanotga beradigan bosimi (P_q) dan ikki marta katta bo'lib chiqdi.

Bu qanotlarni navbatma-navbat yoritish natijasida hosil bo'ladigan parrakning buralishlari taqqoslanadi. Yaltiroq sirt uchun $\rho=1$. Shuning uchun $P_y = w(1 + \rho) = 2w$.

Yorug'likni to'la yutuvchi qoraytirilgan sirt uchun $\rho=0$ natijada

$$P_k = w(1 + \rho) = w \text{ nisbati}$$

$$\frac{P_y}{P_k} = 2$$

Yorug'likning bosimga ega bo'lishi, fotonning impul'si borligini bildiradi, ya'ni son-sanoqsiz fotonlar beradigan impul'slar yig'indisi sirtga beradigan bosimni hosil qiladi. Bitta fotonning absolyut oq sirtga va absolyut qora sirtga tushganda oladigan impul'slari ikki marta farq qiladi. Xuddi shuningdek barcha fotonlar absolyut oq va qora sirtlarga tushganda hosil bo'ladigan bosimlar ham ikki marta farq qiladi. Maksvell o'z nazariyasiga asoslanib yorug'likni elektromagnit to'lqin deb atadi. Bu 1887 yilda Genrix Gers (H. Hertz, 1857–1894) birinchi marta elektromagnit to'lqinlarni generatsiyalash va kuzatish tajribalarini amalga oshirgandan keyin o'z tasdig'ini topdi. Lebedevning natijalari Maksvellning elektromagnit nazariyasini tasdiqladi va o'lchangan yorug'lik bosimi nazariy hisoblangan yorug'lik bosimiga 20 % xatolik bilan mos keldi. Keyinchalik, 1923-yilda gerlaxning tajribalar asosida o'lchagan yorug'lik bosimi nazariy hisoblangandan 2 % ga farq qildi.

ADABIYOTLAR

1. O'lmasova M. va boshqalar. "Fizika" (Elektr, optika, atom va yadro fizikasi) T: "O'qituvchi" 1995y.
2. G'aniyev A.G., Avliyoqulov A.K., Alimardonova G.A. Akademik litsey va kasb xunar kollejlari uchun "Fizika" 1 qism – O'qituvchi 2005 yil.
3. E. N. Rasulov, U. Sh. Begimqulov "Kvant fizikasi" I qism T: 2009.
4. A. No'monxo'jayev, M. Fattohov va b. "Fizika" 3-qism T: "O'qituvchi" 2005.

YORUG'LIKNING TA'SIRI

*Mansurova Gulchexra Alidjonovna, Turg'unova Oygul Valijon qizi,
Husanova Matluba Holmatovna
Farg'ona shahar kasb-hunar maktabi fizika fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada yorug'likning fizik mohiyati to'liq yoritilgan. Yorug'likning to'lqin va korpuskula xususiyatlari taqqoslangan va tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: yorug'lik, to'lqin, foton, fotometriya, optika, korpuskula.

YORUG'LIK-Bu vakuumning to'lqin uzunligi ~ 400 nm dan ~ 760 nm gacha bo'lgan to'lqinlar uzunligiga mos keladigan elektromagnit to'lqinlardir. Spektrning infraqizil nurlanish va ultrabinafsha nurlanish sohalari ham yorug'lik deb ataladi. Spektrning infraqizil nurlanish sohasi bilan rentgen nurlari orasida keskin chegara yo'q. Turli yoritqichlar (Quyosh, yulduzlar, elektr lampochkalar va boshqalar) Yorug'lik chiqaradi. Yorug'lik to'lqin xossaga hamda korpuskulyar xossaga ega. Ba'zi hodisalar (difraktsiya, interferentsiya, qutblanish) da Yorug'likning to'lqin xossasi, boshqa hodisalar (fotoeffekt, lyuminessentsiya, atom va molekular spektrlari) da korpuskulyar xossasi namoyon bo'ladi. Yorug'likning to'lqin xossasini to'lqinlar nazariyasi, korpuskulyar xossasini kvant nazariya tavsiflab beradi. Har ikkala xossasi bir birini to'ldiradi. Yorug'likning korpuskulyar nazariyasini I. Nyuton, to'lqin nazariyasini X. Gyuygens, kvant nazariyasini A. Eynshteyn ishlab chiqqan. Yorug'lik qonuniyatlari optikada o'rganiladi. Yorug'lik bosimi, ya'ni mexanik ta'siri borligini J. K. Maksvell nazariy isbotlagan. Yorug'likning issiqlik, elektr, fotokimyoviy va boshqa ta'sirlari mavjud. Ba'zi qo'ng'izlar, o'simliklar, elementlar ham o'zidan yorug'lik chiqaradi. Yorug'lik birliklari-yorug'lik kuchi, yoritilganlik, ravshanlik, yorug'lik oqimi va boshqa yorug'lik kattaliklari birliklari. Xalqaro birliklar tiziming yorug'lik kuchi birligi sifatida kandela ishlatiladi. Yorug'lik oqimi birligi qilib lyumen qabul qilingan. Sirtning yoritilishi sirtga tushayotgan yorug'lik oqimi, ya'ni yorug'lik kvanti zichligi bilan aniqlanadi. 1 santimetr kvadrat sirtga tushayotgan 1 lyumen yorug'lik oqimi FOT (f) bilan ifodalanadi. FOT bilan bir qatorda radfot (radiatsiya) ishlatiladi. Ravshanlik sirtga tik tushayotgan yorug'lik kuchi bilan o'lchanadi; ravshanlik birligi-stilb (SB). Fotometriyada yorug'lik energiyasi Joul, yorug'lik oqimi vattlar bilan o'lchanadi. Yorug'lik bosimi-Yorug'likning uni qaytaruvchi va yutuvchi jismlarga, zarralarga, shuningdek, ayrim molekula va atomlarga ko'rsatadigan ta'siri hisoblanadi. Yorug'lik bosimi haqidagi farazni birinchi marta 1619 yilda I. Kepler kometa dumlarining Quyosh yaqinidan uchib o'tishidagi og'ishini tushuntirish uchun ishlatgan edi. 1873 yilda J. K. Maksvell elektromagnit nazariya asosida yorug'lik bosimi kattaligini hisoblab chiqdi. U eng kuchli Yorug'lik manbalari (Quyosh, elektr yoy)

uchun ham juda kichik miqdor ekan. Yer sharoitida u yonaki hodisalar (konveksion toklar, radiometrik kuchlar) bilan niqoblanadi. Shu sababli, Yorug'lik bosimini sof holda o'lchash murakkab ish hisoblanadi. Uni birinchi marta 1899 yilda P. N. Lebedev tajribada aniqlagan. Uning olgan natijalari J. K. Maksvellning hisoblashlariga mos kelgan edi. U Yorug'likning gazlarga beradigan bosimini o'lchash mumkinligini 1908 yilda isbotladi. Dumli yulduzlar Yorug'lik bosimi ta'sirida paydo buladi, deb taxmin qilinadi. Elektromagnit nazariyaga ko'ra, jism sirtiga tik tushuvchi yassi elektromagnit to'lqin yuzaga keltiruvchi bosim elektromagnit energiyaning sirt yaqinidagi zichligiga teng. Ushbu energiya jismga tushuvchi va undan qaytuvchi to'lqinlar energiyasidan tashkil topadi. Yorug'lik bosimi ko'lamlari bir-biridan jiddiy farq qiluvchi astrofizika va atom sohalarida juda muhimdir. Lazerlar paydo bo'lishi bilan yorug'lik bosimidan turli sohalarida foydalanish imkoni keskin kengaydi. Yorug'lik vektori (Yorug'lik maydon nazariyasida) — Yorug'lik energiyasining kattaligini va ko'chirilish yo'nalishini aniqlab beruvchi yorug'lik oqimi zichligini ifodalaydigan vektor. U fotometriyada amaliy ahamiyatga ega, uning yordamida yorug'likning hajm zichligi, yorug'lik oqimining yutilishi, sirtning yoritilganligi va boshqalar aniqlanadi. Yorug'lik kvanti- foton energiyasi. Yorug'lik to'lqin tarqatish bilan birga korpuskulyar, ya'ni kvant tabiatga ham ega bo'lishini M. Plank isbotlagan. Plank nazariyasiga ko'ra, yorug'lik moddaning atom, molekularidan uzluksiz oqim tarzida emas, balki aniq miqdordagi ayrim ulushlar tarzida chiqadi va ularga shunday ulushlar tarzida yutiladi. Bu ulushlar kvantlardir. Fotoeffekt hodisasini shu nazariyaga asoslanib tushuntirish mumkin. Kvant mexanika qonunlari ham shu nazariyaga asoslangan. Yorug'lik kuchi-ko'rinuvchi nurlanish manbaining muayyan yo'nalishda yorug'lanishini ifodalaydigan yorug'lik kattaligidir. Yorug'lik kuchini aniqlash yoritish texnikasida (uy joylarni yoritish), tibbiyotda (yorug'lik bilan davolash), ilmiy tadqiqot ishlarida amaliy ahamiyatga ega. Yorug'lik energiyasini sezishda, tabiiyki, ko'z alohida ahamiyatga ega. Inson ko'zining turli rangdagi yorug'likni sezish qobiliyati ham turlicha. Shuning uchun biror sirt orqali o'tayotgan yorug'likning to'lqin energiyasi emas, balki bu yorug'lik energiyasining bevosita ko'zga ta'sir etib, ko'rish sezgisi uyg'otadigan qismi ahamiyatli. Biror sirt orqali vaqt birligi ichida o'tadigan va ko'rish sezgisi bilan baholanadigan yorug'lik energiyasi yorug'lik oqimi deb ataladi. Yorug'lik oqimining o'lchov birligi qilib lyumen (lm) qabul qilingan. U Yorug'lik kuchi 1 QD bo'lgan manbaning fazoviy burchak 1 sr da hosil qiladigan yorug'lik oqimini ifodalaydi.

ADABIYOTLAR

1. O'lmasova M. va boshqalar. "Fizika" (Elektr, optika, atom va yadro fizikasi) T: "O'qituvchi" 1995y.
2. G'aniyev A.G., Avliyoqulov A.K., Alimardonova G.A. Akademik litsey va kasb xunar kollejlari uchun "Fizika" 1 qism – O'qituvchi 2005 yil.
3. E. N. Rasulov, U. Sh. Begimqulov "Kvant fizikasi" I qism T: 2009.
4. A. No'monxo'jayev, M. Fattohov va b. "Fizika" 3-qism T: "O'qituvchi" 2005.

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ У КУРСАНТОВ ВОЕННОГО УЧИЛИЩА

Мамараджабов Мухаммаджон Джурабой угли
курсант Академии МВД РУз

Аннотация: Данная научная статья исследует вопрос развития речевой культуры у курсантов военного училища. В статье рассматриваются основные аспекты речевой культуры, ее значение для успешной службы в армии, а также методы и подходы к развитию речевых навыков у будущих офицеров.

Ключевые слова: речевая культура, курсанты, военное училище, развитие, навыки коммуникации.

Речевая культура является важным аспектом профессиональной подготовки будущих офицеров военного училища. Она включает в себя навыки коммуникации, умение выступать перед аудиторией, адекватно реагировать на различные ситуации и эффективно передавать информацию. В данной статье будет рассмотрено значение развития речевой культуры у курсантов военного училища и предложены методы и подходы к ее развитию.

Речевая культура - это совокупность норм, правил и умений, связанных с использованием языка и коммуникацией, которые позволяют эффективно и адекватно выражать свои мысли, идеи и эмоции, а также понимать и интерпретировать сообщения других людей.

Значение речевой культуры для офицеров: Речевая культура имеет особое значение для офицеров, поскольку они играют важную роль в обеспечении безопасности и поддержании порядка в обществе. Они должны быть способными эффективно коммуницировать с различными людьми, включая подчиненных, коллег, свидетелей и потенциальных преступников. Кроме того, офицеры часто выступают в качестве официальных представителей правоохранительных органов и должны уметь говорить публично, представлять свою организацию и объяснять сложные правовые и процессуальные вопросы простым и понятным языком. Недостаточная речевая культура может привести к недоразумениям, конфликтам и неправильному восприятию информации, что может иметь серьезные последствия для работы офицеров и их взаимодействия с обществом. С другой стороны, развитие высокой речевой культуры позволяет офицерам лучше понимать и быть понятыми, устанавливать доверительные отношения с людьми, эффективно решать конфликты и предотвращать насилие. Таким образом, развитие речевой культуры является важным аспектом

профессиональной подготовки офицеров и способствует повышению их эффективности и эффективности правоохранительных органов в целом.

2. Основные аспекты речевой культуры

Речевая культура включает в себя не только грамматическую правильность и богатство словарного запаса, но и умение адекватно реагировать на коммуникативные ситуации, умение слушать и понимать собеседника, а также умение выступать перед аудиторией. Военное училище должно обеспечивать развитие всех этих аспектов речевой культуры у своих курсантов.

3. Значение речевой культуры для службы в армии

Развитие речевой культуры у курсантов военного училища имеет большое значение для успешной службы в армии. Офицеры должны уметь ясно и четко выражать свои мысли, эффективно коммуницировать с подчиненными и выступать перед аудиторией. Речевая культура также способствует развитию лидерских качеств и умению принимать решения в стрессовых ситуациях. Речевая культура играет ключевую роль в формировании лидерских качеств, таких как убедительность, эмпатия, умение вдохновлять и мотивировать других. Лидер, обладающий хорошо развитой речевой культурой, способен эффективно коммуницировать с различными людьми и в различных ситуациях.

Одним из основных аспектов речевой культуры является умение выразить свои мысли и идеи ясно и четко. Лидер, который может ясно и убедительно выразить свои мысли, способен влиять на других и вдохновлять их на достижение общих целей. Кроме того, хорошо развитая речевая культура позволяет лидеру эффективно решать конфликты и урегулировать споры, что является важным аспектом лидерства.

Речевая культура также включает в себя умение слушать и понимать других людей. Лидер, который может активно слушать и проявлять эмпатию к другим, создает атмосферу доверия и поддержки, что способствует развитию сильной команды. Кроме того, умение слушать и понимать других позволяет лидеру адаптироваться к различным ситуациям и потребностям своих подчиненных.

Наконец, речевая культура включает в себя умение использовать невербальные средства коммуникации, такие как жесты, мимика и интонация. Лидер, который может эффективно использовать невербальные средства коммуникации, способен устанавливать эмоциональную связь с другими людьми и влиять на их настроение и мотивацию.

4. Методы и подходы к развитию речевых навыков у курсантов

Для развития речевой культуры у курсантов военного училища можно использовать различные методы и подходы. Один из них - проведение специальных тренингов и семинаров, направленных на развитие навыков публичных выступлений и коммуникации. Также важно создать условия для

практического применения речевых навыков, например, через участие в организации мероприятий и выступлениях перед аудиторией. Поддержка постоянного обучения и развития речевых навыков у курсантов. Это может включать проведение регулярных тренингов, семинаров или курсов по развитию речи, а также предоставление доступа к ресурсам и материалам для самостоятельного изучения.

Развитие речевой культуры у курсантов военного училища является важным аспектом их профессиональной подготовки. Она способствует успешной службе в армии, развитию лидерских качеств и умению эффективно коммуницировать. Для достижения этой цели необходимо использовать различные методы и подходы, направленные на развитие речевых навыков у будущих офицеров.

Библиография:

1. Горшкова, Н.А. Развитие речевой культуры у курсантов военного училища / Н.А. Горшкова // Вестник Военного университета. - 2015. - № 2. - С. 45-52.
2. Иванов, В.П. Роль речевой культуры в профессиональной подготовке офицеров / В.П. Иванов // Военно-педагогический журнал. - 2010. - № 4. - С. 78-85.
3. Кузнецова, Е.С. Методы развития речевой культуры у курсантов военного училища / Е.С. Кузнецова // Военно-научный журнал. - 2018. - № 3. - С. 112-120.
4. Смирнов, А.И. Значение речевой культуры для успешной службы в армии / А.И. Смирнов // Военная наука и практика. - 2013. - № 1. - С. 56-63.
5. Чернышева, О.В. Развитие речевой культуры у курсантов военного училища: проблемы и перспективы / О.В. Чернышева // Военно-педагогический журнал. - 2017. - № 2. - С. 34-41.

АУТЕНТИЧНЫЕ ТЕКСТЫ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Алимов Умиджон Назрулла угли
курсант 2- курса Академии МВД РУз

Аннотация: Данная научная статья посвящена использованию аутентичных текстов на занятиях русского языка как иностранного. В статье рассматриваются преимущества использования аутентичных текстов, методы их подбора, а также способы их использования в учебном процессе.

Ключевые слова: аутентичные тексты, русский язык как иностранный, учебный процесс, методика обучения.

В современном мире все больше людей изучают русский язык как иностранный. Однако, для эффективного обучения необходимо использовать разнообразные методы и материалы, включая аутентичные тексты. Аутентичные тексты представляют собой реальные тексты, созданные носителями языка для коммуникации в повседневной жизни. Использование таких текстов на занятиях русского языка как иностранного имеет ряд преимуществ. Современные методики обучения русскому языку как иностранному все больше придают значение использованию аутентичных текстов на занятиях. Аутентичные тексты представляют собой реальные материалы, созданные носителями языка для коммуникации в повседневной жизни. Использование таких текстов позволяет студентам развивать навыки чтения, понимания на слух, письма и говорения, а также погружаться в культуру и обычаи русского языка.

Преимущества использования аутентичных текстов:

1. Развитие навыков коммуникации: аутентичные тексты помогают студентам понять, как реальные носители языка общаются, какие выражения и фразы они используют. Аутентичные тексты позволяют студентам познакомиться с реальным языком, его структурой и особенностями. Они помогают развить навыки чтения, понимания на слух, письма и говорения. Кроме того, аутентичные тексты предоставляют студентам возможность познакомиться с культурой и обычаями носителей русского языка.

2. Расширение словарного запаса: аутентичные тексты содержат разнообразные лексические единицы, которые не всегда присутствуют в учебниках.

3. Погружение в культуру: аутентичные тексты позволяют студентам узнать о традициях, истории и культуре русского народа.

Методы подбора аутентичных текстов:

Подбор аутентичных текстов требует тщательного анализа и выбора материала, соответствующего уровню языковой подготовки студентов. Тексты могут быть адаптированы путем упрощения сложных конструкций, добавления пояснений и упражнений. Важно также учитывать интересы и потребности студентов при выборе текстов. Методы подбора аутентичных текстов:

1. Использование реальных источников: студенты могут читать газеты, журналы, смотреть новости, слушать радио или аудиокниги на русском языке. В данной части статьи приводятся примеры использования аутентичных текстов на занятиях русского языка как иностранного. Рассматриваются различные типы текстов, такие как новости, статьи, реклама, письма и другие. Для каждого типа текста предлагаются упражнения и задания, способствующие развитию навыков языка.

2. Использование интернет-ресурсов: современные технологии позволяют студентам получать доступ к аутентичным текстам в режиме онлайн.

3. Создание собственных аутентичных текстов: преподаватель может разработать задания, основанные на реальных ситуациях, которые студенты могут встретить в повседневной жизни.

При обучении на уровнях А1 и А2 целесообразно использовать специально составленные или максимально адаптированные тексты. Такие тексты позволяют нацелено преподнести необходимую учебную информацию, закреплять пройденное, опираясь на изученный лексический и грамматический материал. Это облегчает учащимся понимание и усвоение знаний. Однако, уже на этом этапе возможно использование небольших недидактических текстов при условии их тщательного отбора. Это могут быть небольшие рекламные объявления, аннотации к фильмам, отрывки из статей о каком-либо культурном событии.

Способы использования аутентичных текстов в учебном процессе:

1. Чтение и анализ текстов: студенты могут читать аутентичные тексты и обсуждать их содержание, задавать вопросы и выражать свое мнение.

2. Слушание и понимание на слух: студенты могут слушать аудиозаписи на русском языке и отвечать на вопросы, связанные с содержанием текста.

3. Письмо и говорение: студенты могут писать эссе, составлять диалоги или выступления на основе аутентичных текстов.

Использование аутентичных текстов на занятиях русского языка как иностранного является эффективным методом обучения. Аутентичные тексты помогают студентам развивать навыки коммуникации, расширять словарный запас и погружаться в культуру русского языка. Преподаватели могут использовать различные методы подбора аутентичных текстов и способы их использования в учебном процессе.

Библиография:

1. Алексеева, Е. В. (2015). Использование аутентичных текстов на занятиях русского языка как иностранного. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Русский язык и литература, (2), 45-52.
2. Баранова, О. В. (2017). Аутентичные тексты в обучении русскому языку как иностранному. Иностранные языки в школе, (4), 53-57.
3. Кузнецова, Н. В. (2018). Роль аутентичных текстов в формировании коммуникативных навыков студентов-иностранцев. Иностранные языки в высшей школе, (2), 68-73.
4. Смирнова, Е. А. (2019). Использование аутентичных текстов на занятиях русского языка как иностранного: проблемы и перспективы. Язык и культура, (3), 87-94.
5. Чернова, М. В. (2020). Аутентичные тексты в обучении русскому языку как иностранному: опыт и перспективы. Вестник Московского университета. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация, (2), 78-85.

ОБУЧЕНИЕ ТЕХНИКЕ ЧТЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА: ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ВЛАДЕНИЯ ЯЗЫКОМ И НАВЫКОВ ПОНИМАНИЯ

Джуроев Шавкат Таикуватович

кандидат филологических наук, Академии МВД РУз

Аннотация: В этой научной статье исследуется значимость включения эффективных техник чтения на уроках русского языка для повышения уровня владения языком и навыков понимания у учащихся. В статье освещаются различные стратегии и подходы обучения, которые могут использоваться педагогами для облегчения овладения языком и развития грамотности. Используя соответствующие методы чтения, преподаватели могут создать увлекательную и захватывающую среду обучения, способствующую более глубокому пониманию русского языка и культуры. В статье также подчеркивается важность обширной и разнообразной библиографии для поддержки преподавания техники чтения на уроках русского языка.

Ключевые слова: русский язык, техника чтения, владение языком, навыки понимания, стратегии обучения, овладение языком, развитие грамотности.

Приобретение навыков чтения является фундаментальным аспектом изучения языка, позволяя учащимся понимать письменные тексты, расширять словарный запас и развивать общее знание языка. Целью данной статьи является изучение значения обучения технике чтения на уроках русского языка и ее влияния на повышение уровня владения языком и навыков понимания. Эффективные методы чтения предоставляют учащимся возможность практиковать и закреплять свои языковые навыки, включая грамматику, словарный запас и синтаксис. Работая с различными текстами, учащиеся могут улучшить беглость чтения, расширить словарный запас и глубже понять структуру русского языка. Чтение также стимулирует творчество и воображение, знакомя учащихся с разными мирами, персонажами и идеями. Погружаясь в истории и повествования, учащиеся могут развивать свои творческие способности и воображение. Они также могут научиться эффективно выражать свои мысли посредством письма, поскольку чтение знакомит их с различными стилями и техниками письма.

Чтение требует от учащихся критического мышления, анализа информации и решения проблем. Работая со сложными текстами, учащиеся учатся выявлять и оценивать аргументы, делать выводы и выносить обоснованные суждения. Эти навыки ценны не только в академической среде, но и в реальных жизненных

ситуациях, где решающее значение имеет способность анализировать и решать проблемы.

Чтение – это путь к знаниям и пониманию. Предлагая учащимся широкий спектр текстов, они могут изучить различные темы, точки зрения и культуры. Это не только расширяет их базу знаний, но и помогает им развивать сочувствие и глобальное мышление. Чтение также знакомит учащихся с различными стилями и жанрами письма, позволяя им ценить и анализировать различные литературные приемы. Обучение технике чтения на уроках русского языка помогает учащимся развить необходимые навыки понимания, такие как умозаключения, критическое мышление и анализ. Эти навыки позволяют учащимся извлекать смысл из текстов, точно интерпретировать информацию и участвовать в содержательных дискуссиях.

Чтение также помогает формированию сочувствия и понимания. Чтение позволяет учащимся почувствовать себя разными персонажами и увидеть разные точки зрения. Это помогает им развивать сочувствие и понимание по отношению к другим, поскольку они получают представление о различных культурах, опыте и точках зрения. Это не только способствует толерантности и принятию, но также помогает учащимся стать более сострадательными и открытыми личностями.

1. Эффективные стратегии обучения:

1.1 Мероприятия перед чтением:

Вовлечение учащихся в действия перед чтением, такие как прогнозирование содержания, мозговой штурм связанной лексики или активация предшествующих знаний, подготавливает их к задаче чтения и улучшает их понимание. Методы, такие как прогнозирование содержания, мозговой штурм связанной лексики и активация предшествующих знаний, помогают создать осознанность перед началом чтения, что способствует более глубокому усвоению информации и повышает интерес к тексту.

1.2 Пополнение словарного запаса:

Подробное изучение лексики, связанной с материалом для чтения, и предоставление учащимся возможности практиковать и применять новые слова в контексте играют важную роль в пополнении словарного запаса. Этот подход укрепляет знание языка и способствует развитию навыков понимания, так как учащиеся сталкиваются с новой лексикой в естественном контексте чтения, что способствует более эффективному усвоению и использованию новых слов.

1.3 Чтение вслух:

Чтение вслух на уроках русского языка является мощным инструментом для улучшения произношения, интонации и общей беглости устной речи учащихся. Этот метод также способствует развитию навыков аудирования и значительно

улучшает понимание текста, поскольку учащиеся вовлечены в процесс слушания и интерпретации текста на слух.

1.4 Действия после чтения:

Вовлечение учащихся в деятельность после прочтения, такую как подведение итогов, обсуждение или написание размышлений, способствует критическому мышлению, анализу и более глубокому пониманию текста.

Исследования показывают, что эффективное обучение технике чтения на уроках русского языка может привести к улучшению навыков понимания текста, расширению словарного запаса и повышению интереса к чтению. Учащиеся, которые освоили различные стратегии чтения, часто демонстрируют более высокий уровень владения русским языком и более успешные результаты на экзаменах. Включение эффективных техник чтения в уроки русского языка имеет решающее значение для повышения уровня владения языком и навыков понимания у учащихся. Используя соответствующие стратегии обучения, преподаватели могут создать увлекательную и захватывающую среду обучения, способствующую более глубокому пониманию русского языка и культуры.

Библиография:

1. Акимова, Е. (2015). Обучение чтению на русском языке как иностранном: роль словарного запаса. Журнал русского языка, 65(2), 1-19.
2. Каган О. и Диллон К. (2018). Обучение чтению на русском языке: комплексный подход. Славянский и восточноевропейский журнал, 62(4), 623-638.
3. Красных В., Красных Н. (2017). Развитие навыков чтения на русском языке как иностранном: целенаправленный подход. Журнал русского языка, 67(3), 1-18.
4. Лекич, М. (2019). Улучшение понимания прочитанного на уроках русского языка: роль аутентичных материалов. Журнал преподавания русского языка, 9(1), 45-62.
5. Смирнова Н., Иванова И. (2016). Обучение стратегиям чтения на русском языке как иностранном: сравнительное исследование. Журнал русского языка, 66(4), 1-17.

О‘ЗБЕК TILSHUNOSLIGIDA O‘XSHATISH QURILMALARI TADQIQI

Xolmurotova Diana

Mirzo Ulug‘bek nomidagi

O‘zbekiston milliy universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada turg‘un o‘xshatishlarning shakllanishi va ilmiy asoslanishi, turg‘un o‘xshatishlar haqida va ularning til va madaniyatda o‘zaro ta'siri va bog‘liqligi, bu bog‘liqlikning shakllanishi hamda yaxlit bir sistema sifatida til va tildan tashqari (madaniyat)da aks etishi bilan bog‘liq hodisalar hamda turg‘un o‘xshatishlarni belgilash va o‘rganish usullari yoritilgan

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы формирования и научного обоснования устойчивых аналогий, о устойчивых аналогиях и их взаимодействии и взаимосвязи в языке и культуре, явлениях, связанных с формированием и отражением этой связи в языке и неязыковой (культуре) как целостной системе, а также методы определения и изучения устойчивых аналогий

Kalit so‘zlar: O‘xshatish qurilmalari, lingvokulturologiya, o‘quv qo‘llanma, nutq madaniyati, til va madaniyat, antroposentrik tilshunoslik.

Ключевые слова: Фразеологизмы, лингвокультурология, учебное пособие, культура речи, язык и культура, антропоцентрическая Лингвистика.

Hozirgi vaqtda lingvokulturologiya jahon, xususan, rus tilshunosligida ham eng rivojlangan yo‘nalishlardan biri bo‘lib, bu borada bir qancha o‘quv qo‘llanmalar yaratilgan. Tilshunoslarning e’tirof etishicha, ularning orasida eng mashhuri V. A. Maslova tomonidan yaratilgan o‘quv qo‘llanma hisoblanadi.¹Shuningdek, lingvokulturologik yondoshuvdagi tadqiqotlar o‘zbek tilshunosligida ham oxirgi o‘n yilliklarda paydo bo‘la boshladi. Masalan, Z.I.Saliyevaning nomzodlik ishi o‘zbek va fransuz tillaridagi sentensiya, ya’ni axloqiy-ta’limiy harakterdagi matnlarning milliy-madaniy xususiyatlariga bag‘ishlangan². R.S. Ibrogimovaning nomzodlik dissertatsiyasida esa *ayol* konseptining o‘zbek va fransuz tillarida ifodalanish yo‘llari tadqiq etilgan³.

Professor N.Mahmudovning “Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab...” nomli maqolasida lingvokulturologiya, umuman, antroposentrik paradigmaning mohiyati va bu boradagi muammolar chuqur va asosli yoritib berilgan bo‘lib, ushbu

¹Гумбольдт В.фон. Язык и философия культуры. – М., 1985. – С. 33.

² Салиева З.И. Концептуальная значимость и национально – культурная специфика предложения в английском и узбекском языках: Автореф.дисс. ... канд.филол.наук. – Ташкент, 2010. – С. 25.

³MahmudovN. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab ... // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent,2012. - № 5. – В. 10.

maqolani o'zbek tilshunosligida lingvokulturologiya haqida jiddiy mulohazalar bayon qilingan birinchi asar sifatida baholash mumkin⁴.

Maqolada lingvokulturologik nazariyaning shakllanishi uchun xizmat qilgan omillar, undagi asosiy tushunchalar, ularning talqinidagi har xilliklar haqida juda asosli mulohazalar aytilgan. Xususan, N.Mahmudov ayni sohaning eng asosiy tushunchalaridan bo'lgan til va madaniyat haqida quyidagilarni yozadi: "Til va madaniyat deganda, ko'pincha, "nutq madaniyati" deyiladigan muammo assotsiativ holda esga tushsada, bu ikki o'rindagi madaniyatning aynanligini aslo ko'rsatmaydi. Til va madaniyat deganda, odatda, (to'g'risi ham shu) til orqali u yoki bu madaniyatni yoki aksincha, madaniyatni o'rganish orqali u yoki bu tilni tushuntirish nazarda tutiladi, aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, lingvokulturologiyadagi madaniyatning ma'nosi "aqliy-ma'naviy yoki xo'jalik faoliyatida erishilgan daraja, saviya (nutq madaniyati)" emas, balki "kishilik jamiyatining ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma'naviy-ma'rifiy hayotida qo'lga kiritgan yutuqlari majmui (madaniyat tarixi, o'zbek madaniyati)" demakdir. Shunday bo'lgach, nutq madaniyatining o'rganish muammolari boshqa, lingvokulturologiyaning o'rganish obyekti tamoman boshqadir"⁵.

Lingvokulturologiyaning asosiy birliklari bo'lmish turg'un o'xshatishlarni o'rganish qadim zamonlardan beri yozuvchi, olim va tadqiqoychilani qiziqtirib keladi. O'xshatishlar haqidagi ilk sodda va aniq ma'lumot Aristotel tomonidan aytilgan. Keyingi yillarda turg'un o'xshatishlarni milliy ong yechimi sifatida o'rganilgan ishlar sezilarli darajada tahsinga sazovordir. N. Mahmudovning "Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab" nomli maqolasida (O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. - № 5) o'xshatishlarning obrazli milliy tafakkur mahsuli ekanligi aniq dalil va misollar orqali ko'rsatib berilgan va "O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati" da "obrazli milliy tafakkur mahsuli bo'lmish o'xshatishlar o'zbek tilida ham batafsil o'rganilishi uning tuzilmaviy – sistematik, lingvokulturologik va lingvopoetik xususiyatlari atroflicha tadqiq va tasnif etilishi lozim"⁶ ekanligi ta'kidlab o'tilgan. D. Xudoyberganovanning "Matnning antroposentrik tadqiqi" nomli monografiyasida (Toshkent: Fan.. 2013. 135 bet.) o'zbek tilidagi matnlarning antroposentrik paradigma asosida tadqiq etish muammolari yoritilgan va o'zbek tilidagi matnlarning eng muhim kognitiv-semantik, lingvokulturologik hamda psixolingvistik xususiyatlari yoritib berilgan. Bundan tashqari monografiyadan inson haqidagi turg'un o'xshatishlarning

⁴ D. Xudoyberganova. Matnning antroposentrik tadqiqi.

⁵ Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab ... // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. - № 5. – B. 10.

⁶ Mahmudov N. Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. T; Ma'naviyat. 2013. 17-bet.

ma'noviy guruhlari yoritilgan tasnif o'rin olgan. Monografiyada o'zbek tilidagi matnlarning lingvokulturologik xususiyatlarini o'rganish ochib beriladi. Unda turg'un o'xshatishlar va lingvomadaniy birliklarning matn yaratilishidagi o'rni, o'xshatish mazmunli matnlar, metaforalarning matn yaratilishidagi o'rni, jonlantirish asosida matnlarning lingvokulturologik xususiyatlariga alohida e'tibor berilgan.

Tilshunos Ma'rufjon Yo'ldoshev "Cho'lpon so'zining sirlari" nomi risolasida tasviriy vositalar, xususan, o'xshatishlar "badiiy asarda so'z ustasining kuzatuvchan, ziyarak nigohi va teran badiiy didining mahsuli sifatida yuzaga keladi"⁷gan jarayonligini misollar vositasida dalillangan. "Kecha va kunduz" asaridagi xususiy-muallif va turg'un o'xshatishlar

Xulosa qilib aytganda, til insoniyat tamadunining rivojlanish iyerarxiyasini ko'rsatib beradigan ko'zgu bo'lib, unda o'sha til egalari haqidagi eng haqqoniy ma'lumotlar jamlanadi. Tilni uning o'z egasi bilan o'rganish g'oyasi nemis olimi Gumbold tomonidan ilgari surilgan bo'lib, tilda insonga xos barcha xususiyatlar: insonning insoniyligini ko'rsatib beruvchi xarakteri, yashash tarzi, madaniyati, dini, tarixi, assotsiativ fikrlash tarzi va boshqalar aks etadi. Tilshunoslikda hukumronlik qilayotgan antroposentrik paradigmaning bosh maqsadiyam ko'p asrlardan buyon chetda qolgan obyektini o'z subyektini va uning xususiyatlari bilan o'rganishdan iborat. Antroposentrik tilshunoslikning allaqachon mustaqil yo'nalishi bo'lib ulguragan lingvokulturologiyaning birligi turg'un o'xshatishlardir.

Xalqning muayyan predmet, belgi, harakat, holat haqidagi tasavvurlari shuningdek, shu xalqning yashash tarzi, iqlimi, urf-udumlar haqidagi eng aniq va ishonarli ma'lumotlar turg'un o'xshatishlarda ham o'z aksini topadi. Turg'un o'xshatishlar har bir tilning naqadar boy leksikonga, sayqalga, asrlar aro tajribaga ekanlini ko'rsatib beruvchi manbadir.

Dunyo tilshunosligida turg'un o'xshatishlarni o'rganishga qiziqish Aristotel zamonidan boshlangan bo'lib hozirgi kunda bu ishni ko'plab dunyo tilshunoslari davom ettirishmoqda va turg'un o'xshatishlar lug'atlari yaratilib kelinmoqda bunday harakatlar o'zbek tilshunoslidiga ham aks etmoqda. Fikrimizning yorqin dalili sifatida N.Mahmudov va D.Xudoyberganova tomonidan yaratilgan "O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati" kitobini ko'rsatish o'rinli. Lug'at o'zbek tilining, o'zbek xalqining ko'p asrlik tajriba, tarix, madaniyat va o'ziga xos tafakkur tarziga ega ekanligini ko'rsatib beruvchi qomusdir.

Dunyo tilshunosligida ham turg'un o'xshatishlarni o'zida jamlagan ko'plab lug'atlar, ularni tavsiflagan va beqiyos manbaligini ko'rsatib bergan ko'plab monografiya, dissertatsiya va maqolalar mavjud bo'lib, bunday ishlar o'sha til egalarning til xazinasini ochishdagi davomli qadamlaridandir. 1924 yilda J. Frank

⁷ Yo'ldoshev M. Cho'lpon so'zining sirlari. Ma'naviyat 2002. 57-bet.

Vilstaxning ingliz tilidagi, V.Ogolsov (2001, 800 b), E. Nekrasova(1979, 225 b), L. Lebedova (2003), V. M. Mokienko (2003. 608 b), V. M. Mokienko, T.G. Nikitina (2008. – 800 b)larning rus tilidagi, Shiriley, L Arora (1977,521)larning ispan tilidagi, F. Hakimzyanov (2010)ning tatar tilidagi, A.S. Alyoshin (2011)ning shved tilidagi, A. G. Nazaryanning fransuz (1965), I. Gurinning ukrain(1966),F. M. Yankovskiyning belorus (1973)tillaridagi lug‘atlari fikrimizning yaqqol isbotidir.

Bu lug‘atlar har bir tilning lingvokulturologik, etnolingvistik, kognitiv xususiyatlarini yanada chuqurroq o‘rganish uchun xizmat qilishi shubhasiz.

YER OSTI KON LAHIMLARINI O'TISH TEXNOLOGIYALARI

Bo'sinov Shaxzod Xikmatjon o'g'li

Toshkent viloyati Olmaliq shahar kasb-hunar maktabi

Ishlab chiqarish ta'lim ustasi "Konchilik ishi"

Annotatsiya: Ushbu maqolada yer osti kon lahimlarini o'tish texnologiyalari, foydali qazilmani massivdan ajratib olish yoki qazib-yuklash, tashish ishlarida ishlatilayotgan elektromexanik vositalar ham kon korxonasi texnologik zanjiriga mos kelishi lozimligi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: yer osti konlari, lahimlar, qazilma, qazib olish ishlari, tog' jinslari.

Lahim o'tish komplekslari funktsional mashinalari o'zaro turli bog'likliklarga ega bo'ladi. Tanlab qaziydigan davriy ishlaydigan kombaynli lahim o'tish kompleksi struktura formulasi (V+P – K) ko'rinishga, uzluksiz ishlaydigan burg'ilovchi printsipli kombaynli lahim o'tish kompleksi struktura formulasi ko'rinishga ega bo'ladi. Yuqorida ko'rib chiqilgan tizimli tahlil bazoviy formulasiga binoan barcha mashinalar komplekslari to'plamini 21 ta guruhga, mashinalar orasidagi o'zaro bog'liklik o'zgarishlariga asosan esa 123 ta guruhga bo'lish mumkin.

Foydali qazilmani qazib olishga tayyorlash ishlari:

yer osti konlarida – tayyorlov lahimlarini o'tish,

shpurlar hosil qilish;

ochiq konlarda – qoplama tog' jinslarini olib tashlash, qazib olinuvchi bloklarda skvajinalar hosil qilishdan iboratdir.

Bu texnologik jarayonlarni o'z vaqtida sifatli bajarish uchun albatta mos texnik tavsifga ega bo'lgan mashinalar va uskunalarni ishlatish talab etiladi. Xuddi shuningdek, foydali qazilmani massivdan ajratib olish yoki qazib-yuklash, tashish ishlarida ishlatilayotgan elektromexanik vositalar ham kon korxonasi texnologik zanjiriga mos kelishi lozimdir. Bu iborani oddiy qilib quyidagicha tushuntirish mumkin. Masalan, qazib-yuklash va tashish tizimini olib qaraylik. Foydali qazilmani qazib olayotgan kombayn yoki ekskavator katta unumdorlikli bo'lsada, tashish mashinasi kichik quvvatli yoki unumdorlikka ega bo'lsa, bunda tashish ishlari orqada qolib ketadi, kon mashinasi esa bo'sh turib qoladi va aksincha. Shuning uchun kon korxonasida ishlatilayotgan har bir mashina o'z texnologik zanjirida har taraflama bir-biriga mos kelishi talab etiladi. Tog' jinsini qazib olish jarayoni kon maydonini tayyorlashdan tortib to qazib olingan foydali qazilmani iste'molchiga jo'natishgacha bo'lgan uzluksiz texnologik tsikldan iborat bo'lib, bu jarayonlarda ishlatiladigan mashinalar va uskunalar funktsional belgilarga qarab bir nechta toifalarga bo'linadi.

1. Yer osti lahimlarini o'tuvchi mashina va kompleks uskunalari.

2. Foydali qazilmalarni qazib oluvchi mashina va kompleks uskunalari.

3. Yer osti va usti transport mashinalari va komplekslari.

4. Yuk ko'taruvchi, shamollatuvchi, suv chiqaruvchi va pnevmoenergiyaberuvchi turgun mashinalar.

5. Boyitish korxonalarining mashina-mexanizmlari.

6. Energetik uskuna va apparatlar.

Kon mashinalari. Hozirgi vaqtda shaxta va rudniklarda lahim o'tishning quyidagi texnologik sxemalari va uskunalari qo'llaniladi:

- Burg'ilab-portlatish usulida lahim o'tish texnologik sxemasi va uskunalari.

- Tanlab qaziydigan kombayn bilan lahim o'tish usulining texnologik sxemasi va uskunalari.

- Qalqon tagida himoyalangan uskunalar bilan tor yoki keng kavjoyli lahim o'tish texnologik sxemasi va uskunalari.

- Burg'ilovchi printsipli-tutashtiruvchi kombaynar va mashinalar yordamida lahim o'tish texnologik sxemasi va uskunalari.

- Gidromexanizatsiya usulida lahim o'tish texnologik sxemasi va uskunalari.

Gorizontal kon lahimlarini o'tishda shpurlar burg'ilash BUE 1, BUE1M, BKG 2, BUEZT, elektr yuritgichli va BU1, BU1M, BUR2, 1SBU 2 pnevmo yuritgichli burg'ilash qurilmalari yordamida bajariladi. Ushbu burg'ilash qurilmalari gorizontal va qiyaligi 100 gacha bo'lgan lahimlarni qattiqlik koeffitsienti 16 dan kam bo'lgan jins yoki foydali qazilma yotqizig'i orasidan o'tishda qo'llaniladi. Gorizontal va yotiq lahimlarni yumshoq jins yoki ko'mirdan o'tish lahim o'tuvchi kombaynlar yordamida bajariladi. Lahim o'tuvchi kombayn – bu lahim o'tishda yoki kon jinsini kavjoy massivdan ajratib olib, uni yig'ishtirib olish va transport vositalariga yuklab berishni bajaruvchi kombinatsiyalashgan mashinadir. Lahimlarni kombayn bilan o'tishda jinslarni lahim kavjoyidan ajratib olish va uni yuklash jarayonlari bir vaqtda, parallel bajarilishi tufayli lahim o'tish tezligi burg'ilab-portlatish usuliga nisbatan 3-5 barobar katta, mehnat unumdorligi 2-3 barobar ko'p, lahim o'tish qiymati 50-60% gacha kam bo'lib, lahim o'tish ishlarining xavfsizlik darajasi yuqori bo'lishi ta'minlanadi. Uzlüksiz ishlaydigan mashinalar o'rmalovchi mashinalar bo'lib, ikkita sidirg'ich «qo'llar» ularning ish organi hisoblanadi. Mashina qo'llari uzluksiz yon tomondagi maydalangan jinslarni (ko'mirni) sidirib, sidirg'ichli yoki plastinkali konveyerga tushirib beradi va jinslar konveyer orqali transport vositalariga yuklanadi. Yuklash mashinasini tanlab olishga qator omillar ta'sir etadi va ularning asosiylari quyidagilar:

yuklanadigan kon jinsining tavsifi;

lahim ko'ndalang kesim yuzasining o'lchamlari;

lahimning qiyalik burchagi;

shaxtaning gazdorlik holati va boshqalar.

Shaxtalarda qiya kon lahimlarini burg' ilab-portlatish usulida o'tish uchun maxsus lahim o'tuvchi komplekslar yaratilgan. Masalan, «Sibir-1» kompleksi MDX mamlakatlari ko'mir shaxtalarida keng qo'llanilmoqda. Bu kompleks konstruktiv texnologik jihatdan o'zaro bog'langan uskunalar tizimi ko'rinishida bo'lib, chig'ir (lebedka) yordamida relsda harakatlanadi. Karerlarda qazib-yuklash ishlari kon massasini kavjoydan ajratib olib, uni transport vositalariga yoki kon jinslari ag'darmalariga eltib berishni o'z ichiga oladi. Qazish va yuklash ishlarini, asosan ekskavatorlar bajaradi. Shu sababli qazish va yuklash ishlari bitta jarayon bo'lib, qazish-yuklash ishlari deb yuritiladi. Karer (razrez)larda qazib-yuklash ishlari uzlukli(tsikli) va uzluksiz printsipda ishlaydigan ekskavatorlar yordamida bajariladi. Bir cho'michli ekskavatorlar, yuklagichlar, g'ildirakli skreperlar, buldozerlar va shu kabi mexanizmlar tsikli qazib-yuklovchi mashinalar hisoblanadi. Bu mashinalarning ishchi organi davriy ravishda xarakatlanuvchi faqat bitta cho'mich yoki qirqish unsuridan tashkil topadi. Uzluksiz printsipda ishlaydigan mashinalar (ko'p cho'michli zanjirli va rotorli ekskavatorlar) ishchi organi (cho'michli, qirg'ichli) xalqasimon traektoriya bo'yicha xarakatlanishi tufayli kon jinslarini qazib olib yuklash ishlarini uzluksizligini ta'minlaydi. Kon lahimini o'tish mashinalariga quyidagi talablar qo'yiladi: 1) iqtisodiy talablar – ularni barpo etish sharoiti va ishlatish sharoiti; 2) sotsial talablar-ishlatilayotganda va ta'mirlashda to'la xavfsizlik; 3) texnik talablar-yuqori darajada mustaxkam, ishonchli, yuqori quvvatli, kam energiya sarf qilish, ixcham, unumdorli; 4) maxsus talablar –ish joyi torligi, namlik, gaz xavfi, portlash xavfi va h.k.Lahim o'tish va kon-qazish ishlari kon-texnik sharoitlari Lahim o'tish va kon-qazish ishlarikon-texnik sharoitlari quyidagilardan iborat:

1. Foydali qazilma maydonini ochish sxemasi: vertikal, qiya stvol va shtolnyalar yordamida;
2. Kon maydonini qazib olishga tayyorlash sxemasi: qavatli, panelli va blokli sxemalar;
3. Qazib olish tizimi;
4. Yerosti lahimlarining ko'ndalang kesim yuzasi va ularni mustaxkamlash;
5. Yerosti lahimlari uzunligi, egriligi va profili;
6. Kon qanotlarining va alohida qazib oluvchi uchastkalarining ishlash muddati;
7. Shaxtaning ish rejimi.

Lahim o'tish kompleks uskunalari

Lahim o'tuvchi komplekslar – lahim o'tish texnologik jarayonidagi asosiy va yordamchi ishlarni to'la mexanizatsiyalashtirishni ta'minlovchi kon va transport mashinalari va mexanizmlarining bir-birlarini to'ldiruvchi tizimidir.

Lahim o'tuvchi komplekslar quyidagi asosiy belgilari bo'yicha sinflanadi:

- lahimni o'tish usuliga ko'ra – kombaynli yoki burg'ilab-portlatish bilan o'tuvchi; lahimning qiyaligiga ko'ra – 10° gacha, 11 dan 20° gacha va 35° gacha qiyalikdagi lahimlarni o'tuvchi;

- doimiy mustahkamlagichning o'rnatilish joyiga ko'ra – ish joyidan orqaroqda va kovjoyda joylashadigan; lahim yuzasining shakli bo'yicha – aylana, arkasimon, trapetsiyali, to'g'ri burchakli, oval shakldagi va h.;

- lahim turi bo'yicha – konveyer o'rnatiladigan, bir yo'lli va ikki yo'lli temir yo'lga mo'ljallangan;

- mustahkamlagichlar turi bo'yicha – ankerli, yog'ochli, metall, tyubingli, sochma betonli, monolit betonli;

- lahimning ishga mo'ljallanishi bo'yicha – ko'mir va slanetsdan o'tuvchi qirquvchi (pech, prosek va boshq.) lahimlar, ko'mir va aralash zaboylardan o'tuvchi tayyorlov lahimlari, qoplama jinlardan o'tuvchi asosiy (poleyoy shtreklar, kvershlaglar) lahimlarni o'tuvchi.

Lahim o'tish usuliga ko'ra komplekslar uchta asosiy guruhga bo'linadi: lahimlarni kombayn bilan o'tuvchi, lahimlarni burg'ilash-portlatish va gidromexanizatsiya usullari bilan o'tuvchi komplekslar.

Lahimlarni burg'ilash-portlatish usuli bilan o'tuvchi komplekslarni adabiyotlarda va ishlab chiqarishda "lahim o'tish komplekt uskunalari" deb yuritiladi. Lahim o'tish komplekt uskunalari tarkibida shpur burg'ilovchi burgilash qurilmasi, shpurlarni zaryadlash va portlatish uskunalari, yuklash mashinasi yoki uskunasi, zaboyni shamollatish qurilmalari texnologik ketma-ketlikda ishlatiladi. Lahim o'tish tsiklida barcha mashina va uskunar texnologik bog'liqlikda ma'lum vaqt intervalida ishlatiladi.

Kon qidiruv ishlarini amalga oshirishda burg'ilash va portlatish ishlari kon lahimlarini o'tish jarayonida ko'p qo'llaniladi, kamdan-kam hollarda portlovchi moddalar tog'li yerlarda, quruqlikdagi transport yo'llari qurilishida ishlatiladi, kon-qidiruv ishlari uchun burg'ilashda, yoki yer osti foydali qazilmani qazib olish uchun ishlab chiqarish maydonchalari qurilishida ham ishlatiladi. Ushbu ishlarni amalga oshirishning asosiy maqsadi tog' jinlarini o'rta va o'rta mustahkamlikdan yuqori bo'lgan tog' jinlarini yemirishdir. Burg'ilash va portlash ishlarining asosiy maqsadi qoyali tog' jinlarni massivdan ajratib olish va maydalash. Burg'ilash va portlatish ishlari bu kon lahimlarini o'tishda qoyali tog' jinlarini yemirish va maydalash maqsadida amalga oshiriladigan o'zaro bog'liq texnologik jarayonlar majmui. Burg'ilash va portlatish ishlari bir nechta ketma-ket bajariladigan jarayonlardan iborat: shpur (skvajina) larni burg'ilash, portlovchi modda zaryadlarni joylashtirish, (zaryadlash) va zaryadlarni portlatish, Shpur va skvajinalar portlovchi moddani joylash uchun mo'ljallangan sun'iy burg'ilangan bo'shliqlardir. Shpur deb - diametri 75 mm gacha va chuqurligi 5 m gacha bo'lgan tog' jinsi massivdagi sun'iy silindrsimon

bo'shliq, chuqurga aytiladi. Skvajina deb - har qanday diametrdagi silindrsimon shakldagi, chuqurligi 5 m dan oshadigan yoki har qanday chuqurlikdagi diametri 75 mm dan oshadigan sun'iy silindrsimon bo'shliq, o'yiqa aytiladi. Portlatish ishlari - bu portlovchi modda zaryadlarini joylashtirish va portlovchi modda zaryadlarini portlatish ishlarini amalga oshirishga aytiladi. Zaryadlash - bu zaryadlash kamerasiga zaryadlarni joylash ishlariga zaryadlash deyiladi. Hozirgi vaqtda aylanma, zarb-burilma, zarb-aylanma, aylanma zarbli, alangali, sharoshkali va aralash burg'ilash usullari keng qo'llanilmoqda. Aylanma burg'ilash - shpurlami aylanma burg'ilash diametri 50 mm gacha va uzunligi 5 metrgacha tog' jinsining qattiqligi 7 gacha bo'lganda qo'llaniladi. Aylanma burg'ilash asosan ko'mir, slanes va tuz konlarida qo'llaniladi. Zarbli burg'ilash - shpurlami zarbli burg'ilash asosan burg'i bolg'a (perforator) larda olib boriladi. Hozirgi vaqtda aylanma, zarb-burilma, zarb-aylanma, aylanma zarbli, alangali, sharoshkali va aralash burg'ilash usullari keng qo'llanilmoqda. Aylanma burg'ilash-shpurlami aylanma burg'ilash diametri 50 mm gacha va uzunligi 5 metrgacha tog' jinsining qattiqligi 7 gacha bo'lganda qo'llaniladi. Aylanma burg'ilash asosan ko'mir, slanes va tuz konlarida qo'llaniladi. Zarbli burg'ilash-shpurlami zarbli burg'ilash asosan burg'i bolg'a (perforator) larda olib boriladi. Bolg'alar bir minutda 2000 martagacha zarb beradi. Qo'llanilishiga qarab bolg'alar quyidagilarga bo'linadi: qo'l bolg'alari (PR), kalonkali (PK, KS) va teleskopik (PT). Og'irligiga qarab yengil 18 kg gacha, o'rtacha 20-25 kg gacha va o'g'ir 30 kg dan ortiq. Sharoshkali burg'ilash-asosan karyerlarda keng qo'llaniladi. Burg'idagi sharlar tog' jinsini ezib maydalab aylanma harakat natijasida burg'ilash jarayoni bajariladi. Stanok turlari SBSH-200, 250, 300, 350. Alangali burg'ilash - asosan tarkibida kvars bo'lgan tog' jinslarida qo'llaniladi. Burg'ilash soplosidap otilayotgan alanga 2000 gradus atrofida bo'ladi. Alangani o'tilib chiqishezligi 2500 m/sek gacha yetadi. Ushbu burg'ilash usuli bilan kvarsli tog' jinsini 10 metrgacha burg'ilash mumkin.

Xulosa: Yer osti kon lahimlarini mustahkamlashning istiqbollarini quyidagi ustuvor yo'nalishlarda ko'rish mumkin:

Kon lahimini xizmat qilish muddatini oshirish imkonini beradi, bu esa o'z navbatida xavfsiz ish zonalarini yaratishga va konning ishlab chiqarish unumdorligini oshishiga olib keladi;

Lahim devorlariga ta'sir qilayotgan kuchlarga qarshilik ko'rsatish qobiliyati, boshqa yakka holatda qo'llanilgan mustahkamlash texnologiyalariga qaraganda yuqori;

Mustahkamlagichlarni qayta ta'mirlash uchun hech qanday qo'shimcha qurilmalar ta'lab qilinmaydi va qo'shimcha ishlar bajarilmaydi.

Skvajinalarga joylashtirilgan metal arqonlar va ularni jamlamalari bilan birgalikda sement qorishmalarini lahim devoriga o'rnatish orqali mustahkamlashning kombinatsiyalashgan texnologiyasi keyinchalik yuzaga keladigan yuqori kon bosimi sharoitida ham kon lahimlarini buzilib ketmasligini ta'minlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бондаренко В.І., Вагевика І.А., Симанович Г.А., Вівчаренко О.В., Малихин О.В., О.С. Туоев. Геомеханіка навантаження і розрахунок параметрів крипильної охоронної систем тодготовчих виробок шахт Західного Донбасу: монографія / В.І. Бондаренко, І.А. Ковалевська, Г.А. Симанович, О.В. Вівчаренко, О.В. Малихин, О.С. Гусев. Дніпропетровськ: ТОВ «ЛизуновПрес», 2014. - 228 с. (росшською мовою).
2. Berdimurodov S.A., Xursanov G'.A. Chuqur karyerlarni qiya stvollardan foydalangan holda shamollatish. "Инновации в науке и образовании" konferensiyasi, Andijan. - В-82.
3. Хоменко О.Г., Кононенко М.М. Технология крепления выработок для камерных систем разработки с закладкой: Монография. - Д.: Национальный горничий университет, 2010. - 93 с. - Росшською мовою
4. Назаров З.С., Чориллов А.О., Бердимуродов С.А. Разработка технологии формирования искусственного массива при отработке рудных залежей камерной системой разработки. Конференция "Янгиланаётган Узбекистон ёшлари ва инновацион фаолият", -Тошкент, 2-сентябрь, 2020. -С-24-28
5. www.ziyonet.uz

HOW TO IMPROVE WRITING SKILLS AND BOOST VOCABULARY IN IELTS

Researcher: Istamova Shahnoza Ismoil kizi

Number: +998900871605

@shahnozaistamova03.gmail.com

Abstract: The following article, describes information about improvement of writing skills and how to increase the vocabulary in IELTS test. Some effective methods and ways to solve these nuisances are given as examples.

Abstrakt: Ushbu maqolada yozish mahoratini rivojlantirish va qanday qilib IELTS imtihonida lug'atlar oshirish haqida ma'lumotlar berilgan. Samarali metodlar va muammolarga yechim topishning uslublari misollar orqali berilgan.

Key words: method, knowledge, technique, boost, vocabulary, outline.

Kalit so'zlar: Metod, bilim, uslub, oshirish, lug'at, reja.

INTRODUCTION

Currently, most people have interest in learning English and studying in abroad. So that, they are stiving to get IELTS certificate. Many people struggle with the IELTS exam preparation, it is popular with being complex. For a number of people, writing can be the most challenging part of the test. Furthermore, they have struggle with vocabulary. So, in this article people who have issues with improving writing and boost vocabulary, can find effective methods and ways.

ANALYSIS OF LITERATURE AND METHODOLOGY

There are a lot of useful ways and techniques to improve writing and increase vocabulary are given by masters. We will look at all necessary techniques. Initially, candidate is supposed to understand the main meaning of the topic. ¹For instance, if candidates are given problem solution essay, they ought to state issue and solution for it. They are not supposed to discuss or state advantage and disadvantage of problem. If candidates are describing graphs or processes, first identify what graphs provide, then identify the main trends and useful features to compare. In the following stage, people should make an outline before they start writing. Because while making a plan they can brainstorm their ideas and some topic vocabularies. For example, in Task 2 candidates should start by writing a thesis statement or main meaning of the introduction. Then, they will support their ideas on bodies. While making an outline, they can focus on vocabulary and sentence structure rather than ideas you will present. And they should use their time wisely. Test takers have 60minutes, and they can write

¹ <https://www.TheLanguagegallery.com>

Task 1 in 15-20 minutes, for Task 2 40-45 minutes enough. If they practice, they ought to give time to themselves, and try to finish before the time up. Thirdly, they should write their essays in a simple way. Candidates ought to state one idea per sentence and controlling idea for it. When they support their ideas, they are supposed to give some examples and explanations as evidence. Next one is focusing on language not length. Candidates' writings should not be too long. In task 2 essays they should have two strong body paragraphs or three if they can manage. They should pay attention for complex sentence structure and topic-vocabulary or strong vocabulary. Do not worry about length, focus on interesting and topic based vocabularies and avoid repeating one word. Use synonyms instead of repeating. It is the most useful way in both speaking and writing. Because, as for my experience, I always use variety of synonyms in my writing and speaking. It helped me to get 6.5 in my writing. My overall score is 5.5 in IELTS but my writing is 6.5. In my essays, complex or compound sentence are rarely used. It always used by different sort of vocabularies. So that, pay attention for vocabulary and sentence. In addition, when I watched the video of one of the expert teacher in you tube, he advised to use variety type of sentence in writing. For instance he mentioned 6 types: simple sentence, compound sentence, complex sentence, passive sentence, question sentence and conditional sentence. He got 8.0 in writing in his third attempt. Before getting this score, he took 7.0 (maximum) in writing. But his overall score is 8.0. So that, before taking third exam, he asked for why he got it from judges. They explained to use different sentences in essay. So, next stage is proofreading. For timed tests it will be difficult, but it is crucial for self-correction. While test takers proofread, they are supposed to focus on small grammar or spell mistakes.

When it comes to increase vocabulary range in IELTS, most people have trouble to memorize or use new words in essays or in speaking. There a number of ways to learn and memorize new and strong words. For example:³

- ❖ keep an organized vocabulary notebook;
- ❖ look at the words again after 24 hours, after one week and after one month;
- ❖ use new words. You need to use a new word about ten times before you remember it!
- ❖ Make word cards and take them with you
- ❖ Learn words with friend. It can be more un and easier to learn with someone else.

In the following stage, my own experience is described. Firstly, learning new words with their synonym which is known before is always useful way to memorize

² <http://e2ielts.com>

³ <https://learnenglishteens.britishcouncil.org>

words and also it can be helpful to use them in both writing and speaking . And other synonyms for this word should be found for instance, higher-level of the word (important- vital, essential, significant, crucial). Then learner should strive to utilize these synonyms or new words in his or her speech or essays. If they do not use them in their speech, they can forget them easily. As for other advised methods, one of the most captivating is using flashcards. It is very useful for visual learners. Another one is learn words a few and in a day. If you learn 20 new words or at least 15 words per day, you can boost your vocabulary easily. There is another way for adults. Learning words in the context can be wiser compared to memorize all new words. Or read often. As Dr.Seuss says “ The more you read, the more things you will know. The more that you learn, the more places you’ll go”⁴. Reading allows you to see words used in different contexts.

On the other hand to increase the vocabulary is reading newspapers and magazines⁵. Learners can learn some topic-based vocabularies. When they learn new words, they are supposed to write down to their vocabulary notebook. Another one, candidates can play some interesting games related to learn new words. We are living in technological period. So there are lots of programs for learning. For instance, “ Duolingo”. It can help to learn any kind of language. We can spell them and learn them with playing and making sentences.

CONCLUSION

To conclude, learning is not easy in any kind of language. It is always considered a difficult task. Learners should memorize a ton of foreign vocabulary, understand and use complex grammar structures that is distinguished from what people are used to. Although there are some confusing points, learning language is always helpful in any time in anywhere. But in today’s period people can create a fun activity to learn a new language for themselves. In the past, people purchase or borrow some textbooks from the nearest bookstores to them. But it is sometimes boring. So that, learners ought to pay attention for their level and what kind of learner are they while learning. Because if they learn something which is higher than their level, may be it is challenging for them. So they should try to learn new things related to their level. Mentioned above some useful and the most effective ways which can assist to increase learners’ vocabulary range and improve writing skill. All of them are useful if they use correctly.

BIBLIOGRAPHY

1. <https://www.TheLanguagegallery.com>
2. <http://e2ielts.com>
3. <https://learnenglishteens.britishcouncil.org>
4. <https://idc.edu>
5. <https://www.theasianschool.net>

---

⁴ <https://idc.edu>

⁵ <https://www.theasianschool.net>

BOSHLANG'ICH SINFLARDA 4K MODULI ASOSIDA TA'LIM OLISHNING AFZALLIKLARI

Laylo Nurmatova Nuraliyevna
Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani
27-maktab boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda o'quvchilarini o'qitishda axborot texnologiyalari va multimedia vositalaridan foydalanishning ahamiyati hamda boshlang'ich sinflarda 4K moduli asosida ta'lim olishning afzalliklari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, kompyuter texnologiyalari, multimedia, tarmoqli axborot texnologiyalari, 4K moduli, kollaboratsiya, kommunikativlik.

Boshlang'ich ta'limda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarining mavjudligini belgilash, ta'lim jarayonida bunday texnologiyalami qo'llashning eng muhim ko'satkichlaridan hisoblanadi. Bu sohada erishilayotgan yutuqlarni hisobga olib, kompyuter texnologiyasini quyidagi jihatlariga ta'lim muassasasi umumiy faoliyati jarayonlarida qo'llash samarali bo'lishini ta'kidlash lozim. Boshlang'ich ta'limni axborotlashtirishning istiqbolli yo'nalishlari zamonaviy telekommunikatsiya vositalari va tarmoqli axborot texnologiyalaridan foydalanishni bildiradi. Bunday vositalarni qo'llashda umumta'lim maktab va oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayonining samaraligini oshirish uchun yangi imkoniyat ochib beradi. Kompyuter o'quv manbalarini kengaytirib beradi, ya'ni turli multimediali darsliklar, elektron kitoblar va boshqalaridan foydalanish imkoniyati keng tarqalmoqda. Shularni inobatga olgan holda bugungi kunda axborot texnologiyalarni amaliyotga joriy etish ta'lim tizimiga yangi talablarni qo'yadi, shu bilan bir qatorda boshlang'ich sinflardagi ta'limda ham ta'lim sohasini axborotlashtirish, har bir ta'lim muassasasidan ta'lim faoliyatini muhitining axborotlashtirishini talab qiladi.

Axborot texnologiyalaridan boshlang'ich sinf o'quvchilarining barcha o'quv fanlarida samarali foydalanish mumkin. Darslarda o'quv va o'yin dasturlaridan foydalanish katta samara beradi. Ona tili va rus tili darslarida savodxonlikni oshirish bo'yicha mashqlar yordam beradi, bunda bolalar kompyuterlarda turli xildagi amaliy topshiriqlarni bajaradilar. Boshlang'ich sinflar o'quvchilari uchun turli didaktik materiallar to'plamidan foydalanib, ko'rgazmali mashq, nazorat mashqlari va test sinovlari modullari kiritilgan aralash kompyuter dasturlarini tayyorlash mumkin. Unga fanga oid qoidalarni joriy o'rganish va umumlashtirilgan takrorlash uchun uchta variantlarda berilgan grammatika, orfografik mavzular bo'yicha boy va turli-tuman materiallardan foydalanish yaxshi samara beradi.

Ona tili darslarida insho yozishda taqdimotlardan foydalanish qulay. U orqali mavzuning savol va rejalarini tuzish, qiyin so'zlarni topish osonlashadi. Insho rasm asosida yozilayotgan bo'lsa, mavzuga doir rasmni ekranda namoyish etish imkonini beradi. 1-sinfda o'qish darsida elektron o'quv qo'llanmalari tayyorlab, foydalanish mumkin. Unda so'zni tovushli-harfli tahlil qilish, so'zning bo'g'inlari tuzilishi, ba'zi orfogrammalar o'rganilishi turli qiziqarli ko'rgazmali va ovoqli material berish mumkin. Yorqin rasmlar, g'aroyib, qiziqarli topshiriqlar kichik yoshdagi o'quvchilarda ona tiliga qiziqishni oshirishga yordam beradi, o'yin shaklida o'quv materialini bilan tanishish imkonini beradi, o'zini nazorat qilish va o'quv refleksiyasi uchun keng imkoniyatlar taqdim etadi. Ushbu qo'llanma bo'yicha ta'lim jarayonini differentsiyalashga turli darajadagi murakkablikdagi topshiriqlarni tanlab olish yordamida erishiladi. Savodxonlikka o'qitish bo'yicha tematik rejalashtirishni ishlab chiqishda rejalashtirishga tegishli elektron mavzular va bo'limlarni kiritish mumkin. Dars rejasini ishlab chiqishda frontal individual va guruhli ishlash uchun kompyuterni qo'llash maqsadga muvofiq bo'lgan dars bosqichlarini ishlab chiqish lozim. Tabiiy fanlar darslarida ham barcha mavzularda video-rolklar, taqdimotlar, testlar, animatsion multimedialarni qo'llash yaxshi natija beradi. Masalan, yurtimiz tabiati, suv havzalari, hayvonot dunyosi, dengizlar, okeanlar hamma mavzuni animatsion slaydlarda aks ettirish mumkin. Animatsiya orqali taqdimot nafaqat yorqin hissiyotlarni va bir vaqtning o'zida ilmiy imidjni, balki o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshiradi. O'quvchilar ongigada mavzu bo'yicha tushunchalarni shakllantirib, xotirasida yaxshi saqlashini taminlaydi. Matematika darslarida «O'yinli masalalar» dasturlarini tayyorlab, foydalanish mumkin. Boshlang'ich sinfda o'rganiladigan ko'plab mavzular bo'yicha turli materiallar berilgan. Turli murakkablik darajasidagi turli xildagi topshiriqlar har bir o'quvchining idrok etish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalalarni yechishda kompyuterli animatsion slaydlardan foydalanish darsning qiziqarliligini oshiradi. Ularning ustunlik tomonlari istagan paytda masalaning boshiga qaytish mumkin, uning alohida qismlarida to'xtalish, o'quvchilar bilan suhbatlashish, ularning fikrlarini tinglash mumkinligidan iborat. Boshlang'ich sinflarda harakatlanishga animatsiyali masalalar bilan slayd-filmni qo'llash mumkin. Shunday slaydlarni yaratish uchun Internetdan olingan animatsion kartinalardan foydalanish mumkin. Texnologiya va tasviriy san'at darslarida ham slaydlardan unumli foydalansa bo'ladi. Masalan, rassomlar, rasmlar namunalari, loyiha namunalari, loyiha bosqichlari, qo'l mehnati namunalari va shu kabi mavzularni slayd yordamida namoyish qilish mumkin. Barcha o'quv fanlarida test topshiriqlaridan foydalanish zarur. Testlardan dastlab faqat bosma ko'rinishidagisidan foydalangan bo'lsak, hozirda ularni kompyuterda terib, har bir o'quvchi bilan shug'ullanish mumkin. AKTdan foydalanish yillari davomida 1-sinfdan 3-sinf gacha matematika, badiiy o'qish, ona tili, deyarli barcha mavzulari va boshqa

o'quv fanlari bo'yicha qator turli testlarni tayyorlash mumkin. Endi darslarda faqat bosma shakldagi emas, balki kompyuterli testlardan foydalanish zarur. Ular bajarib bo'lishi bilan darhol bahosini olishga imkon beradi, bahoni kompyuterining o'zi taqdim etadi, u yoki bu mavzu bo'yicha kamchiliklarini aniqlashlariga imkon beradi.

4K yondashuvi o'z nomi bilan 4 ta tamoyilni o'z ichiga oladi:

Kollaboratsiya: Darsliklar o'quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o'quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o'zaro qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini o'rganishga ko'maklashadi.

Kommunikativlik: O'quvchilar o'z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma'lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o'rganadi.

Kreativ fikrlash: O'quvchilar o'z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo'llashni o'rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Kritik (tanqidiy) fikrlash: Ushbu metodologiya o'quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o'z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. O'quvchilar muammolarga tahliliy nuqtayi nazardan yondashishni o'rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o'z nuqtayi nazarini shakllantiradi.

Yangi innovatsion yondashuvni O'zbekiston maktablarida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o'rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta'limi ilg'or mamlakatlar o'quvchilarda 4K tamoyilini o'z ichiga olgan XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga asosiy e'tibor qaratadi. PISA, PIRLS kabi xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarni egallagan davlatlar ta'limida o'quvchilarda "4K"ni o'z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko'nikmalarga alohida urg'u berilgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda katta natijalarga erishishyapti.

Xulosa: Yangi model yaxshi ishlashi uchun qanday sharoit kerak?

"4K" modeliga asoslangan innovatsion yondashuv maktablarda qo'llash uchun alohida sharoitlar talab etmaydi. Masalan, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyati savol-topshiriqlar bilan, muloqot ko'nikmasi esa savol-topshiriqlar va mashg'ulotlar orqali rivojlanadi. Maktablarda bu usullarni ishlatish uchun sharoit yo'q deb aytish noto'g'ri. Yangi yondashuvni qo'llay olish asosan o'qituvchilarga bog'liq. Shuning uchun ham yaqinda Toshkentda respublikadan yig'ilgan 300 dan ortiq trener o'qituvchilar tayyorlandi. Ular mamlakatdagi boshqa barcha o'qituvchilar malakasini oshirishga yordam beradi. Yangi innovatsion yondashuv natijasini o'quvchining dunyoqarashi, fikrlashi o'sishida ko'rish mumkin. XXI asr o'quvchisi portretida XXI asr ko'nikmalari bo'lishi kerak. Innovatsion yondashuvni qo'llashdan asosiy maqsad

ham shu. Qolaversa, ta'limning asosiy maqsadi – o'quvchilarga nafaqat bilim berish, balki olgan bilimlarini hayotda qo'llay olishga o'rgatishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Tayloqov. N.I., Elektron darsliklarning oddiy darsliklardan afzalligi nimada? Fizika matematika va informatika.-2009. -№ 53-40 b.
- 2.Begimqulov.U.SH. Pedagogik ta'limda axborat texnologiyalaridan foydalanish muammolari va istiqbollari. "Info. Kom Uz" J. № 4, 2006 y.
- 3.Rasulov O. Zamonaviy elektron darsliklarning didaktik xususiyatlari Kasb-hunar ta'limi. №5. 2005 y.
- 4.Yo'ldashev J. G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. - T: Fan va texnologiya, 2008.
- 5.www.ziyonet.uz.

O'ZBEKISTONDAGI SUG'URTA KOMPANIYALARINING RIVOJLANISHI

Xushvaqtova Barchinoy Jamoliddin qizi

University of science and technologies universiteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistondagi sug'urta kompaniyalarining rivojlanishi, sug'urta xizmatlari iste'molchilarini sug'urta tashkilotlarining moliyaviy ahvoli, ular tomonidan taqdim etiladigan xizmatlar to'g'risidagi to'liq va to'g'ri ma'lumot bilan ta'minlash, aholining sug'urtaga ishonchini oshirish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: sug'urta xizmatlari, sug'urta kompaniyalari, reklama, hayot sug'urtasi, litsenziya.

Sug'urta kompaniyasi - sugurta faoliyatini amalga oshirishga ixtisoslashgan yuridik shaxs, sug'urta xizmatlari bozoritsht professional ishtirokchisi. O'zbekiston Respublikasida Sug'urta kompaniyasi belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida davlat ro'yxatidan o'tganidan keyin yuridik shaxs makrmini oladi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligidan sug'urta faoliyatini amalga oshirish huquqini beruvchi litsenziya olganidan so'nggina sug'urta faoliyatini amalga oshiradi. Sug'urta kompaniyalariga hayot sug'urtasi va hayot sug'urtasidan tashqari umumiy sug'urta turlarini o'tkazish uchun litsenziya alohidaalohida beriladi. Hayot sug'urtasini amalga oshirish huquqini beruvchi litsenziyani olgan Sug'urta kompaniyasi ushbu sug'urta turidan tashqari boshqa umumiy sug'urta turlari bilan shug'ullanishi mumkin emas yoki aksincha.

Milliy sug'urta xizmatlari bozori qisqa muddat ichida, g'arb sug'urtalovchilarida bosqichma-bosqich bir necha ming yillarda liberizatsiyalashgan va rivojlangan. Buning natijasida esa sug'urta xizmatlari turlarining iqtisodiyotda qo'llanilishi, rivojlanishi kuzatildi va sug'urta xizmatlari bozorida ishtirok etishini davlat tomonidan nazoratini olib borish tizimi yaratildi. Bugungi kunda "Sug'urta xizmatlari bozorini rivojlantirish va isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2007 yil 10 apreldagi Qarorga asosan birinchi galdagi vazifa etib sug'urta xizmatlari bozorida raqobatni oshirish, zamonaviy sug'urta xizmatlari turlarini, ularning sifatini, sug'urtalovchilarning iqtisodiy zahirasini oshirish, avtomatlashtirilgan tizimni kengaytirish hamda sug'urtani nazorat qilish mexanizmini yaratish yuklatilgan. Sug'urta sohasidagi qonunlar va qonun osti hujjatlarga asosan O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining "2007-2010 yillarda sug'urta xizmatlari bozorini rivojlantirish va isloh qilish" to'g'risidagi qarori bo'yicha dastur ishlab chiqildi. Bunga asosan ustav kapitalini oshirish, sug'urta xizmatlari sifatini kengaytirish, eksport-import operatsiyalari, uzoq muddatli hayot sug'urtasi, jamg'ariladigan sug'urta turini

rivojlantirish maqsad qilib qo'yilgan. Shuni ta'kidlash zarurki, sug'urta xizmatlari bozorini rivojlantirishda yuridik va jismoniy shaxslarni sug'urtalash qaror bo'yicha belgilangan, unga ko'ra mulkiy sug'urta hamda uzoq muddatli hayot sug'urtasi bo'yicha yuridik hamda jismoniy shaxslar to'laydigan sug'urta mukofotlari summasi soliqqa tortilmaydi. Bu uzoq muddatli hayot sug'urtasini rivojlantirishda, uzoq muddatli investitsiyalarni yo'naltirishda uzoq muddatli hayot sug'urtasi mexanizmi bo'yicha amalga oshiriladi. Hayot sug'urtasi bizning mamlakatimizda hali unchalik o'rin egallamagan, ammo Yevropada sug'urtaning bu turi aholi orasida juda mashhur va mustahkam pog'onaga egadir. Bugungi kunda sug'urta munosabati ishtirokchilarining sug'urta madaniyati va moliyaviy savodini oshirish muhim vazifa hisoblanmoqda. Sug'urta xizmatlari iste'molchilarini sug'urta tashkilotlarining moliyaviy ahvoli, ular tomonidan taqdim etiladigan xizmatlar to'g'risidagi to'liq va to'g'ri ma'lumot bilan ta'minlash, aholining sug'urtaga ishonchini oshirish maqsadida:

- sug'urtalovchilar bo'yicha birlashtirilgan bazani yaratish;

- sug'urta qoidalarini, sug'urta tariflari bo'yicha ma'lumotlar, sug'urta shartnomalarini tuzish va sug'urta to'lovlarini amalga oshirish tartibi bo'yicha tushuntirishlarni, sug'urtalovchilarning reytinglarini chop etishning majburiy qoidasini joriy etish;

- kadrlar tayyorlash va sug'urtalovchilar malakasini oshirish tizimini rivojlantirish.

Kadrlar tayyorlash va sug'urtalovchilar malakasini oshirishning rivojlangan tizimi mavjud emasligi ko'rsatilayotgan sug'urta xizmatlarining sifatida o'z aksini topadi. Gumanitar yo'nalishdagi oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida sug'urta tashkilotlari uchun kadrlar tayyorlash tizimini shakllantirish zarur. Bunda alohida e'tibor o'quv muassasalarining malakali professor-o'qituvchilar tarkibining shakllantirilishiga qaratilishi muhim. Ushbu maqsadda sug'urta mavzusidagi ilmiy-amaliy anjumanlarni, sotsiologik tadqiqotlarni, dissertatsiya ishlarini tayyorlashni tashkil qilish zarur. Kadrlar tayyorlash va sug'urtalovchilar malakasini oshirish sifati sug'urtaning nazariyasi va amaliyotini ochib beruvchi o'quv-uslubiy va ilmiy adabiyotlarni yaratish bilan chambarchas bog'langan. Sug'urta tashkilotlarining rahbarlari va mutaxassislarini sug'urta faoliyatining turli masalalari bo'yicha malakalarini oshiruvchi doimiy seminarlar, chet el sug'urta kompaniyalarida stajirovkalar o'tkazilishi amaliyotni saqlab qolish va yanada rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Sug'urta tashkilotlari faoliyati to'g'risida potentsial sug'urtalanuvchilarning xabardorligini oshirish, korxonalar va tashkilotlar rahbarlari, aholining sug'urta madaniyati darajasini tobora oshirish sug'urta tizimida moliyaviy mablag'lar hajmi oshishiga hamda fuqarolar va yuridik shaxslarning keng doirasiga sug'urta himoyasini taqdim etishga ko'maklashadi. Sug'urta kompaniyalarining O'zbekistondagi qulay investitsiya muhitini shakllantirish jarayonlarida faol ishtiroki,

taqdim etilayotgan sug'urta xizmatlarining sifati oshishiga e'tibor qaratilishi muhimdir. Sug'urta bozori ishtirokchilariga qo'yiladigan muhim talab – bu uning oydinligidir. Potensial mijoz biror-bir sug'urta xizmatini tanlashdan oldin kompaniyaning ishonchliligi va likvidligi, to'lovga layoqatliligi darajasi, faoliyatning yo'naltirilganligi va boshqalar to'g'risidagi katta hajmdagi axborotga ega bo'lishi kerak. Bu erda mijoz uchun kompaniyani tanlashda, kompaniyaga ishonchda va keyinchalik u bilan munosabatlarni qurishda aniqlovchi bo'lgan sug'urta kompaniyasi faoliyatining ko'rsatkichlari to'g'risida so'z bormoqda. Sug'urta kompaniyalari tomonidan reklama sohasiga unchalik e'tibor berilmayotganligi. Reklama darajasining pastligi ham respublikamiz sug'urta bozorida yaqqol ko'zga tashlanadi. Sug'urta bozorini rivojlantirishda sug'urta kompaniyalari muhim rol o'ynaydi, ularni sug'urta bozorida namoyon qilishda esa, reklama katta ahamiyatga ega. Reklama qanchalik sifatli va o'ziga jalb qila olish xususiyatiga ega bo'lsa, mijozlarni jalb qilish ham shunchalik darajada samarali bo'ladi, reklama raqobatni ham keltirib chiqaradi. O'z-o'zidan kelib chiqadiki, raqobat bor joyda rivojlanish ham bo'ladi, shuning uchun reklamaga e'tiborni kuchaytirish zarur. Xususan televidinie, radio, gazeta va jurnallarda, shahrimiz ko'chalarida afishalar qo'yish yo'llari bilan. Albatta bu reklama turlari juda katta xarajatni talab qiladi, ammo qachondir ushbu ishlarni amalga oshirish kerak. Chunki bu sug'urta sohasining jamiyat ongiga biroz bo'lsa ham kirib borishiga ta'sir etmasdan qolmaydi. Sug'urtalovchi uchun o'zining saytini yaratish yoki hamkorlarining saytlarida o'zi haqida ma'lumotlarni berishdan maqsad sug'urta xizmatlari savdosini rag'batlantirishdir. Sug'urta xizmatlaridan keladigan foydani oshirish uchun sug'urta kompaniyalari quyidagilardan:

- sug'urta kompaniyasining axborot berish xususiyatiga ega saytlaridan;
- sug'urta kompaniyasining virtual ofisi hisoblanuvchi saytlardan;
- bir necha sug'urta kompaniyalari xizmatlarini bir vaqtning o'zida taklif qilish imkoniyatini beruvchi sug'urta portallaridan foydalanadilar.

Xizmatlarini bozorga olib chiqishdan manfaatdor sug'urta kompaniyalari ma'lumotlarni o'z internet sahifalarida joylashtiradilar. Bunda kompaniya faoliyati, vakolatxonalari, faoliyatiga daxldor ma'lumotlarni hamda boshqa marketing va reklama ma'lumotlarini berishi mumkin. Barcha joylashtirilgan ma'lumotlar faqat ma'lumot berish xususiyatiga ega bo'lib, sug'urta xizmatlarni bozorga olib chiqishning dastlabki bosqichida mijozlarni jalb qilishda foyda beradi.

Sug'urta kompaniyasining sayti virtual ofisga aylanishi uchun sayt quyidagilarni, ya'ni:

- tanlangan sug'urta turi va to'ldirilgan arizaga ko'ra sug'urta polisiga buyurtma berish, rasmiylashtirish va sotishni o'z ichiga olishi;
- sug'urtalanuvchi uchun yig'ilgan sug'urta mukofotlari va to'langan sug'urta qoplamalari haqidagi ma'lumotlarni o'zida aks ettirishi zarur.

Agar sug'urta kompaniyasining sayti yuqoridagi talabga javob bersa, uni to'laqonli virtual ofis deyish mumkin. Internet vakolatxonaga tashrif buyurgan har bir mijoz o'zini tizimda ro'yxatdan o'tkazishi lozim, shundan so'ng u sug'urta mukofotini hisoblash uchun arizani zarur ma'lumotlar bilan to'ldiradi hamda mijoz o'ziga mos to'lov turini tanlaydi, bu plastik kartochka orqali, naqd yoki naqd pulsiz shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Bundan tashqari mijoz polisni qanday olish usulini ham tanlaydi, bu vositachi orqali yoki bevosita kompaniyaning ofisida bo'lishi mumkin. Shunday modelga asoslangan saytlar sug'urta xizmatlarni sotishda yaxshi samara beradi, deb hisoblaymiz. Sotish hajmini oshirish va yangi mijozlarni jalb qilish maqsadida sug'urta kompaniyalari o'z takliflarini yirik sug'urta kompaniyalari ma'lumotlarini o'zida mujassamlashtirgan portallarda joylashtirishlari mumkin. Portalga kirgan mijoz turli sug'urta kompaniyalari tomonidan taklif qilinayotgan aynan bir turdagi sug'urta xizmatlari narxini solishtirishi, u yoki bu turdagi sug'urta xizmatlari tarkibiga yana qanday qo'shimcha xizmatlar kiritilganligidan xabardor bo'lishlari mumkin bo'ladi. Bunday portal savdo ishtirokchilarini on-line tizimda sug'urta polisini sotib olish mumkin bo'lgan yagona virtual sug'urta tizimiga birlashtiradi. Bitta portalda turli kompaniyalar xizmatlari taklif qilinadi. Odatda portalga tashrif buyurgan mijozga, avvalo, o'ziga kerakli sug'urta dasturini tanlash taklif qilinadi, shundan sug'urta kompaniyasi tanlanadi. Shuningdek bitta virtual maydonda bir vaqtning o'zida bir nechta sug'urtalovchilarning bir turdagi sug'urta xizmatlarini taklif qilishlari orqali sug'urtalanuvchiga tanlash imkoniyati beriladi. Portalning axborot tizimi avtomatik tarzda sug'urta mukofotlarini hisoblab, sug'urtalanuvchiga turli kompaniyalarda sug'urtalash bo'yicha variantlarni taklif qiladi. Sug'urta portallari modeli ommaviy standart hisoblanuvchi risklardan sug'urtalashga juda qulaydir. Sug'urta bozoridagi raqobatda qatnashish juda qiyin, shunday ekan sug'urta kompaniyalari mijozlarni jalb qilish uchun birmuncha qulayliklarni ham yaratishlari zarur hisoblanadi. Jumladan, potentsial sug'urtalanuvchining sug'urtalanuvchiga aylanishidan maqsad uning ma'lum xavf-xatar turini sezayotgani va kelajakdagi xarajatlardan himoyalaniishi hisoblanadi. Demak, sug'urta kompaniyalarining zimmasiga katta mas'uliyat yuklanmoqda, ya'ni mijozni bilan sodir bo'lgan hodisaning oqibatlarini moliyaviy ko'mak bergan holda bartaraf etish kerak, bu esa mijozning sug'urta qoplamasini olish bo'yicha da'vosining ijobiy qondirilishini anglatadi. Sug'urta da'volarini ko'rib chiqishning optimal variantlarini ishlab chiqish zarur, jumladan har bir hodisa bo'yicha kichik hajmdagi sug'urta qoplamalarini (masalan, 500 ming so'mgacha) hech qanday hujjatlarni talab etmasdan faqat adjasterning dalolatnomasi asosida to'lovni yo'lga qo'yishni taklif qilamiz. Bu o'z-o'zidan jarayon tezlashishini, asosiysi esa aholining sohaga bo'lgan mavhum va shubhali qarashlari barham topishini ta'minlaydi, pirovard natijada

sug'urta operatsiyalarining samaradorligiga erishiladi, mamlakat iqtisodiyoti ravnaqi uchun muhim dastak hisoblanmish sug'urta sohasi barqaror rivojlanadi.

Xulosa: Bugungi kunga kelib, mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan sug'urta kompaniyalari o'rtasida sog'lom raqobat mavjud, deb bemaalol ayta olamiz, buni ularning soni va ko'rsatayotgan sug'urtaviy xizmatlari sifatidan ko'rish mumkin. Mavzud raqobatni susaytirmasdan, balki uni yanada faol olib borish maqsadida quyida keltiriladigan yo'nalishdagi ishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

1. Sug'urta operatsiyalarini amalga oshirish jarayoni aholi ehtiyojlariga mos keluvchi sug'urta mahsulotlarini ishlab chiqishdan boshlanadi, shunday ekan, avvalo mahsulotning sifatli, qulay narxlarda va asosiysi, potentsial sug'urtalanuvchilarning talabi asosida yaratilishi maqsadga muvofiqdir.

2. Sug'urta operatsiyalarini amalga oshirish jarayoni ishlab chiqilgan sug'urta mahsulotini bozorda sotish bilan davom ettiriladi, demak, uni sug'urta bozorida joylashtirish va marketing asosida mijozlarni jalb etish, mahsulotning ijtimoiy hayotdagi zarurligini anglatish, uning natijasida kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan katta xarajatlarning oldi olinishini turli aniq faktlar (statistik ma'lumotlar) yordamida tushuntirish zarur.

3. Sug'urtalanuvchilar o'zlari uchun ma'lum sug'urta turini tanlaganlaridan so'ng har ikki tomon o'rtasida shartnoma tuziladi, shartnoma shartlarining, tartib-qoidalarning oddiyligi, mijoz uchun qulayligi, shuningdek mijoz uchun muhim hisoblangan tarif stavkalarining soddalashtirilganligi sug'urta operatsiyalarining samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi.

4. Sug'urta faoliyatining samaradorligini aniqlovchi ko'rsatkichlardan muhimi bu sug'urta da'volarining ijobiy tomonga hal etilishi hisoblanadi. Sug'urtalanuvchining da'vo arizasini qisqa vaqt ichida ko'rib chiqish, talab etiladigan sug'urta hodisasi ro'y berganligini tasdiqlovchi hujjatlar sonini kamaytirish (hodisa bo'yicha tegishli organlarning xulosalari kifoya), agar ro'y bergan hodisa sug'urta hodisasi deb tan olinmasa uni mijozga aniq faktlar bilan tushuntirish zarur, zero mijozda "to'lab bermadi", "sug'urtaga ishonmaslik kerak ekan", "shuncha yugurganlarim zoe ketdi" kabi fikrlar paydo bo'lmasin. Agar sug'urtalovchi sug'urta qoplamasini to'lashga qaror qilsa shartnomada belgilangan muddatda hech qanday kechiktirishlarsiz to'lash zarur, shunda sug'urta kompaniyasining asl mijozlari soni oshadi.

5. Sug'urta kompaniyalarining shaffofligini saqlab qolish, ya'ni potentsial mijozlar sug'urta kompaniyalarining faoliyat yo'nalishlari, moliyaviy barqarorligi, to'lovga layoqatliligi to'g'risidagi ma'lumotlarga hech to'sqinliksiz ega bo'lsinlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Гвозденко А.А. Основы страхования: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 320 с.
- 2.Mahmudova L. Sug‘urta ishi-O‘quv qo‘llanma—Т.-ТАКИ 2004
- 3.Основы страховой деятельности: Учебник./ Отв. ред. Проф. Т.А. Федорова. - М.: Издательство БЕК, 2002.-768 с.
- 4.Сплетухов Ю.А. Страхование ответственности. Учебное пособие - М.: Аудитор, 2004.-172с.
- 5.Страховое дело: Учебник. В 2 т. (пер. с нем. О.И. Крюгер и Т.А. Федоровой). - т.1: Основы страхования / под ред. О.И. Крюгер. - М.: Экономист, 2004. - 447 с.

MINTAQA IQTISODIYOTINI EKOLOGIYALASHTIRISH OMILLARI

Raximova Shaxnoza Xamzayevna

Osiyo Xalqaro Universiteti MM1-IQ - 23-guruh magistranti

Annotatsiya: Mintaqaviy taraqqiyotni jadallashtirish, aholi uchun qulay yashash sharoitlarini yaratish, hududlardagi real vaziyatni har tomonlama va chuqur o`rganish, zamon talabiga mos holda yangi texnologiyalardan foydalanish turmush tarzini yaxshilashga olib keladi. Ushbu maqolada Mintaqa iqtisodiyotini ekologiyalashtirish omillari haqida so`z yuritilgan.

**Kalit so`zlar:** ta`lim sohasi, iqtisodchilar, ekologik vaziyatlar va ekologik xavfsizlik, integral ko`rsatkichlar, diversifikatsiya, ilg`or funktsional imkoniyatlar, bozor munosabatlari.

KIRISH

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab mamlakatimizda ta`lim sohasini rivojlantirishga davlat siyosati darajasida qaralib, jahon miqiyosida "O`zbek modeli" deb atalgan uzluksiz ta`lim tizimi yaratildi. Ta`limning barcha turlarini rivojlantirish bo`yicha salmoqli natijalarga erishilib, jumladan, tubdan yangilangan oliy ta`lim tizimi yaratilib, iqtisodiyotni mutlaqo yangi asosda tashkil etish va yanada erkinlashtirish, uning huquqiy asoslarini takomillashtirish, ishlab-chiqarishni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish bo`yicha qator qonunlar, farmon va qarorlar, puxta o`ylangan dasturlar qabul qilinib, izchil amalga oshirilmoqda.

O`zbekistonning iqtisodiy taraqqiyotida har tomonlama yetuk, jahon talablariga javob beradigan iqtisodchilarni tayyorlashda boshqa fanlar qatori «Iqtisodiy geografiya va ekologiya» fani ham katta o`rin tutadi. U bo`lajak iqtisodchilarga tabiiy resurslar, ularning jahon va O`zbekiston bo`yicha tarqalishi, jahon va O`zbekiston aholisi, jahon sanoati, qishloq xo`jaligi, transporti va xalqaro iqtisodiy aloqalar, geoekologiya muammolar va ularning yechimi, O`zbekistondagi tarkib topgan ekologik vaziyatlar va ekologik xavfsizlikni ta`minlash to`g`risida bilimlar beradi.

Bugungi kunda jadal sur`atlar bilan rivojlanayotgan bozor munosabatlari sharoitida fanni o`rganish ehtiyoji kun sayin kengayib bormoqda. Zamonaviy mutaxassis kadr iqtisodiy geografiya va ekologiyaning sir-asrorlarini mukammal o`zlashtirgan bo`lishi davr talabidir.

Ekologik va iqtisodiy tadqiqotlarning axborot jihatlarini tahlil qilish bizga axborotni qo`llab-quvvatlash tizimi hududiy ma`lumotlarni yig`ish, qayta ishlash va tahlil qilish uchun ilg`or funktsional imkoniyatlarga ega texnologiyalarga asoslangan bo`lishi kerakligi to`g`risida xulosa chiqarishga imkon beradi. Eko-logik va iqtisodiy xaritalarni yaratishda kat-ta hajmdagi ma`lumotlardan foydalaniladi: fizik va iqtisodiy-

географик materiallar, statistik ma'lumotlar, analitik va hisoblangan integral ko'rsatkichlar. Axborotning butun hajmini o'zaro bog'lash muammosini ishlatil-gan materiallarni yagona geoaxborot tizimi (GAT)ga birlashtirishga imkon beradigan, yangi kelgan ma'lumotlarni zudlik bilan qayta ish-lashni va ularning kartografik vizualizatsiya-sini ta'minlaydigan geoaxborot texnologiya-lari yordamida hal qilish mumkin. Mintaqaviy rivojlanishning turli stsenariylarini prog-nozlashga asoslangan modellarni tezkor qurish uchun keng istiqbollar ochiladi [2].

So'nggi o'n yilliklarda juda ko'plab axborotni yig'ish, qayta ishlash va dastlabki tahlil qilishning avtomatlashtirilgan texnik tizimlari paydo bo'ldi. Ammo tajriba shuni ko'rsatadiki, ushbu tizimlarning hech biri si-fat jihatidan tegishli iqtisodiy qarorlar qabul qilishga qo'yiladigan barcha talablarni qondiradigan yakuniy tahliliy mahsulotlarni ishlab chiqarishga qodir emas [3].

Shu munosabat bilan, geografik axborot tizimlaridan iqtisodiy tartibga solish maqsadlarida foydalanish masalasi tobora ortib bormoqda va barqaror mintaqaviy rivojla-nishni iqtisodiy tartibga solish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish, va hududlar va umuman davlat manfaat-larini maksimal darajada oshiradigan asosiy vositasi sifatida qaralmoqda [4].

Hozirgi paytda jahon iqtisodiyoti ri-vojlanishning yangi modelini yaratish va tat-biq etishda, mamlakatlarning modernizatsiya jarayonlarini jadallashtirish bilan bog'liq tadqiqotlarda global ekologik o'zgarishlar hi-sobga olinmoqda va "Yashil iqtisodiyot" shaklla-nishi ustuvor maqsad etib qo'yilmoqda [5].

Hozirgi kunda axborot tizimining ushbu bo'limi jadal sur'atlar bilan rivojlanib bo-rishi natijasida u nafaqat texnik sohalarda, balki hayotimizning turli ijtimoiy sohalarida ham qo'llanilib kelinmoqda. GATning qo'llanilishi sohalari keng bo'lib, u turli holatlar-da, jumladan sog'liqni saqlashda yangi klinika va shifoxonalarni geografik jihatdan mos va aholiga qulay qilib joylashtirish jarayonida, yuk tashish bilan shug'ullanadigan korxonalar uchun yo'l marshrutlari va jadvallarini tuzish hamda aniqlashda, avtomobil yo'llarini quruvchi korxonalariga yangi trassa va yo'llarni loyihalashda eng maqbul variantni tanlash paytida, shuningdek, davlat fondidagi va fermerlar uchun yangi yerlarni to'g'ri va oqilona hisoblashda, yangi yerlarni o'zlashtirishda, yerlarning holatini aniqlash va ular to'g'risida yetarli ma'lumot olishda juda qo'l keladi [6].

So'nggi paytlarda "Dunyoning geoiqtiso-diy atlasini" yaratish va undan global jarayon-larning keng panoramasini aks ettirishda foydalanish imkoniyatlari haqida qiziqarli g'oyalari ilgari surilmoqda. Bu g'oyalardan biri E.G.Kochetov tomonidan ilgari surilgan [7].

Dunyoning geoiqtisodiy atlasining quyi-dagi asosiy sahifalari taqdim etiladi: 1) siyo-siy; 2) tashkiliy va iqtisodiy; 3) geomoliya; 4) harbiy-strategik; 5) tovar va xizmatlar; 6) re-surs; 7) ekologik.

Hozirgi paytga kelib, Internet va dav-riy ilmiy jurnal va adabiyotlarda GATning ko`plab ta'riflari keltirilgan. Biz ayrimla-rini ko`rib chiqamiz:

1. Alber R. GAT – geografik ma'lumotlari-ni saqlash, ularga ishlov berish va natijalarni tasvirlay oladigan apparat-dasturli vosita va inson faoliyatidan iborat bo`lgan majmuadir [8].

2. Berry J. GAT – ichki pozitsionirlangan avtomatik fazoviy axborot tizimi bo`lib, ma'-lumotlarni kartografik tasvirlash, tahrir qi-lish va boshqarish uchun yaratiladi [7].

3. Clarce K.C. GAT – fazoviy taqsimlangan hodisalar, jarayonlar va voqealarni kuzatishda nuqtalar, chiziqlar va maydonlar ko`rinishida bo`lgan manbalarning ma'lumotlar bazasidan iborat bo`lgan axborot tizimining maxsus hola-tidir [10].

4. Konecny M. GAT – geografik tadqiqotlar va ularning natijalaridan amaliyotda foydalanish uchun qulay bo`lgan ma'lumotlarni to`plashni, EHM xotirasiga kiritishni, ishlov be-riş va uzatishni amalga oshiruvchi shaxslar, texnika va tashkillashtirish vositalaridan iborat bo`lgan tizimdir[11].

5. Koshkarev A.V. GAT – fazoviy ma'lumot-larni yig`ish, ularga ishlov berish, tasvirlash, tarqatish, atrof-muhit ob'yektlarini ro`yxatga olish, natijani tahlil qilish, modellashti-rish, bashoratlash va boshqarish bilan bog`liq ilmiy va amaliy geografik masalalarni yechishda samarali foydalanish uchun joy haqidagi ma'lumotlar va bilimlarni birlashtirishni ta'minlaydigan apparat-dasturli inson-ma-shina majmuasidir[3].

6. Simonov A.V. GAT – geografik koordinatali ma'lumotlarni raqamli tasvirlash, to`ldirish, boshqarish, ko`paytirish, tahlil qilish, matematik-kartografik modellashtirish va obrazli tasvirlash uchun yaratilgan apparat-das-turli vositalar va algoritmik muolajalar ti-zimdir [4].

Bu keltirilgan ta'riflarda GAT tushunchasi to`g`risida o`xshash jihatlar mavjud bo`lsada, umuman bir-biridan farqlanuvchi iboralar ham ishlatilgan. Bundan tashqari ayrim olimlarning ta'kidlashicha, butun dunyoda geoaxborot tizimi (GAT) texnologiyalar Yerni keng foy-dalanuvchilar doirasi (Digital Earth) yo`nalishi [4,5] tomonidan o`rganish, davlatlarning raqamli iqtisodiyotini rivojlantirishning zamonaviy tendentsiyalari kontekstida muhim ahamiyat kasb etmoqda [1], ularning barqaror rivojlanishini ta'minlash [2] va yuqorida qayd etilgan ilmiy-ishlab chiqarish vazifala-ri kompleksini hal etish muqarrar ravishda geografiya, kartografiya, geoinformatika va unga bog`liq yo`nalishlar bo`yicha o`quv jarayoni-ning yuqori darajasini ta'minlash zaruratini keltirib chiqaradi.

Ushbu masalada bir nechta vektorlarni ajratib ko`rsatish tavsiya etiladi: kartografiya fanining an'anaviy usullari va zamonaviy texnologiyalarning uyg`un kombinatsiyasi[3], fanlararo aloqalarni mustahkamlash [4], fan-lararo tadqiqotlarda interfaol va loyihaga asoslangan ta'lim texnologiyalaridan foyda-lanish, barqaror

rivojlanish sohasi [5], o`quv jarayoniga va talabalarning ilmiy faoliyatiga geoportal tizimlar va kartografik veb-xiz-matlarni joriy etish [6] va boshqalar.

GAT ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning hududiy va vaqtinchalik xususiyatlari to`g`risi-da zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida ishlaydigan ijtimoiy-texnik komplekslarni anglatadi. Geoinformatika va kartografiya-ning o`zaro ta`siri geoinformatsion xarita-lashni shakllantirish uchun asos bo`ldi, uning mohiyati GAT asosida tabiiy va ijtimoiy-iq-tisodiy geotizimlarni avtomatlashtirilgan axborot va kartografik modellashtirishdir. Avvalo, bu boshqaruv qarorlarini qabul qilish-ga qaratilgan xaritalarni tizimli (odatda ketma-ketlikda) yaratish va ulardan foydalanishni bildiradi.

Interaktiv geoaxborot xaritalashning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat: hududning istalgan qismini ma`lum darajadagi tafsilotlar bilan ko`rsatish, hududiy tizimning holati to`g`risida ma`lumot olish, ma`lumotlarni to`plash va tuzatish, ko`plab hisob-lash muammolarini hal qilish, xaritada axborotni qayta ishlashning mavjud analitik usullaridan foydalanish va yangi ma`lumotlarni kiritish. Shu bilan birga, xaritadan foydalanish va tahlil natijalarini olish uchun samarali imkoniyatlarga ega bo`lishning xar xil shakllari mavjud (jadval shakli, kartografik tasvirlar, grafikalar va boshqalar).

Interaktiv geografik axborot xaritalari – qabul qilingan an`anaviy belgilar tizimida dasturiy vositalar yordamida vizualiza-tsiya qilingan va hududni aks ettirish va tahlil qilish, axborot va hisoblash muammolarini hal qilish uchun mo`ljallangan raqamli xarita. Bu sizga statistik ma`lumotlarni ularga bog`lash, matematik usullar yordamida tahlil qilish, ma`lumotlarni jadval va kartografik shaklda namoyish etishni tashkil qilish imkonini beradi.

Ekologik va iqtisodiy tizimlarni mo`dellashtirishda tematik ma`lumotlarni xar xil rangga ega bo`lgan namoyish etishga imkon beradigan rastrli GAT usullaridan foydalanish usuli juda keng tarqalgandir. Ishlab chi-qilgan ekologik va iqtisodiy xarita yerdan foydalanish, iqtisodiy-ijtimoiy rejalashtirish va atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlarini boshqaradigan ma`muriy tashkilotlar va mintaqaviy organlar uchun ma`lumot bazasi sifatida xizmat qiladi. GAT texnologiyalari-dan foydalanish xaritadan statistik xizmat-lardan olingan ma`lumotlarni namoyish qilish va ularni o`z vaqtida qayta ishlash va namoyish qilishni ta`minlaydigan operatsion huj-jat sifatida foydalanishga imkon beradi. Geo-axborot xaritalashning muhim xususiyatlaridan biri uning ko`p miqyosli tabiati bo`lib, u mavjud ekologik va iqtisodiy vaziyatni turli darajalarda tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish strategiyasi va sxemalarini ishlab chiqishga imkon beradi.

Hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishini ta`minlashning GAT texnologiyalari asosida diagnostik indikatorlarini ishlab chiqish va uning dasturiy ta`minotini yaratish,

hududiy taraqqiyotning axborot bazasini ti-zimlashtirish, quyidagi vazifalarni yechish imkoniyatini yaratadi:

ishlab chiqarish kuchlarini (joylashtirish) oqilona tashkil etishda markaziy, hududiy (viloyat hokimliklari) va mahalliy boshqaruv organlari vakolatlarini aniqlashtirish, hududiy darajada iqtisodiy siyosat yuritish-ning maqsadi, vazifasi va dastaklarini (instrument) takomillashtirish;

hudud iqtisodiyotining tarmoq tuzili-shini optimallashtirish va ustuvor sohalarni rivojlantirish strategiyasi, hududiy iqtisodiy munosabatlarining me'yoriy asoslarini shakllantirish;

investitsion jozibadorlik darajasini oshirish, hudud ishlab chiqarish kuchlarining mahalliy ekologik vaziyatga ta'sirini, ishlab chiqarish jarayonlarini atrof-muhitga ta'sirini aniqlash.

Hozirgi kunda jahon miqyosida GAT texno-logiyalaridan foydalanish va ma'lumotlar bazasini yaratish barcha sohalarda, shuningdek, iqtisodiy hayotda ham zarur bo'lgan ma'lumotlar-ni to'liq avtomatlashtirish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lmoqda (bunda Amerika Qo'shma Shtatlarining Geografik axborot tizimi soha-sida faoliyat yurituvchi YeSPI kompaniyasi tomonidan yaratilgan xaritalar va geografik ma'lumotlar bilan ishlashga mo'ljallangan dasturdan foydalaniladi) [8]. Ilm-fan va amaliyotning hozirgi yoki kelajakdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatini tizimli tahlil qilish natijalarini aks ettiruvchi statistik ma'lumotlar, kartografik materiallar, shu jumladan, prognoz va tavsiviy kartografik hujjatlar bilan tezkor ravishda ta'minlash yanada murakkab vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik ma'lumotlarni sifatli tahlil qilishda tezkor va interaktiv texnologiyalar zarurdir. Bu kabi muammolarni yechishda albatta raqamli texnologiyalardan foydalanish samaralidir. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va ekologik vaziyat indikatorlarini tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda GAT texnologiyalaridan foydalanish ancha imkoniyatlar yaratadi. GATning geodeziya va ayniqsa, kartografiya sohalarida qo'llanilishidan bir qancha yengillik-lar kelib chiqadi. Bunda ma'lumotlarni qayta ishlash va bosmaga chiqarish kabi ishlarga sarflanadiga vaqt va xarajatlar keskin kamayadi. Bundan tashqari ma'lumot olish bilan bog'liq bo'lgan ishlar vaqti qisqaradi hamda olinayotgan ma'lumotlar hajmi va sifati ortadi.

Ekologik kartalarni tuzish uchun quyida-gi birlamchi manbalar kerak:

- yerning masofadan zondlash ma'lumot-lari;
- mazkur hudud bo'yicha mavzuli kartalar yoki shunga yaqin mavzudagi kartalar;
- dala kuzatuvlari ma'lumotlari;
- ekologik monitoring va statsionar kuzatuv ma'lumotlari;

➤ aholi salomatligi, muhit ifloslani-shi, tabiatdan foydalanish bo'yicha statistik ma'lumotlar [8].

Xulosa qilib aytganda, davlat va jamiyatni rivojlantirishning strategik vazifalarini hal etish geografik axborot tizimlarini (GAT) yer tuzish, tabiatdan foydalanish, hududiy rejalashtirish, yerdan foydalanishni boshqarish va hokazolarda boshqaruv qarorlarini qabul qilish amaliyotiga to'liq joriy etishga asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кошкарев А.В. Геоинформатика в инфраструктурном обеспечении цифровой экономики. 2019. № 1. – С. 119–126.
2. The Experience in Information Support for Sustainable Development of Territories with Regional Specifics /O.Yu. Chereshnya, P.De Maeyer, V. Gribok. //Science. Innovations. Technologies. 2021. №4. – P. 63–76.
3. Лурье И.К., Прасолова А.И. Университетское картографическое образование в эпоху перемен. //Геодезия и картография. 2017. № Спецвыпуск. – С. 4–15.
4. Пошивайло Я. Г., Колесников А.А. Разработка концепции подготовки кадров для геопространственной индустрии в рамках сквозных технологий цифровой экономики. //ИнтерКарто. ИнтерГИС. Геоинформационное обеспечение устойчивого развития территорий: материалы Междунар. конф. – М.: Географический факультет МГУ, 2021. Т. 27, ч. 1. – С. 29-43.
5. Щитова Н.А. Формирование компетенций в области устойчивого развития у студентов по направлению «География» / Н.А. Щитова, В.С. Белозёров, Ю.Ф. Зольникова. //ИнтерКарто. ИнтерГИС. Геоинформационное обеспечение устойчивого развития территорий: материалы Междунар. конф. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 2020. Т. 26, ч. 1. – С. 22–29.
6. Кошкарев А. В. Образовательные геопорталы: данные и сервисы. //Геодезия и картография. 2017. № Спецвыпуск. – С. 33-40.
7. Владыкина А.В. Эколого-экономическое интерактивное картографирование и его реализация. -Новосибирск, 2017, 148 с.
8. Мусаев И., Сафаров Э. Геоахборот тизим ва технологиялар. //Ўқув қўлланма. – Т.: Тафаккур, 2012. – 160 б.

KONSTITUTSIYADA QONUNCHILIK TASHABBUSI YANGI MAZMUN BILAN BOYITILDI

Nurullayeva Shahnoza Nurillo qizi
Farg'ona viloyati yuridik texnikumi
“Davlat-huquqiy faoliyat” yo‘nalishi
1-bosqich 30-23-guruh o‘quvchisi
Telefon: +998904083028
shahnozanurullayeva046@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada qonunchilik tashabbusi va qonunchilik taklifi tushunchalari, bu borada yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyaga kiritilgan o‘zgarishlar hamda ularning ahamiyati kabi masalalar haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: qonunchilik tashabbusi, qonunchilik taklifi, qonun loyihalari, Qonunchilik palatasi, qonunning g‘oyasi yoki konsepsiyasi.

Аннотация: в данной статье рассматриваются такие вопросы, как понятия законодательная инициатива и законодательное предложение, изменения, внесенные в Конституцию, принятые в новой редакции, а также их значение.

Ключевые понятия: законодательная инициатива, законодательное предложение, законопроекты, Законодательное собрание, идея или концепция закона.

Abstract: this article discusses the concepts of legislative initiative and legislative proposal, the changes made to the Constitution adopted in the new revision in this regard, and issues such as their importance.

Key concepts: legislative initiative, legislative proposal, bills, legislature, idea or concept of law.

Davlat qurilishi va boshqaruvi sohasida qonunchilik tashabbusi instituti muhim institutlardan biri hisoblanadi. Demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyati qurish jarayonida ushbu institutning ahamiyati juda kattadir. Ayniqsa, o‘tgan yili O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahrirdagi qabul qilinishi ham Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yangi istiqbollari uchun muhim qadam bo‘ldi deb aytish mumkin.

Qonunchilik tashabbusi tushunchasini turli manbalardan bilamizki, qonunchilik tashabbusi– bu muayyan davlat organlari va mansabdor shaxslarning qonun chiqarish masalasini qo‘yish va uning loyahasini ko‘rib chiqish uchun qonun chiqaruvchi organga taqdim etish huquqidir.¹ Yana bir manbada Qonunchilik tashabbusi - qonun

¹ Davlat va huquq nazariyasi / Mas’ul muharrir M.Axmedshayeva. Darslik. –Toshkent: TDYUU, 2019. 133-bet.

loyihalarini qonun chiqaruvchi organlar muhokamasiga taqdim etish huquqi² va hakoza. Umuman ushbu manbalardan bir xil mazmun kelib chiqadi, ya'ni qonunchilik tashabbusiga vakolatli organlarning qonun loyihalarini qonun chiqaruvchi organlarga taqdim etish huquqidir.

Qonun chiqarish tashabbusi esa – bu qonun chiqarish jarayonining dastlabki bosqichi bo'lib, mazkur jarayon qizg'in sa'y-harakatlarga asoslanadi, ular natijasida qonun chiqaruvchi organga qonunchilik yuzasidan tegishli takliflar kiritiladi, qonun chiqaruvchi esa mazkur takliflar asosida yangi qonun chiqarish, amaldagisini o'zgartirish yoki bekor qilish to'g'risidagi masalalarni ko'rib chiqishga qabul qiladi.

Albatta qonunchilik tashabbusiga vakolatli bo'lgan subyektlar konstitutsiyada ko'rsatib qo'yiladi. Aynan mana shu masalalar yangi tahrirdagi Konstitutsiya³ ning 98-moddasida o'z ifodasini topgan bo'lib, unga ko'ra qonunchilik tashabbusi huquqiga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, davlat hokimiyatining oliy vakillik organi orqali Qoraqalpog'iston Respublikasi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ega. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi, Oliy sudi va Bosh prokurori ham o'z vakolatlari jumlasiga kiritilgan masalalar bo'yicha qonunchilik tashabbusi huquqiga egadir.

Qonunchilik tashabbusi huquqi qonun loyahasini qonunchilik tashabbusi huquqi subyektlari tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritish orqali amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasining saylov huquqiga ega bo'lgan, yuz ming nafardan kam bo'lmagan fuqarolari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman), O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi qonunchilik takliflarini qonunchilik tashabbusi tartibida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritishga haqli.

Yurtboshimizning Konstitutsiyaviy komissiya a'zolari bilan uchrashuvda ilgari surgan qonunchilik tashabbusi huquqi institutini isloh qilish bo'yicha taklifidan kelib chiqqan holda, yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 98-moddasida “qonunchilik takliflarini kiritish” instituti joriy etildi. Shundan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasining saylov huquqiga ega bo'lgan, yuz ming nafardan kam bo'lmagan fuqarolari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati, Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman), Markaziy saylov komissiyasi qonunchilik takliflarini Qonunchilik palatasiga kiritishga haqliligi belgilandi.

Yuqoridagi fikrlardan anglash mumkinki, qonunchilik taklifi instituti – bu qonunchilik tashabbusining bir turi bo'lib, keyinchalik Qonunchilik palatasida qonun

² https://uz.wikipedia.org/wiki/Qonunchilik_tashabbusi

³ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: “O'zbekiston”, 2023 y.

loyihasiga aylanadigan bo'lajak qonunning asosiy g'oyasi yoki konsepsiyasini vakolatli subyektlar tomonidan taklif etish huquqidir.⁴

Amaldagi konstitutsiyamizning 98-moddasida qonun loyihasini tashabbus qila oladigan subyektlar ro'yxati keltiriladi. Mazkur subyektlarni shartli ravishga ikki guruhga ajratib tushunishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi. Ya'ni masalan, birinchi guruhga to'la qonun loyihasini tashabbus qila oladigan subyektlarni kiritish mumkin. Prezident, Vazirlar Mahkamasi, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, shuningdek, Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud va Bosh prokuror qonunchilik tashabbusi huquqiga egadir. Bulardan Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud va Bosh prokuror hamma soha bo'yicha emas, o'z vakolatlari jumlasiga kiritilgan masalalar bo'yicha qonun loyihasini qonunchilik palatasiga kiritishi mumkin.

Ikkinchi guruhga O'zbekiston Respublikasining saylov huquqiga ega bo'lgan, yuz ming nafardan kam bo'lmagan fuqarolar, Oliy Majlisining Senati, Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman), Markaziy saylov komissiyasi qonunchilik takliflarini qonunchilik tashabbusi tartibida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritish vakolati belgilandi.

Albatta o'z-o'zidan qonunchilik tashabbusi huquqi va qonunchilik takliflarini kiritish huquqi o'rtasida o'ziga xos farqlanishlar bor. Jumladan, qonunchilik tashabbusi huquqida aniq qonun loyihasi – ya'ni barcha tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan hamda tuzilishga doir talablarga mos bo'lgan kelgusida qabul qilinadigan qonunning matni kiritiladi.

Qonunchilik tashabbusi huquqida vakolatli organlar va shaxslar tomonidan qonun loyihasini qabul qilish to'g'risida taklifni parlamentga taqdim etiladi va belgilangan tartibda ko'rib chiqib tegishli qaror qabul qiladi. Bunda Qonunchilik palatasiga Konstitutsiyada ko'rsatilgan subyektlar tomonidan qonun loyihasi va unga ilova qilinadigan hujjatlar ham taqdim etiladi.

Qonunchilik taklifi esa qabul qilinadigan qonunning barcha tartib-taomillari emas, balki faqat g'oyasi ifodalanadigan konsepsiyalari bo'lib, bunda qonun loyihasi emas, balki qonunning asosiy konsepsiyasi taklif etiladi.

Yuqorida so'z yuritilgan o'zgarishlardan ko'rinib turibdiki, qonunchilik takliflarini kiritish institutini joriy qilish hamda qonunchilik tashabbusi subyektlari doirasini kengaytirish orqali normativ-huquqiy hujjatlar tizimida qonunlarning ulushi ortishiga, qonun osti hujjatlarini kamaytirishga, qonun loyihalarini o'z vaqtida ishlab chiqish orqali jamiyatdagi va qonunchilikdagi muammolarni o'z vaqtida hal etishga, xalqni qonun ijodkorligida bevosita ishtirok etishiga sharoit yaratadi.

---

⁴ Yangilanayotgan Konstitutsiya. 100 savolga 100 javob. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Qonunchilik va huquqiy siyosat instituti. – Toshkent. "Adolat" milliy huquqiy axborot markazi, 2023 yil. 138-b.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: “O'zbekiston”, 2023 y.
2. Davlat va huquq nazariyasi / Mas'ul muharrir M.Axmedshayeva. Darslik. – Toshkent: TDYUU, 2019. 133-bet.
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Qonunchilik_tashabbusi
4. Yangilanayotgan Konstitutsiya. 100 savolga 100 javob. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Qonunchilik va huquqiy siyosat instituti. – Toshkent. “Adolat” milliy huquqiy axborot markazi, 2023 yil. 138-b.

KREATIVLIK PEDAGOGIK FAOLIYAT UCHUN JUDA MUHIM MASALADIR

Rahmonova Zulfiya Bahromovna
Fargʻona viloyati yuridik texnikumi
“Umumtaʼlim fanlari” kafedrası
yuristlar uchun ingliz tili fani oʻqituvchisi
Telefon: +998995111402
Zrahmonova0189@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada taʼlimga berilayotgan eʼtibor pedagoglar uchun oʻziga xos masʼuliyat va izlanuvchanlik, oʻz ustida barqaror ishlashni talab qilishi, pedagogikani innovatsion faoliyat hamda kreativlik tushunchalarisiz tasavvur qilib boʻlmasligi, shu sababli ham pedagogda kreativlikni rivojlantirish lozimligi xusussmda fikrlar yuritilgan.

Kalit soʻzlar: pedagog, izlanuvchanlik, innovatsion faoliyat, kreativlik, intellektual va ijodiy kompetentlik, kreativ mahsulot.

Аннотация: в данной статье особое внимание уделяется воспитанию, которое требует от педагогов особой ответственности и любознательности, стабильной работы над собой, педагогика немыслима без концепций инновационной деятельности и креативности, поэтому необходимо развивать в педагоге креативность.

Ключевые понятия: педагог, любознательность, инновационная деятельность, креативность, интеллектуальная и творческая компетентность, креативный продукт.

Abstract: in this article, the emphasis on education is on specific responsibility and research for educators, the need to work steadily on themselves, the inability to imagine pedagogy without the concepts of innovative activity and creativity, and therefore the development of creativity in the educator.

Key concepts: educator, traceability, innovative activity, creativity, intellectual and creative competence, creative product.

Bugungi kunda taʼlimga berilayotgan eʼtibor pedagoglar uchun oʻziga xos masʼuliyat va izlanuvchanlik, oʻz ustida barqaror ishlashni talab qiladi.

Pedagogika qadim zamonlardan ishlatilib kelingan soʻzlardan biri boʻlib, yunonchadan “bola yetaklovchi” degan maʼnoni bildiradi. Pedagogikani shaxs

tarbiyasini rivojlantirishda o'zni beqiyos. Pedagogika – ta'lim, tarbiya berishning nazariy ham amaliy ko'inishidagi fandır.1

Ma'lumki, pedagogik faoliyatning mazmunini o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish tashkil qiladi.

Pedagogik faoliyatning maqsadi asrlar davomida yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishning umuminsoniy g'oyasi sifatida xizmat qilib kelayotgan tarbiyaviy ishni amalga oshirish bilan bog'liq. Pedagogik faoliyatning asosiy turlari sifatida tarbiyaviy ish va o'qitish aks etadi.2

Pedagogika sohasida ilmiy izlanishlar olib borgan mutaxassislardan biri N.V.Kuzmina pedagogik faoliyatning o'zaro bir-biri bilan aloqador quyidagi uch tarkibiy qismini ajratib ko'rsatadi, ya'ni konstruktiv, tashkilotchilik va kommunikativ. Konstruktivlikni ham o'z navbatida, uch turga: konstruktiv faoliyat mazmunli, ya'ni o'quv materialini tanlash va tizimlashtirish, pedagogik jarayonni rejalashtirish va tashkil etish, ikkinchidan, konstruktiv operativ, ya'ni o'zining va o'quvchilarning harakatlarini rejalashtirish; uchunchidan, konstruktiv-moddiy, ya'ni pedagogik jarayonning o'quv-moddiy bazasini loyihalash jihatlarni o'zida aks ettiradi. Tashkilotchilik faoliyati – o'quvchilarni faoliyatning xilma-xil turlariga jalb etish. Kommunikativ faoliyat – pedagogning ta'lim oluvchilar, o'qituvchilar jamoasi, jamoatchilik, mahalla va ota-onalar bilan munosabatini yo'lga qo'yishdan iborat degan fikrni ilgari suradi.

Bugungi kunda pedagogikani innovatsion faoliyat hamda kreativlik tushunchalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Bunga sabab axborot texnologiyalari rivojlangan postindustrial jamiyatlarda bilimning o'zigina yemas, kreativlik, innovatsiyalar, umuman olganda yangicha fikrlash tarzi ham juda muhim yekanligi kelib chiqmoqda. Aynan "ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuv va pedagogik texnologiyalarni faol tatbiq etish orqali o'qituvchining amaliy tayyorgarligi hamda kreativ kompetentligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi".3

Shuning uchun ham bo'lajak kadrlarda o'zining kasbiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish bilan birga ularda intellektual va ijodiy kompetentlikni rivojlantirish ham dolzarflik kasb yetadi. Bu orqali ularning kasbiy faoliyatida kreativlik, zakovatlilik, bilimdonlik va teran tafakkurni namoyon qilish imkoniyati yuzaga keladi.

Pedagogikada "Innovatsion faoliyat" pedagogik faoliyatning bir turi, ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan pedagogik yangiliklarni rejalashtirish va amalga oshirish

1 M.Isoqova Pedagogik faoliyat va uning turlari Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 2 | ISSUE 11 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 534-bet.

2 <https://muhaz.org/maruza-2-otm-pedagogika-tarixi-va-pedagogik-mahorat.html?page=89>.

3 Matvapayev A. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlari: ped. fanl. bo'yicha falsafa doktori (PhD). ... diss. avtoref. – Ch.: 2023.

uchun ijodiy jarayon sifatida, o'qituvchining ijodiy salohiyatini aks ettiruvchi ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida qaraladi.

Pedagog innovatsiyalarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat⁴:

- pedagogik jarayon va uning komponentlarida progressiv (nuqsonsiz) o'zgarishlar: maqsadlarning o'zgarishi;
- ta'lim mazmunidagi o'zgarishlar; yangi o'quv vositalari;
- ota-onalarning yangi g'oyalari; o'qitish, rivojlantirish, o'qitishning yangi usullari va uslublari.

O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, kasbiy tajriba bilim, ko'nikma va malakalarning integratsiyasi sifatida namoyon bo'ladi. Ammo kasbiy-ijodiy faoliyat ko'nikmalarining o'zlashtirilishi nafaqat amaliy ko'nikma va malakalarning integratsiyasi, balki mutaxassis sifatida faoliyatni samarali tashkil etish usul va vositalarini ishlab chiqishni ham, shu bilan birga kasbiy ijodkorlik metodologiyasidan xabardor bo'lishni ham, ijodiy tafakkurni rivojlantirish va kreativ xarakterga ega shaxsiy sifatlarning yetarli darajada o'zlashtirilishini ham talab qiladi.

Kreativlik (lot., ing. "create" – yaratish, "creative" yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorligini tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma'nosini ifodalaydi.⁵

Ijodkor shaxsning shakllanishini shaxsning o'zaro mos tarzda bajarilgan ijodiy faoliyat va ijodiy mahsulotlarni yaratish borasidagi rivojlanishi sifatida belgilash mumkin. Ushbu jarayonning sur'ati va qamrovi biologik va ijtimoiy omillar, shaxsning faolligi va kreativ sifatlari, shuningdek, mavjud shart-sharoit, hayotiy muhim va kasbiy shartlangan hodisalarga bog'liq. Zamonaviy globallashtirish sharoitida pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lishi taqozo etiladi. Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lish uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini, kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yo'naltiradi.

Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish yo'li bilan o'zining mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga muvofiq bo'lmagan dalillar bilan to'qnash keladi. Natijada o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. Pedagogning ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potensialini yana-da o'stiradi hamda takomillashib borishiga turtki beradi.

Pedagogik faoliyatda kreativlik bilan bog'liq masalalar yuzasidan ilmiy moqalalar yozgan olimlardan A.I.Avazboyev hamda J.E.Pardaboyevlar o'quvchilarda kreativlik

4 Drujinin V.I. Koordinatsiya innovatsionnoy deyatelnosti v oblastnom obrazovatel'nom prostranstve // Metodist. – 2002. – № 4. – S. 4–10.

5 Hasanboyev J., To'raqulov X., Xaydarov M., Hasanboyeva O., Usmanov N. Pedagogika fanidan izohli lug'at. - T.: "Fan va texnologiyalar", 2009. - 236 bet.

sifatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning bir qator yo'llari xususida quyidagi fikrlarni aytib o'tadi.⁶ Birinchi yo'l – kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirish. Bunda asosiy urg'u kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish asosiy e'tibor markazida bo'lib, talabalar fe'llar yordamida kreativ xarakterdagi harakatlarning mohiyatini ifodalashga yo'naltiriladi.

Ikkinchi yo'l – amaliy kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish. Pedagoglar talabalarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda ko'rsatmali metod va usullardan foydalanadilar.

Uchinchi yo'l – kreativ faoliyat jarayonlarini tashkil etish. Mazkur yo'lda talabalarni muammoni yechish va innovatsion g'oyalarni ilgari surish jarayonida kreativ, ijodiy fikrlashga urg'u beriladi.

To'rtinchi yo'l - kreativ mahsulot (ishlanma)lardan foydalanish. Bu yo'lni tutishda pedagog o'quvchilarga, masalan o'z mutaxassisligimizdan kelib chiqib, yuristlar uchun ingliz tili modulidan Power Point dasturi yoki multimedia vositalari yordamida taqdimotni yaratish topshirig'ini berishi mumkin. Taqdimotni tayyorlash jarayonida o'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalari faol rivojlanadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, bugungi kunda ko'plab ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimi asosida ta'lim jarayonlari tashkil etilgan bo'lib, bunda o'quvchi va talabalarning mustaqil izlanishlari uchun ma'ruza hamda seminarga nisbatan ham ko'p soat ajratilgan. Bu o'z navbatda ularning mustaqil ishlashlari, masala va muammolarga mustaqil fikr bilan, mavzularga kreativ yondoshishlari quvonarli holatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. M.Isoqova Pedagogik faoliyat va uning turlari Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 2 | ISSUE 11 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 534-bet.
2. <https://muhaz.org/maruza-2-otm-pedagogika-tarixi-va-pedagogik-mahorat.html?page=89>.
3. Matvapayev A. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish mehanizmlari: ped. fanl. bo'yicha falsafa doktori (PhD). ... diss. avtoref. – Ch.: 2023.
4. Drujinin V.I. Koordinatsiya innovatsionnoy deyatelnosti v oblastnom obrazovatel'nom prostranstve // Metodist. – 2002. – № 4. – S. 4–10.
5. Hasanboyev J., To'raqulov X., Xaydarov M., Hasanboyeva O., Usmanov N. Pedagogika fanidan izohli lug'at. - T.: "Fan va texnologiyalar", 2009. - 236 bet.
6. Avazboyev A.I., Pardaboyev J.E. Talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirishning samarali yo'llari. ZAMONAVIY TA'LIM / SOVREMENNOE OBRAZOVANIE 2018, 8. 22-bet.

⁶ Avazboyev A.I., Pardaboyev J.E. Talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirishning samarali yo'llari. ZAMONAVIY TA'LIM / SOVREMENNOE OBRAZOVANIE 2018, 8. 22-bet.

О‘QITUVCHI QANDAY BO‘LISHI LOZIM

Rahmonova Zulfiya Bahromovna
Farg‘ona viloyati yuridik texnikumi
“Umumta’lim fanlari” kafedrası
yuristlar uchun ingliz tili fani o‘qituvchisi
Telefon: +998995111402
Zrahmonova0189@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada bugungi globallashuv jarayonida har tomonlama yetuk, ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari hamda yutuqlaridan hamisha boxabar bo‘ladigan, o‘z mutaxassisligi bo‘yicha chuqur bilimga ega, o‘z ustida muntazam izlanadigan mutaxassislarni, ayniqsa, yosh avlodga ta’lim-tarbiya va bilim beradigan pedagoglarni tayyorlash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etayotganligi haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik mahorat, kommunikativlik layoqati, pedagogik texnika, kreativlik, tashabbuskorlik va tashkilotchilik, bilimdonlik, zukkolik.

Аннотация: в данной статье говорится о том, что в современном глобализационном процессе приобретает актуальное значение подготовка всесторонне зрелых, обладающих глубокими знаниями в своей области, систематически востребованных специалистов, особенно педагогов, дающих образование и знания подрастающему поколению.

Ключевые понятия: педагогическое мастерство, коммуникативные способности, педагогическая техника, креативность, инициативность и организованность, эрудиция, смекалка.

Abstract: this article talks about the urgent importance of training professionals, especially educators who provide education and knowledge to the younger generation, with in-depth knowledge of their specialty, who will always be interested in the innovations and achievements of Science, Technology and technology in every way mature in the process of globalization today.

Key concepts: pedagogical skill, competence of communicativeness, pedagogical technique, creativeness, initiative and organization, erudition, ingenuity.

Keyingi yillarda yer yuzida inson omili, qobiliyati va salohiyatidan innovatsiyalarni, raqamli boshqaruv tizimi va axborot kommunikatsiya vositalarini joriy qilish asosida samarali foydalanish keng tadbiq etilayotgan bir vaqtda, pedagog kadrlarni tayyorlashdagi muammolar inson kapitali sifatining o‘shigiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Pedagogika ta’lim muassasalari talabalari, nafaqat fuqarolarni bilimli qilib tayyorlash va mamlakat inson kapitalini shakllantirish va ayni chog‘da mavjud

o'qituvchilik qadriyatlarini asrab-avaylash, rivojlantirish va kelgusi avlodga yetkazishda ham muhim jarayon hisoblanadi.

Prezidentimizning “O‘zbekistonda bugundan boshlab, eng hurmatli, eng e‘zozli inson – bu muallim!” yoki “O‘qituvchini hurmat qilmaganni men ham hurmat qilmayman!”, deb ta‘kidlab aytganlari o‘qituvchilik kasbining qanchalik ulug‘ kasb ekanligining yorqin dalilidir.

Mamlakatimizda salohiyatli pedagogik ta‘lim tizimi avvaldan shakllangan bo‘lib, o‘zbek pedagogik ta‘lim tizimining ijobiy xususiyatlaridan biri sifatida O‘zbekiston iqtisodiyoti rivojlanayotgan hamda mehnat bozorining barqaror bo‘lmagan sharoitida pedagogika ta‘lim muassasasi tamomlovchisi o‘z mutaxassisligi bo‘yicha faoliyat yuritmasa ham, shu diplom bilan boshqa sohada o‘z faoliyatini davom ettira olish imkoniyatining mavjudligini aytib o‘tish mumkin.

Dunyoning qator mamlakatlarida, jumladan iqtisodiy taraqqiy etgan mamlakatlarda ham ta‘lim tizimining barcha bosqichlarida yuqori malakali pedagog kadrlar tanqisligi kuzatilmoqda. Respublikamizda ham kadrlar bo‘shlig‘ini to‘ldirish, shu jumladan, umumta‘lim maktablarida pedagog kadrlarga bo‘lgan ehtiyojlarni qondirish obyektiv zarurat.1

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi “Pedagogik ta‘lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi2 PQ-4623-son Qarorida pedagogik ta‘lim sohasini yanada takomillashtirish, zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalariga ega, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda munosib hissa qo‘shuvchi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun professional pedagog kadrlar yetkazib berish, sohaga ilg‘or ta‘lim texnologiyalarini joriy qilish kerakligi asosiy maqsad ekanligi qayd etilgan.

Bugungi kunda esa mamlakatimizda 2020-yil 24-sentabrda qabul qilingan “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun va unda belgilab berilgan ustuvor yo‘nalishlarni amaliyotda yangicha uslublar asosida qo‘llash Respublika maktabgacha ta‘lim, oliy va o‘rta maxsus ta‘lim hamda oliy ta‘limdan keyingi ta‘lim tizimida faoliyat olib borayotgan o‘qituvchi, tarbiyachi, ishlab chiqarish ustalarining ma‘naviy qiyofasi hamda kasbiy mahoratlariga ham bog‘liqdir.3

Tabiiyki, barcha taraqqiy etgan davlatlarda bo‘lgani kabi bizning mamlakatimizda ham o‘qituvchi (pedagog) kadrlarning ma‘naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo‘yilmoqda.

---

1 A.Ibragimov. Xorij tajribalari asosida o‘zbekistonda pedagog kadrlar tayyorlashni takomillashtirish masalalari. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 7 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 1129-6et.

2 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi “Pedagogik ta‘lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi2 PQ-4623-son Qarori.

3 Sh. Nuraliyev Pedagog shaxsi va unga qo‘yiladigan talablar. SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2 | ISSUE 8 | 2021 ISSN: 2181-1601 319-320 bet.

Bugungi kun o'qituvchisi, ya'ni pedagog xodimi zamonaviy o'qituvchi sifatida ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari hamda yutuqlaridan hamisha boxabar bo'lishi, o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur bilimga ega, o'z ustida muntazam izlanishi, pedagogik va psixologik fanlarning asoslarini puxta bilishi, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda faoliyat tashkil etishi, ta'lim-tarbiya jarayonida esa eng maqbul shakl, uslub va vositalardan samarali foydalanish imkoniyatiga hamda kreativlik, tashabbuskorlik va tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lishi, yuksak darajadagi pedagogik mahorat, jumladan, kommunikativlik layoqati, pedagogik texnika, ya'ni nutq, yuz, qo'l-oyoq va gavda harakatlari, mimika kabi jarayon qoidalarini mukammal o'zlashtirib olgan bo'lishi, pedagogik notiqlik madaniyatiga amal qilishi, ya'ni nutqdagi jozibadorlik, aniqlik, to'g'rilik, ravonlik aks etgan bo'lishi, shaxsiy hayotda ma'naviy go'zal, samimiy va albatta atrofdagilarga o'rnak bo'la olishi zarur.

Ma'lumki, pedagog faoliyati doimo shaxs faoliyatini boshqarish bilan bog'liq. Shu bois, pedagog o'z faoliyati maqsadini va unga erishish yo'llarini aniq tasavvur qilishi va bu maqsadga erishish o'quvchilar uchun ham ahamiyatli ekanligini ularga anglata olishi lozim.

Pedagogik jarayonda o'quvchi faoliyatini boshqarish, o'z navbatida, pedagog maqsadi doimo o'quvchi kelajagi tomon yo'naltirilgan bo'lganligi sababli ham murakkabdir va buni his qilgan holda, mohir pedagoglar o'z faoliyatini mantiqan o'quvchilar ehtiyojlariga muvofiq holda tashkillaydilar.

Pedagogik faoliyat maqsadining o'ziga xosligi o'qituvchidan quyidagilarni talab qiladi:

- jamiyatning ijtimoiy vazifalarini to'la anglab, o'z shaxsiga qabul qilishi. Jamiyat maqsadlarini "o'sib" uning pedagogik nuqtai nazariga aylanishi;
- muayyan harakat va [vazifalarga ijodiy yondoshishi](#);
- o'quvchilar qiziqishlarini e'tiborga olish, ularni pedagogik faoliyatning belgilangan maqsadlariga aylantirish.⁴

Darhaqiqat, o'qituvchilik kasbida chuqur bilimdonlik, zukkolik o'z kasb mahoratini muntazam shakllantirib borishga ishtiyoq bo'lmas ekan, u yaxshi ustoz-o'qituvchi bo'la olmaydi.

nuqtai nazardan hozirgi kunda quyidagi burch va mas'uliyatlar o'qituvchilardan talab qilinadi:⁵

- O'qituvchi eng avvalo mas'uliyatni his etuvchi tarbiyachi, tajribali notiq, madaniyat va ma'rifat targ'ibotchisidir.

4 <https://muhoz.org/maruzha-2-otm-pedagogika-tarixi-va-pedagogik-mahorat.html?page=89>

5 D.Rahmonova. Zamonaviy o'qituvchi va uning obrazi. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 9 | 2021 ISSN: 2181-1385. 529-530-bet.

- O'qituvchi tabiatan o'quvchilarni seva olishi, o'z mehrini, his-tuyg'ularini har lahzada o'quvchilar ichki dunyosi bilan bog'lay olishi, ularning ham mehriga, hurmatiga sazovor bo'lishi kerak.

- O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab etishi va ularga xolisona baho berib, bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni doimiy bera olishi lozim.

- Zamonaviy o'qituvchining ilm-fan, texnika va axborot-kommunikatsion texnologiyalari yangiliklaridan va yutuqlaridan xabardor bo'lib borishi talab etiladi.

- O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur va puxta bilimga ega bo'lishi, barcha fanlar integratsiyasini o'zlashtirib borishi, bunda o'z ustida tinimsiz ilmiy izlanishlar olib borishi.

Pedagogika yo'nalishida tadqiqot ishlarini olib borgan ko'plab olimlarning fikrlarini o'rganilganda ular tomonidan bildirilgan, o'qituvchilarga qo'yiladigan talablar borasida, albatta, bir xilliklar mavjud va ular bir birini to'ldirib boradi.

Xulosa o'rnida ingliz tili fani o'qituvchisi sifatida aytishim mumkinki, zamonaviy pedagog o'z fanini chuqur bilishi, pedagogik mahoratga ega bo'lishi bilan birgalikda chet tillarini ham bilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A.Ibragimov. Xorij tajribalari asosida O'zbekistonda pedagog kadrlar tayyorlashni takomillashtirish masalalari. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 7 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 1129-6er.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1 PQ-4623-son Qarori.

3. Sh. Nuraliyev Pedagog shaxsi va unga qo'yiladigan talablar. SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2 | ISSUE 8 | 2021 ISSN: 2181-1601 319-320 bet.

4. <https://muhaz.org/maruza-2-otm-pedagogika-tarixi-va-pedagogik-mahorat.html?page=89>

5. D.Rahmonova. Zamonaviy o'qituvchi va uning obrazi. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 9 | 2021 ISSN: 2181-1385. 529-530-bet.

AVTOMOBIL FARALARI TURLARI VA ULARGA SERVIS XIZMAT KO'RSATISH

Xasanboy Mamasiddiqov

Farg'ona viloyati Oltiariq tumani 2-son kasb-hunar maktabi I.CH.T.U.

+998937302384 hasanboymamasiddiqov03@gmail.com

Annotatsiya: Ko'pgina hollarda, faralarning nosozliklarini bartaraf etish uchun ularni almastirmasdan ta'mirlash mumkin. Masalan, abajurni qayta tiklash abraziv materiallar va maxsus pasta yordamida tozalash oksidlangan qatlamdan xalos bo'lishdan iborat. Chiroqni eskirish darajasiga qarab, himoya plyonkasining sayoz qatlamini olib tashlash orqali yumshoqroq yoki kuchliroq sayqallanishi mumkin.

Kalit so'zlar; Avtomobil, faralar, servis, avtoxizmat, Lazerli faralar, Led avtoulavli faralar, ksenon faralar va halojen faralar.

Annotation: In most cases, headlights can be repaired without replacing them. For example, the restoration of a lampshade consists in cleaning with abrasive materials and a special paste to get rid of the oxidized layer. Depending on the level of wear, the lamp can be polished more gently or more strongly by removing a shallow layer of protective film.

Keywords; Car, headlights, service, auto service, Laser headlights, Led car headlights, xenon headlights and halogen headlights.

Kechasi yoki og'ir ob-havo sharoitida faralarsiz haydash albatta juda qiyin. Avtomobilingizning faralarini a'lo holatda saqlash ushbu sharoitda yo'lda muammolardan qochishingizga yordam beradi.

Avtomobilingizning faralarini yaxshi holatda saqlash yo'l harakati qoidalarining qonuniy talabi hisoblanadi.

Biroq, oddiy muntazam tekshiruvlarni amalga oshirish faralaringizni ish tartibida saqlashga yordam beradi. Avtomobil faralarini saqlash bo'yicha oddiy maslahatlar:

- Farlar korpuslari doimo toza ekanligini tekshiring;
- Tormoz chiroqlari va ko'rsatkichlarini nazoratdan o'tkazing.
- Siz yonib ketgan farani sezmasligingiz mumkin. Siz odatda yorug'likning pasayishini sezasiz yoki boshqa yo'l foydalanuvchilarining sizga chiroqlarini miltillashini ko'rasiz;
- Agar indikator chirog'i kerak bo'lganidan tezroq miltillasa, u to'g'ri ishlamayotganligini ko'rsatishi mumkin;
- Lampochkalarini almastirsangiz, buni har doim juftlik bilan bajaring.
- Agar shubhangiz bo'lsa, maslahat uchun eng yaqin Avtoservisga murojaat qilish kerak

- Farlar o'nlab yillar davomida takomillashtirildi.

Yigirmanchi asrning oxiriga qadar qidiruv nuri turidagi dumaloq chiroqlar avtoulavlarga o'rnatildi. Biroq, tananing ergonomikasi va aerodinamikasi o'zgarganda, yangi echimlar paydo bo'ldi: dumaloq faralar silliq, soddalashtirilgan tana chiziqlarini yaratishga imkon bermadi. Shuning uchun dizaynerlar va konstruktorlar yorug'lik sifatleri va xususiyatlari jihatidan kam bo'lmagan yangi, yanada jozibali shakllarni joriy qila boshladilar.

Hozirda kunda avtomobil faralarining 4 turi mavjud:

Lazerli faralar (omtabop emas) --- LED avtoulovli faralar (markani ifodalaydi: reset) --- Ksenon faralar (brend nomidan: osram) --- Halogen (markani ifodalaydi: philips, osram). narxlar sabab bo'lganligi uchun, avtomobil ishlab chiqaruvchilari odatda standart sifatida halogen lampalardan foydalanadilar. oldingi ksenonli faralar halogen lampalar uchun alternativ yorug'lik manbalari sifatida ishlatilgan. led texnologiyasining etukligi va rivojlanishi bilan asta-sekin halogen lampalar va ksenonli faralarni almashtirish paydo bo'ldi.

Avtomobilida turli xil yoritish moslamalari mavjud:

- **Yon chiroqlar** : ular yonib turgan kichik yashil chiroq bilan ifodalanadi. Birinchidan, ular sizga ko'rishdan ko'ra yaxshiroq ko'rishga imkon beradi.

- **Chiroqlar** : bu biz tez-tez ishlatadigan faralar. Ular boshqa haydovchilarni ko'zni qamashtirmasdan 30 metrgacha yo'lni yoritishi mumkin, chunki bu faralarning yorug'ligi yerga yo'naltirilgan.

- **Qizil chiroqlar** : Ular faqat avtomobilning old qismida joylashgan. Moviy fara belgisi bilan ko'rsatilgan bular avtomobilingizdagi eng kuchli faralardir. Shunday qilib, uzoq nurli faralar avtomobil oldida taxminan 100 metr yoritib turishi mumkin, lekin shuning uchun olddagi transport vositalarini ko'zni qamashtirishi mumkin.

- **tuman chiroqlari oldin** : ular yomon ko'rish sharoitida yaxshiroq yoritishni ta'minlaydi. Ammo ularning keng yoritilishi boshqa avtoulavchilarni hayratda qoldirishi mumkin va bu faralar faqat qor, kuchli yomg'ir yoki tumanda qo'llaniladi.

- **Orqa tuman chiroqlari** : barcha jihozlar u bilan jihozlangan emas. Ular ayniqsa kuchli, lekin faqat qor va kuchli tuman uchun mo'ljallangan. Ular yomg'ir, hatto kuchli yomg'irda ham ishlatilmaydi. Mashinada odatda bitta orqa orqa chiro

Farlarning yomon yoritilishiga halogen lampalar yonib ketganligi va faralarning noto'g'ri joylashishi sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun, faralarni tekshirishni lampalarni tekshirish va ularni almashtirish, shuningdek, fara sozlamalarini sozlash bilan boshlash kerak. Ikkinchisi diagnostika stantsiyasida taxminan 20 PLN uchun amalga oshirilishi mumkin. Lampochkalarni vakolatli xizmat ko'rsatish shoxobchasida almashtirish har bir dona 50 PLN (kirish qanchalik qiyin bo'lsa, qimmatroq) bo'lishi mumkin va agar mashinaga ksenon faralar o'rnatilgan bo'lsa, xizmat narxi hatto 100

PLNni tashkil qiladi. Biroq, lampalarni almashtirish yoki faralarni sozlash yordam bermasa, siz lampalarning o'ziga qarashingiz kerak.

Avtomobil faralari turli yo'llar bilan eskiradi. Tashqarida eng ko'p uchraydigan nuqsonlar - o'zgaruvchan ob-havo va mexanik omillar ta'sirida vaqt o'tishi bilan o'zining yorqinligini yo'qotadigan va qorong'i qoplama hosil qiluvchi soyalarning xiralashishi. Keyin faralar ancha zaif ishlaydi va mashina estetikada ko'p narsani yo'qotadi. Idishdagi muammolarning sababi, masalan, kaput ostidagi oqmalar orqali kiradigan namlik bo'lishi mumkin.

Bu, masalan, mashinani yuqori bosimli tozalagich bilan yuvib, shlangni korpusga juda yaqin tutib, kaput ostidagi suv oqimini yo'naltirganimizda sodir bo'ladi. Agar u faralar teshiklari orqali so'rilsa, vaqt o'tishi bilan u kondensatsiyalanadi. Bu reflektorlar ishlab chiqarilgan alyuminiyni tezda yo'q qiladi va lampochka ustidagi reflektorning bir oz qizarishi reflektorning samaradorligini taxminan 80 foizga kamaytiradi, deydi Zabrzedagi PVL Polska kompaniyasidan Boguslav Kaprak, ta'mirlash va ta'mirlash bilan shug'ullanadi. faralarni tiklash.

Cilalash, laklash, avtomobil faralari oynalarini tozalash

Ko'pgina hollarda, faralarning nosozliklari ularni almashtirmasdan ta'mirlanishi mumkin. Masalan, abajurni qayta tiklash abraziv materiallar va maxsus pasta yordamida zerikarli, oksidlangan qatlamdan xalos bo'lishdan iborat. Chiroqni eskirish darajasiga qarab, himoya plyonkasining sayoz qatlamini olib tashlash orqali yumshoqroq yoki kuchliroq sayqallanishi mumkin.

Cilalash chiroqni qismlarga ajratishni talab qilmaydi, ammo mutaxassislarning ta'kidlashicha, parvarishlash stol ustidagi abajur bilan ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi mumkin. Jilolangan yuzaning o'lchamiga qarab, xizmat ko'rsatish narxi 70 dan 150 PLN gacha. Polishingga muqobil shishani yangisi bilan almashtirishdir.

Masalan, Volkswagen Golf IV oynasi uchun 19 PLN turadi. Ularni o'rnatish uchun oldingi abajurni sindirish va reflektorning chetini ehtiyotkorlik bilan tozalash kerak.

Hulosa qilib shuni aytish mumkinki yo'lda maksimal ko'rinish va xavfsizlikni ta'minlash uchun faralaringizga g'amxo'rlik qilish juda muhimdir. Buning uchun ya'ni faralaringizga g'amxo'rlik qilishda 3 ta asosiy nuqta mavjud: yorug'lik lampalari, yorug'lik nurini o'tkazib yubormaslik uchun ularni tozalash va fara egilishini sozlash.

Adabiyotlar:

1. Hurmamatov A.M. , Hametov Z.M. , Result of preparation of oil smile for primary processing
2. Mamatov F.M. , Fayzullayev X. , Ergashev I. T., Mirzayev B.C., Opredeleniye tyagovo soprativleniye pochvouglyubitelya s naklannoy stoykoy.
3. Imamovich B.B., Ne'matjonovich A. R., Zokirjonovich O. O., Performance Indicators of a passenjer car with a Spark ignition engine functioning with different engine fuels.

DIZEL DVIGATELI TA'MINLASH TIZIMINI QISMLARI VA ISHLASH PRINSIPI

Ergashev Odiljon

*Farg'ona viloyati Oltiariq tumani 2-son kasb-hunar maktabi I.CH.T.U.
+998905338433 ergashevodiljon285@gmail.com*

Annotatsiya: Dizel dvigatelining yonilg'i bilan ta'minlash tizimi, ma'lum miqdordagi yonilg'ini o'zida saqlash, uni dag'al va mayin tozalash, yuqori bosim yonilg'i nasosida yuqori bosim hosil qilib, uni forsunka yordamida tsilindr ichidagi siqilgan va qizigan havoga tuman shaklida purkash uchun xizmat qiladi. Dizel dvigatelida yonuvchi aralashma tsilindr ichida hosil bo'ladi. Dizellarda yonilg'ini purkash, yuqori bosim nasos va har bir tsilindrga yopiq holda o'rnatilgan forsunkadan iborat.

Kalit so'zlar ; Avtomobil, dvigatel, dizel dvigatel, purkagich, yonilg'i, bosim, mayin tozalash, dag'al tozalash.

Annotation: The fuel supply system of a diesel engine stores a certain amount of fuel, refines it coarsely and finely, creates high pressure in the high-pressure fuel pump, and compresses and heats it inside the cylinder with the help of an injector. serves to spray into the air in the form of mist. In a diesel engine, a combustible mixture is formed inside the cylinder. In diesels, fuel injection consists of a high-pressure pump and an injector mounted in a closed position on each cylinder.

Keywords; Car, engine, diesel engine, sprayer, fuel, pressure, soft cleaning, rough cleaning.

Dizel dvigatel - bu benzinli dvigatelga o'xshash pistonli quvvat blokining bir turi. Uning budova ham deyarli farq qilmaydi.

Bu asosan quyidagilardan iborat bo'ladi:

• **Shiling bloki.** Bu birlik tanasi. Uning ishlashi uchun zarur bo'lgan teshiklar va bo'shliqlar unda yasalgan. Tashqi devorda sovutish ko'ylagi mavjud (korpusni sovutish uchun yig'ilgan dvigatelda suyuqlik bilan to'ldirilgan bo'shliq). Markaziy qismida silindr deb ataladigan asosiy teshiklar yasaladi. Ular yoqilg'ini yoqishadi. Bundan tashqari, blok dizayni gaz taqsimlash mexanizmi joylashgan blokning o'zi va uning boshining pinlari yordamida ulanish uchun teshiklarni ta'minlaydi.

• **Birlashtiruvchi novda bilan pistonlar.** Ushbu elementlar dizayni bo'yicha benzinli dvigatel bilan bir xil. Faqatgina farq shundaki, yuqori mexanik yuklarga bardoshli bo'lish uchun piston va bog'lovchi novda yanada mustahkamroq bo'ladi.

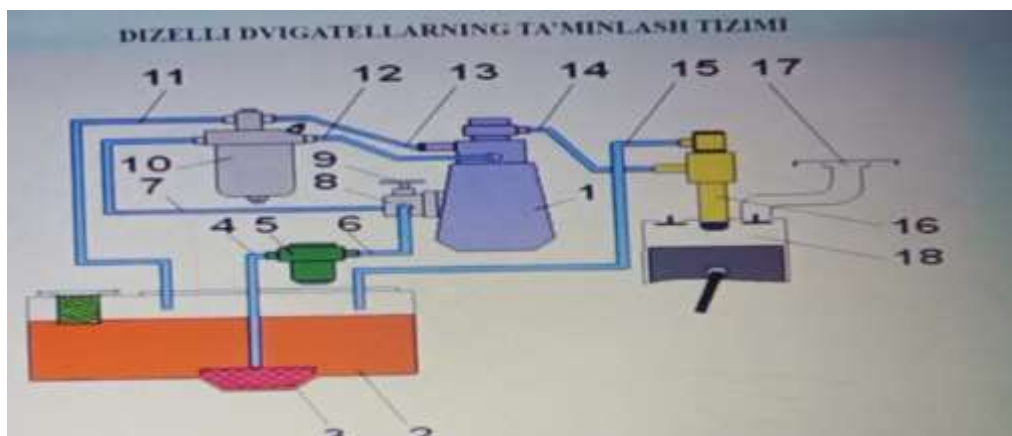
• **Krank mili.** Dizel yoqilg'ida ishlaydigan ichki yonish dvigateliga o'xshash dizaynga ega krank mili bilan jihozlangan. Faqatgina farq shundaki, ishlab chiqaruvchi

dvigatelning ma'lum bir modifikatsiyasi uchun ushbu qismning qaysi dizaynidan foydalanadi.

• **Muvozanat mil.** Kichik elektr generatorlari ko'pincha bitta silindrli dizeldan foydalanadilar. Bu push-pull printsipli asosida ishlaydi. U bitta pistonga ega bo'lganligi sababli, HTS yoqilganda kuchli tebranish hosil qiladi. Dvigatelning uzluksiz ishlashi uchun bir silindrli moslamani qurilmasiga muvozanat o'qi kiradi, bu esa mexanik energiyani to'satdan sakrashini qoplaydi.

Dizel dvigatelining yonilg'i bilan ta'minlash tizimi, ma'lum miqdordagi yonilg'ini o'zida saqlash, uni dag'al va mayin tozalash, yuqori bosim yonilg'i nasosida yuqori bosim hosil qilib, uni forsunka yordamida tsilindr ichidagi siqilgan va qizigan havoga tuman shaklida purkash uchun xizmat qiladi. Dizel dvigatelida yonuvchi aralashma tsilindr ichida hosil bo'ladi. Dizellarda yonilg'ini purkash, yuqori bosim nasos va har bir tsilindrga yopiq holda o'rnatilgan forsunkadan iborat. Ta'minlash tizimi asosiy ikkita: pastki va yuqori shaxobchalardan iborat. Past bosim shaxobchasi yonilg'ining bakdan yuqori bosim nasosiga uzatadi. Yuqori bosim shaxobchasi esa, ma'lum miqdordagi yonilg'i ma'lum vaqtda bosim bilan dvigatelning tsilindrlariga uzatadi.

1-bosimli yonilg'i nasosi, 2-yanilg'i bak, 3-yanilg'i qabul qilgich, 4,6,7,11,12,13,15-yanilg'i quvurlari, 5-yanilg'i filtri, 8- yanilg'i nasosi, 10-mayin tozalash, filtri, 16-forsunka, 17-havo filtri, 18-yanilish kamerasi.

Dizel yonilg'isi neftga katalitik krenking komponentlari qo'shib, bevosita haydash yo'li bilan olingan maxsulot. Dizel yonilg'isida uglerod-S vodorod-N va kislarod-O₂ elementlaridan tashkil topgan. Dizel yonilg'isi o't olish harorati 35- 40oS, muzlash harorati yozgisida -10oS, qishkisida 35 oS, yonilg'ining solishtirma og'irligi 800-850 kg/t va 1 kg yonilg'ining issiqlik berish qobiliyati 42500 kJ/kg, tsetan soni 45. Avtotraktor dizel yonilg'isi uch sortda chiqariladi: yozgi, qishgi, artik va maxsus. Dizel yonilg'isi markasidagi harflar quyidagini bildiradi: L- yozgi yonilg'i, havo harorati 0oS dan yuqori bo'lganda ishlatiladi; 3- qishgi havo harorati -20 oS va undan yuqori

bo'lganda ishlatiladi. Dizellarda yonilg'i havo bilan bevosita tsilindrda 30-50 kg/sm² bosimgacha siqilgan va siqilish hisobiga 600-800oS gacha qizigan havoga yuqori bosim ostida ishlaydigan forsunka orqali yonilg'i portsiyasi purkaladi. TSilindrda yonilg'i issiq havo bilan aralashadi. Qisqa vaqt ichida aralashma hosil bo'ladi, so'ng yonilg'i bug'ldanadi, uglevodorodlar kimyoviy oksidlanadi, reaksiyalar sodir bo'ladi, natijada yonilg'i o'z-o'zidan alangalanadi va yonadi. Dvigatellar ishonchli va tejamli ishlashi uchun yonilg'ini to'g'ri tanlanishi va yonilg'i purkalishini ilgarilatish burchagi optimal bo'lishi lozim, aks holdia gazlar qorayib chiqadi, quvvat pasayadi, yonilg'i sarfi ko'payadi. Yonilg'i to'la va sifatli yonishi uchun yuqori bosim nasosi va forsunka yaxshi ishlashi lozim, klapanlarda, porshen va halqalarda qurm bo'lmasligi kerak, yonilg'ida suv bo'lmasligi va qurumlar zanglamasligi kerak, yonilg'ining qovushoqligi me'yorida bo'lishi kerak, uning kamayishi va oshishi dvigatelning ishiga yomon ta'sir qiladi. Qovushoqligi past bo'lsa yonilg'i birikmalaridan sizib o'tib ketadi. Qovushoqligi ko'payib ketsa yonilg'i yaxshi to'zimaydi, aralashma sifati pasayib ketadi va u chala yonadi. Havo sovuq bo'lganda yonilg'ining qovushoqligi ko'payib ketadi. Dizel yonilg'isining o'z-o'zidan alangalanishiga hamda dvigatelning qattiq ishlashiga moyilligi tsetan (TSS) bilan baholanadi. Dizel yonilg'isi tsetan va alfametelnaftalindan tashkil topgan aralashma. TSS yuqori bo'lganda yonishning boshlashi ravon bo'ladi, Yonilg'i havoda 800-850oS haroratda yondirilganda kul hosil bo'ladi va qismlarni yeyilishini tezlashtiradi, miqdori 0.02 foizdan oshmasligi kerak. Yonilg'i tarkibida suv bo'lmasligi lozim, chunki u sovuq vaqtda dvigatelni o't olishini qiyinlashtiradi, qismlarni zanglatadi va tozalagich teshiklarida muzlab yonilg'ini o'tkazmaydi.

Quvvat bloki to'g'risida qaror qabul qilish uchun birinchi navbatda mashina qaysi rejimda ishlashini hal qilishingiz kerak. Agar mashina ko'pincha uzoq masofani bosib o'tadigan bo'lsa, u holda dizel yoqilg'isi eng yaxshi variant hisoblanadi, chunki u yoqilg'ida ozgina tejash imkoniyatini beradi. Ammo qisqa safarlar uchun bu samarasiz, chunki siz ko'p narsalarni tejashga qodir emassiz va benzin blokiga qaraganda texnik xizmatga ko'proq pul sarflashingiz kerak bo'ladi.

LOYIHALANAYOTGAN AYOLLAR YUBKASI UCHUN ZAMONAVIY MODA YO‘NALISHI

Nigora Umarova

Farg'ona viloyati Oltiariq tumani 2-son kasb-hunar maktabi I.CH.T.U.

+998911232559 ziyodakenjayeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ayollar garderobidan keng joy olgan loyihalananayotga ayollar yubkasi uchun zamonaviy moda yo‘nalishi tahlili yoritilgan

Kalit so‘zlar ; Mato, funksiya, yubka, qulayli, zamonaviy moda, garderob, ayollar yubkasi.

Annotation: This article covers an analysis of the modern fashion direction for a women's skirt on the project, which takes a wide place in the women's wardrobe

Keywords; Fabric, function, skirt, comfortable, stylish fashion, wardrobe, women's skirt.

Ilk bor kiyim himoya (tashqi muhitdan) funktsiyani bajaragan. Xalqning turmush tarzi, asosiy faoliyat turi (tomir va meva yig‘ish, ov va dehqonchilik va b.) kiyimda spetsifik elementlarni paydo bo‘lishiga sabab bo‘lgandi (belbog‘lar, yopinchoqlar, to‘qilgan bosh kiyimlar va b.).

Kostyum funktsiyasida jugrafik va iqlim sharoiti, milliy anhanalari, estetik didlari va jamoaning ijtimoiy buyurtmalari aks etadi. SHakl va kostyum funtsiyasi yoki uning funktsional tarkibi bir-birini o‘zaro bog‘laydi.

Kostyumning funktsional tarkibini tadqiqod etib, quyidagi xulosaga kelish mumkin: kostyumning mo‘ljali, uning funktsiyasi, “adresi” shakl, gazlama va bezaklarni o‘zaro bog‘likligini aniqlaydi. Ammo funksiya tushunchasini faqat utilitar omillari bilan cheklamaslik kerak.

Ma’lumki, ilk bor funksiya atamasini (lot. functio – bajarish, qilish) XU11 asrni oxirida G.Leybnits matematikaga kiritdi. Gumanitar va tabiiy fanlarda bu ko‘rsatkich boshqacha yechiladi. Bahzilari funktsiyaning elementlarini o‘zaro bog‘likligini aniqlaydi. Bizni esa sanoatda ishlab chiqaradigan buyumning muljaliga binoan funktsiyasi qiziqtiradi.

Funktsiya - bu buyumning faoliyati va uni harakatini dinamik tavsifidir.

Mo‘ljal tushunchasi maqsadli kategoriyalariga kiradi va buyum bilan foydalanish imkonini muayyan jarayonda odamning konkret talablarini tavsiflaydi.

Buyum funktsiyasini tahriflash uchun ikki dastlabki nizomni ifodalash mumkin: funksiya buyumning mo‘ljali emas, mo‘ljal va funksiya o‘zaro bog‘liq; funksiya - bu buyumning morfologiyasi emas, funksiya va morfologiya o‘zaro bog‘liq.

Bugungi kunda moda olamida sodir bo'layotgan barcha narsalar eklektizmning umumiy tendentsiyasi ostida xavfsiz tarzda birlashtirilishi mumkin. U uslublar, davrlar, garderob buyumlari va polga nisbatan aksesuarlarning maqsadini aralashtirishdan iborat.

Zamonaviy moda rivojlanishining yorqin tendentsiyasi oldingi avlodlarning yutuqlarini qayta ko'rib chiqish va ulardan foydalanishdir. Axir, siz bilganingizdek, modaning rivojlanishi spiralga o'xshaydi: o'tmishdagi tendentsiyalar yana va yana yangi ko'rinishda qaytib, bizning zamonamizning moda yo'nalishlariga aylanadi.

Zamonaviy modaning o'ziga xos xususiyati - o'zini namoyon qilish shakllarining xilma-xilligi. Axir, hamma odamlar boshqacha. Va hammani go'zallik va uslubning umumiy qoidalari va qonunlariga bo'ysundirish mumkin emas.

Bugungi kunda, moda va zamonaviy ko'rinishga qaramay, ortiqcha santimetr bilan shafqatsiz kurashish yoki shkafda baland va dahshatli noqulay kiyimlarni kiyishga hojat yo'q. Yozgi g'ubordagi to'g'ri modani uslubini va dietani va konventsiyani tanlab olish kifoya.

Shunday qilib, dizaynerlar taklif etilgan variantlar bilan tajriba qilish uchun yoqimli xonimlar taklif qiladilar, masalan:

1. **Shaffof modellar bilan** . A nozik ishoralar yoki baland ovozli so'zlar - yoz uchun shaffof va ajoyib uslubdagi yubkalar juda xilma-xil bo'lishi mumkin. Shifondan yasalgan zarbli maxi yubka yoki paxta terishdan iborat - siz shakliga qarab va tanasiga qarab tanlashingiz kerak.

2. **Erga yubkalar bilan** . Zamonaviy yozgi yubkalar etakli va nozikdir. Ular katta katlama, gul naqshlari va fotoprintlari bo'lgan mahsulotlar. Bundan tashqari, qiziqarli kesiklar bilan to'g'ridan-to'g'ri chiqib ketish modellari ham mavjud.

3. **Yelimli yubkalar bilan** . Issiq havoda yumshoq ishqiy obraz va bezovtalik yo'q - bunday modellar yoz, dam olish va sarguzasht uchun to'liq yaratilgan. Shunga qaramasdan, joriy yilda plashli yubkalar yanada ko'proq cheklangan bo'lib, ularning ko'pchiligida to'g'ri va o'rta uzunlikdagi mahsulotlar namoyish etiladi.

4. **Yumshoq etaklari bilan** . Bu yerda juda ko'p variant bor. Birinchidan, porloq teksturali matolarning uzun kivrım eteklerine va kashtalari bilan juda ko'p bezatilgan modellarga, apliklere e'tibor berishni istayman - ularning hammasi hayratga soladi. Barcha jasur umidlarni ko'p qirrali yubkalardan, turli uzunliklar va uslublardan yuguradigan va chayqaladigan mahsulotlardan ham oshib ketdi.

5. **Yubor-lola bilan** . Bu yozning eng jozibali yubka modellaridan biri bo'lib, u turli jismoniy qizlarga mos keladi. Ayniqsa, zamonaviy yozgi yubka-lola, yog 'ayollari uchun haqiqiy najoddur, chunki mahsulotning kesilgan qismlari pushti kestirib yopishib, belga urg'u beradi. Ko'p assortimentdan, appetizing shakllari egalari muttasil

ranglarning bir rangli mahsulotlarini tanlash yaxshidir. Hudyshki turli ranglarning rangli versiyalariga ega bo'lishi mumkin.

6. **Qisqa yozgi yubkalar bilan** . Dizaynerlar shubha uyg'otadigan minis haqiqat yuzaga kelmaydi. Bu boy rang va ranglarning assortimentini tasdiqlash. Shunday qilib, so'nggi kolleksiyalarda: mahkam o'rnashtirilgan modellar, paxta va zig'irdan tekis mahsulot, A-siluetning modellashtirish modellari.

7. **Asimmetrik yubkalar bilan** . Mahsulotning pastki qismidagi tekis qirralar - bu issiq mavsumning yana bir xarakterli yo'nalishi bo'lib, bu albatta o'z muxlislarini topadi.

8. **Yoz chiroyli ayollarning kostyumlari bilan etaklari** o'ralgan bel va tirnoqli to'p bilan. To'siq turli xil ranglar va uslublarning ustki va yubkalaridan iborat bo'lishi mumkin. Bunday holatda quyidagi shartlar bajarilishi kerak: yuqori qismini qisqartirish va pastki qismini balandlashtirish kerak.

Hulosa qilib aytganda eng zamonaviy yozgi yubkalar: qisqa va uzun, to'g'ri va yorqin, monoxromli va ko'p rangli, dekorli yoki bezaksiz - bu eksperimentlar uchun katta maydon. Shu bilan birga, ta'mi va shakliga qarab modelni tanlab, har bir qiz o'sish, uslubiy orientatsiya va yoshdan qat'iy nazar o'zlarini malika kabi his etadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. X.Komilova, N.K.Hamroeva. Tikuv buyumlarini konstruksiyalash. T, 2003 y.
2. I.N. Litvinova, Ya.A.Shaxova. Ayollar ust kiyimini tikish. Toshkent. «O'zbekiston» 1997 y.
3. M.Sh.Jabborova. Tikuvchilik texnologiyasi. Toshkent. O'zbekiston. 1994 y.
4. M.Sh.Jabborova. Tikuvchilik texnologiyasi.Toshkent. O'qituvchi. 1989 y.

ALPOMISH DOSTONIDA VATANPARVARLIK G`OYALARI VA OBRAZLARINING SPETSIFIK XUSUSIYATLARI

To`raxodjayeva Barchinoy Tolibjon qizi
Andijon Davlat Universiteti folklorshunoslik va
diolojologiya fakulteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada o`zbek xalqining qahramonlik dostoni “Alpomish” dostonining yoshlar hayotidagi ahamiyati, vatanparvarlik g`oyalari, undagi obrazlarning badiiy tahlili va xarakteri yoritilgan

**Kalit so`zlar.** Qahramonlik dostoni, vatanparvarlik g`oyalari, badiiy nutq, badiiy til, badiiy maqsad, yoshlar hayotidagi o`rni.

Специфика патриотических идей и образов в эпосе Алпомиш

Аннотация. В статье освещается значение героического эпоса узбекского народа «Алпомиш» в жизни молодежи, идеи патриотизма, художественный анализ и характеры героев в нем.

Ключевые слова: героический эпос, патриотические идеи, художественная речь, художественный язык, художественная цель, место в жизни молодежи.

A specific feature of patriotic ideas and images in Alpomish epic

Abstract. The article highlights the importance of the heroic epic of the Uzbek people "Alpomish" in the lives of young people, the ideas of patriotism, the artistic analysis and character of the characters in it.

Key words. Heroic epic, patriotic ideas, artistic speech, artistic language, artistic goal, place in the life of young people.

KIRISH

Milliy qadriyatlar muayyan millatning asrlar osha yashab kelayotgan bebaho ma'naviy boyligi hisoblanadi. Ular jamiyat a'zolarini ruhan yaqinlashtirish, yoshlarni tarbiyalash, ijtimoiy hayotni barqarorlashtirish, avlodlar o`rtasidagi ma'naviy vorislik tuyg`usining bardavomligiga ta'sir ko`rsatishday beqiyos ahamiyatga ega. Shuning uchun ham qadriyatlarni asrabavaylash va yosh avlodga ma'naviy-meros sifatida yetkazish masalasi bugungi kunda ham dolzarb muammo sanaladi. Ayniqsa, insonlar, mamlakatlar va qit'alar o`rtasidagi aloqa vositalari kuchayib borayotgan hozirgi globallashuv jarayonida bu masala yanada dolzarb bo`lib bormoqda. Kuchli axborot bosimi ostida o`zining milliy ma'naviy qiyofasini saqlab qolishga harakat qiladigan xalq yoki jamiyat o`z kelajagining bunyodkori – yosh avlod salohiyatini el-yurt uchun foydali ishlarga qaratishga intilishi tabiiy hol.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI.

Mustaqil O'zbekiston taraqqiyotining hozirgi davrida yosh avlodni xilma-xil shakllardagi ma'naviy tajovuzlardan saqlash uchun buzg'unchi g'oyalarga qarshi bunyodkorlik, yaratuvchilik, insonparvarlik g'oyalari ila kurashish zarurki, bu borada milliy qadriyatlarga tayanish, o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish ma'naviy qiyofamizni va o'zligimizni asrashga yordam beradi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek, "Biz xalqimizning dunyoda hech kimdan kam bo'lmasligi, farzandlarimizning bizdan ko'ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo'lib yashashi uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etayotgan ekanmiz, bu borada ma'naviy tarbiya masalasi, hech shubhasiz, beqiyos ahamiyat kasb etadi".

Har bir xalqning og'zaki ijodi uning ko'p asrlik tarixi, etnik xususiyatlari, dunyoqarashi, urf-odatlarini, ijtimoiy-maishiy turmushini poetik ifodalovchi tarixiy-badiiy, estetik hodisadir. U o'zbek xalqining asrlar bo'yi umuminsoniy qadriyatlarga hissa qo'shib kelgan milliy ma'naviyatining tarkibiy qismi hamdir. Bunda eng mo'jaz maqoldan tortib, ulkan hajmlardagi dostonlarning ham o'z o'rni, o'z ahamiyati bor. "Alpomish" dostonida qadimda ota-bobolarimiz amal qilgan urf-odatlar, udumlar, go'zal til, jozibali nutq, betakror tasviriy ifodalar bilan yetkazib berilganki, bugungi yoshlarimizga uni singdirish, ularni bu udumlar bilan tanishtirish o'zlikni anglashga undash bilan birga, xalq tili qudratini ham his etishga xizmat qiladi.

O'zbek madaniyatida milliy doston alohida ma'noga ega. Ular milliy merosning bir qismi bo'lib, o'zbek xalqining ko'p asrlik tarixi va ma'naviy qadriyatlarini aks ettiradi. Va etix eposax, biz mujassam etilmagan vatanparvarlik fazilatlarini va qahramonlik ko'rsatgan xalq qahramonlarning aksini ko'ramiz². Bu fazilatlarga oilaga sadoqat, jasorat, g'urur, o'z ildizi va madaniyatiga chuqur bog'liqlik kiradi. O'zbek xalq dostonlaridan biri "Alpomish"dir. Bu doston oilasi, xalqi uchun dushmanlarga qarshi kurashgan qahramon hayoti haqida hikoya qiladi. Alpomish qahramoni esa vatanparvarlik va kuchli o'zbek jamoasining ramzi. Ozodlik va oilasi uchun jonini fido qilishga tayyor. Qahramon dushmanlar bilan muomala qilishda jasorat, zukkolik va idrokni namoyon etadi, shuningdek, o'z ideallari va qadriyatlariga sodiqlikni ko'rsatadi.

Bundan ming yillar avval xalq baxshilari tomonidan og'zaki ravishda yaratilgan hamda bizgacha kuylab kelingan bu doston o'zbek-qo'ng'iroq urug'i boshliqlari aka-uka Boybo'ri va Bosqarilarning farzandsizligi tasviri bilan boshlanadi. Unda Hakimbek va Barchinning ajoyib-g'aroyib holatlarida tug'ilishi, Hakimbekni bahodirono yoshligi va birinchi bor 'ahlavonlik ko'rsatishi, Boysaraning Boybo'ridan arazlab, qalmoq eliga ko'chishi, qahramonning yorini olib kelishi uchun o'zga yurtga safari va qalmoq alpi Qorajon bilan do'stlashishi, raqiblari qalmoq alplari bilan yonma-

¹ I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". Toshkent 2007

² Jumanazarova D. Ma'naviy-axloqiy tarbiya va xalq dostonlari. T.: Fan, 2008.

yon turib, Barchinning shartlarini bajarishi va Barchinni olib o'z eliga qaytishi, qaynotasi Boysarini qutqarish uchun ikkinchi marta safar qilganda, yetti yil zindonda qolishi, asirlikdan oti Boychibor yordamida qutilib, xotini Barchinning zo'ravon Ultontoz bilan bo'layotgan to'yi ustida o'z eliga kelishi hamda Ultontozni yengib, o'z hokimiyatini o'rtanishi voqealari tasvirlanadi. "Alpomish" dostonining bosh qahramoni Hakimbek – Alpomishdir. U xalqning qahramonlik orzularini o'zida mujassamlashtirgan, el – yurt farovonligi yo'lida mardliklar ko'rsata olgan bahodir, xalq dohasi yaratgan quyma obrazdir. Qadimgi davrlar va o'rta asrlarda inson beqiyos kuch-qudrat egasi hisoblangan, chunki o'sha sharoitda odamlarning ijtimoiy hayoti va tabiati hodisalariga qarshi kurashlarida jismoniy kuch hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shuning uchun ham barcha xalqlarning qahramonlik eposlarida har ishga qodir 'ahlavonlar, yakkama-yakka olishuvlarda g'olib chiqqan bahodirlar, vahimali ajdar va devlarni mahf eta oladigan botirlar, tish-tirnog'igacha qurollangan lak-lak dushmani yolg'iz o'zi yenggan alplar siymolari yaratilgan, Alpomish xuddi shunday qahramondir. Dostonda Alpomishning kuch-qudrati uning bahodirlik salohiyatini tasvirlashga alohida e'tibor berilgan. U yetti yoshida bobosi Alpinbiydan qolgan o'n to'rt botmonlik sari yoydan o'tib, Asqar tog'ining cho'qqichini uchirib yuborganligi uchun ham alp ataladi. Yakkama – yakka olishuvda Qultoy va Qorajondan g'olib chiqadi. Uning kuch qudrati Barchin shartlarini bajarishda, qalmoq alplari bilan kurashda, ayniqsa, yorqin namayon bo'ladi.

TADQIQOT NATIJALARI. Doston maishiy hayot detallariga boyligi, real e'izodlarni keng qamrab olganligi bilan alohida ajralib turadi. Masalan, yetti baxshi yetti yillik tutqinlikdan keyin Alpomishning o'z yurtiga qaytishida uni qarindoshlari, cho'ponlar, yilqichilar, karvonlar, turli toifadagi kishilar bilan uchrashtirish orqali mamlakatdagi ahvol bilan tanishtiradi, odamlarning qahramonga va uning raqibi Ultontozga munosabatini yaqqol gavdalantiradi. Bu lavhalar Alpomishni ideal qahramon va oddiy inson sifatida har jihatdan xarakterlab beradi. Yo'ldagi uchrashuvlarda Ultontozning zo'rlik bilan Barchinni olish uchun to'y qilayotganini bilgan Alpomish Qultoy qiyofasida to'yxonaga keladi. To'yxonada Alpomish Ultontoz tomonidan kamsitilgan va o'g'li hajrida alam tortayotgan ota-onasiga hamdardlik qiladi, haqoratlangan o'g'li Yodgorning boshini silaydi, Ultontozga xushomatgo'ylik qilgan bakovul va oshpazlarning ta'zirini beradi, o'zining kuchqudratini, Barchinga hamda oilasiga sodiqligini yana bir bor namoyish etadi. O'zbek xalq dostonlari orasida "Alpomish" qahramonlik eposi baxshilar repertuaridan mustahkam o'rin egallagan bo'lib, u haqda ko'p tadqiqotlar amalga oshirilgan, doston har jihatdan asosli va ilmiy tahlil etilgani ma'lum. Ayniqsa, dostonning 1000 yilligini nishonlash haqida respublikamiz hukumatining 1998 yil 13 yanvardagi tarixiy qarori nafaqat qahramonlik eposimizni o'rganishda, balki folklorshunoslikning keyingi rivojida muhim ahamiyat kasb etdi. Shu qaror tufayli "Alpomish" dostonining eng mukammal varianti

hisoblangan Fozil Yo`ldosh o`g`li nusxasi ilk bor to`liq holda va akademik nashrda o`zbek va rus tillarida bosmadan chiqdi<sup>3</sup>. Ayni aytda, dostonning Berdi baxshi, Saidmurod Panoh o`g`li, Xushvakt Mardonaqul o`g`li, Bekmurod Jo`raboy o`g`li, Ergash Jumanbulbul va Po`lkan shoir variantlari ham o`kuvchilarga yetkazildi. Qora baxshi Umirov, Abdunazar Poyonov, Qahhor va Abdimurod Rahimovlardan yangi variantlari yozib olindi. Birinchi marta bu o`lmas ma`naviy obidamiz asosida multfilm, hujjatli film va badiiy filmlar yaratildi.

MUHOKAMA. Ma'lumki, doston bayramiga tayyorgarlik boshlanguncha ilmiy jamoatchilik va keng xalq ommasi "Alpomish" turkumiga doir ikki dostonni - "Alpomish" va "Yodgor"ni bilishardi. Doston 1000 yilligi arafasida esa "Alpomish" turkumi doirasi kengayib, unga "Qo`ng`irot", "Beva Barchin" yoxud "Barchin bekach", "Qaldirg`och", "Shomurod", "Yo`lchibek yoxud Xudoyor", "Hurso`na", "Qo`ng`irboy" singari dostonlar qo`shildi. Aslida bunday dostonlar (faqat "Beva Barchin"ni mustasno etganda) yo`k va bo`lmagan. Ular asosan Chorshanbi baxshi Rahmatullayev, Chori baxshi Umirov va Qahhor baxshi Rahimovlarning "ijodiy mahsuli", an'anaviy dostonlardagi qoliplar, epik o`rinlar, tayyor misralar, doimiy tasviriy vositalardan foydalanib yaratilgan yasama, qo`polroq aytganda, soxta dostonlardir. Bu haqda taniqli folklorshunoslar T.Mirzayev va Sh.Turdimov bizga asosli va to`g`ri fikr bildirishgan⁴. Biz shu baxshilar repertuarida nomi qayd etilgan va ular: "Bu dostonlar "Alpomish" turkumiga mansub, ajdodlar yaratgan va bizgacha yetib kelgan", - deb maydonga chiqquncha, o`ttiz yil Qashqadaryo-Surxondaryo viloyatlari, Tojikiston va Turkmanistonning o`zbeklar istiqomat qiladigan qishloq va ovullarini qayta-qayta kezib, o`nlab keksa ustoz baxshilar re`ertuarini o`rganib, bu dostonlarga duch kelmagandik. Shuningdek, bizgacha va bizdan so`ng izlanish olib borgan biror folklorshunos bu dostonlar haqida aqalli kundaliklarida ham qayd etmagan. Hatto Janubiy O`zbekiston dostonchiligining eng iqtidorli, re`ertuarida 70 dan oshiq doston bo`lgan Qodir baxshi Rahimov ham biror marta yuqorida nomi keltirilgan ("Beva Barchin" mustasno) dostonlarni aytmagan. "Alpomish"ning Janubiy O`zbekiston baxshilari variantlarida e`ik qahramonning Toychaxonning qizi Oytovkaga uylangani va zindondan ozod bo`lib, yurtiga Oytovkani ham olib qaytayotganda, Oqsuv daryosining bo`yida Oytovkaning ko`zi yorib, o`g`il farzand tug`ilgani haqida qayd kilingan. Ammo boshqa hech bir o`rinda, hatto "Alpomish" dostonidagi voqealar davomida, barcha urug`-aymoq jam bo`lganda ham, turkumning davomi "Yodgor" dostonida ham na Oytovka, na farzandi tilga olinadi. Bizningcha, baxshilar Alpomishning ikkinchi marta uylanishi va farzand ko`rishini e`ik qahramonning so`zida sobitligini ta`kidlash uchungina kiritgan. Chunki epik qahramon

³ Yo`ldoshev Q. "Alpomish" talqinlari yoki doston badiiyati hamda millat ma`naviyati haqida ayrim fikrlar. - T.: Ma`naviyat, 2002.

⁴ Komilova T. Obidova S. Milliy axloqiy qadriyatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyati. -Toshkent: 2000.

Oytovkaning: "Zindondan qutqazsam, kimim bo`lasan?" - degan savoliga, "Ering bo`laman", - deb javob «aytgandan so`nggina qiz "Alpomish" chohigacha lahm qazgan va uchrashuvga borib turgan, aynan unga tegish uchun zindondan ozod qilishga ko`maklashgan edi. Ammo folklorshunoslarning "Alpomish" turkumiga nisbat berilgan va yozib olingan dostonlarga bir xil salbiy munosabat bildirishi ham to`g`ri emas N.Ochilov o`z izlanishlarida mavzuni Qodir baxshi repertuari misolida yoritishi lozim bo`lgani holda, asosiy diqqat-e`tiborini 60-80-yillarga ham, Qodir baxshiga ham emas, 90-yillardan keyin 9 Imomov K, .Mirzayev T, Sarimsoqov B, Safarov O.O`zbek xalq poetik ijodi.Toshkent, "O`qituvchi" nashriyoti – 1990 yil 10 Mirzayev T, O`zbek xalq ijodi. "Alpomish" dostoni variantlaridagi ba`zi bir xususiyatlari .Toshkent .1997 yil. 38 yozib olingan dostonlarga va ularning ijrochiyu ijodkorlari Qahhor Rahimov, Ro`zi Qulto`rayev, Chori Umirov va Chorshanbi Rahmatullayevlar repertuariga karatadi. Aqalli Qodir baxshi Rahimov ijro etgan, magnitofon lentasiga yozilgan "Beva Barchin" dostonini eshitmay, uning Qahhor baxshi Rahimovdan biz yozib olgan varianti asosida hukm chiqaradi. U keltirgan da`volar, bildirgan fikrlarning 60-80-yillarga ham, Qodir baxshi re`ertuaridagi variant badiiyatiga ham daxli yo`q. Chunki Qodir baxshidan an`anaga amal qilishda, ixchamlik, izchillik, syujetni qiziqarli saqlab turish, kompozitsion yaxlitlik va badiiyatda Janubiy O`zbekiston baxshilaridan hech kim unga tenglasha olgan emas. Fikrimizga ming-ming sahifalardan iborat qo`lyozmalar asos bo`la oladi. Haqiqatdan ham, "Beva Barchin" "Alpomish" dostonining ikkinchi qismi syujeti yo`nalishida yaratilgan. Ammo shu qismning aynan takrori emas. Bu variantning yuzaga kelishi XX asr boshlaridagi ijtimoiy-ma`naviy hayot bilan bog`liq. Dostonning ikkinchi qismi "Beva Barchin" deb atalishiga sabab Qorajonning bir xalta suyakni Qalmoqdan olib kelib "Alpomish o`libdi", degan ga` tarqatishi va qarindosh-urug`larning suyakni dafn etishidir. Shundan so`ng Barchinni beva, tul deb atay boshlaydilar. 1. "Alpomish" hajman katta bo`lganidan bir kechada aytib tugatish imkoni yo`q va kekxa, an`anani yaxshi bilgan baxshilar "hakkalatib" voqealarni qisqartirib) aytishga ko`nikmagan edi. 2. Tinglovchilar auditoriyasi uchun dostonning ikkinchi qismi voqealarga boy va qiziqarliroq edi. Aynan shu qismda diyonat va xiyonat. yaxshilik va yomonlik, ezgulik va qabohat kengroq yoritilgan. 3. Ikkinchi qism baxshi o`z mahoratini bor imkoniyatlarini ishga solishga (auditoriyadagilarni o`ylatishga, yig`latishga, kuldirishga) imkon berardi. 4. Mansabdan, mavqe`dan ayrilgan kishilar, boshiga ish tushgan, kulfatga duchor bo`lgan qarindoshlar ruhiyati, do`stga xiyonatkor qarindoshlar, yaqinlar, og`aynilar munosabati shu qismda aks etgandi. 5. Shu qismdagina beva ayolning boshiga tushadigan kulfatlar va uning sadoqatini ko`rsatish mumkin edi. 6. Alohida olganda ham qayg`udoshlar, g`amdagilar diliga malham hazil- 39 mutoyiba bilan kulgi, shodlik ulashadigan e`izodlar o`rinlarni qisqa fursatlik, kichik yo katta davralarda aytib, tinglovchi ruhiyatiga ta`sir qilishni baxshilar bilardi.

Xulosa Ajdodlarimiz xalq og`zaki ijodi asarlarida har bir yosh avlodni ilm olishga, ilmi bo`lishga chaqirib, boshqalarga har tomonlama namuna bo`la oladigan ma`naviy yetuk, hunarli, kasb-korli farzandlar bo`lishini ta`kidlaganlar. «Alpomish» dostonidagi voqealar hayotiyligi va ta`sirchanligi bilan ajralib turadi, mardlik, fidoiylik, samimiyat, to`g`rilik, hamiyatlilik, do`stga sodiqlik, vatano`arvarlik va mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlardan iborat bo`lgan o`zbek milliy ruhiyati yaqqol ko`rinadi. Alpomish va Barchinning, ularni qurshab turgan el-yurtning o`zaro munosabatlari, xatti-harakatlari, tutumlari, qarashlari juda katta o`rnadir. Ammo ularni o`z o`rni bilan hozirgi yoshlar ongi va qalbiga singdirish, shu yo`l orqali yuksak ma`naviyatli inson tarbiyasiga daxldor ma`naviy-axloqiy fazilatlarni o`zlashtirib olishiga imkoniyat yaratish adabiy mashg`ulotlarning, faqat adabiyot emas, balki barcha o`quv predmetlarini o`rganish jarayonidagi eng muhim vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

REFERENCES

1. Karimov I. A. Yuksak ma`naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, «Ma`naviyat», 2007. 33-6et
2. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta`minlash - yurt taraqqiyoti va farovonligining garovi // “Xalq so`zi” // 2016- yil 8 -dekabr
3. Komilova T. Obidova S. Milliy axloqiy qadriyatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyati. –Toshkent: 2000.
4. Yo`ldoshev Q. “Alpomish” talqinlari yoki doston badiiyati hamda millat ma`naviyati haqida ayrim fikrlar. - T.: Ma`naviyat, 2002.
5. Yo`ldoshev Q, B.Qosimov, Qodirov V, Yo`ldoshbekov J. Adabiyot. Umumiy o`rta ta`lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik- majmua. Toshkent, 2013.
6. Yo`ldoshev Q, Qodirov V, Yo`ldoshbekov J. Adabiyot. Umumiy o`rta ta`lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik- majmua. Toshkent, 2010. 19.

DORI MODDALARINI TOMIR ICHIGA YUBORISH KO'NIKMALARIDA HAMSHIRALIK PARVARISHI

Toshmirzayev Halimjon Murodillaevich

Andijon viloyati Baliqchi tumani

Baliqchi Abu Ali Ibn Sino nomidagi jamoat salomatlik texnikumi

“Hamshiralik ishi” fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada dorilarning xususiyatlarini aniqlash, bazi dori turlari haqida qisqacha ma'lumot berib o'tish va uni saqlanish sharoiti va dorivor o'simlik xomashyosi - dori vositalarini ishlab chiqarish va tayyorlash uchun foydalaniladigan, tarkibida biologik faol moddalar bo'lgan o'simliklar yoki ularning qismlari haqida mulohazalar ilgari surilgan.

Kalit so'z: *substansiya, tibbiy buyumlar, farmasevtik faoliyati, muqobillik sertifikat, infeksiya eritma.*

KIRISH

Dori vositalari - kasalliklar profilaktikasi, ularga tashxis qo'yish va ularni davolash, shuningdek odam organizmining holati va funksiyalarini o'zgartirish uchun tibbiyot amaliyotida qo'llanilishiga ruxsat etilgan dori moddalari (substansiyalar) va yordamchi moddalar asosida olingan vositalar, dori moddalari (substansiyalar), dori preparatlari.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Dori moddalari (substansiyalar) - farmakologik, immunologik yoki metabolik faollikka ega bo'lgan yoxud tashxis qo'yish maqsadi uchun foydalaniladigan, tibbiyot amaliyotida qo'llanilishiga ruxsat etilgan, kelib chiqishi tabiiy yoki sintetik moddalar; dori preparatlari - dozalangan, idishga joylangan-o'ralgan, qo'llanish uchun tayyor dori vositalari;

Sifatsiz dori vositasi va tibbiy buyum - yaroqsiz holga kelgan va (yoki) yaroqlilik muddati o'tgan dori vositasi va tibbiy buyum; tibbiy buyumlar - kasalliklar profilaktikasi, ularga tashxis qo'yish va ularni davolash uchun,

shuningdek odam organizmining holati va funksiyalarini o'zgartirish uchun tibbiyot amaliyotida qo'llanilishiga ruxsat etilgan buyumlar; farmatsevtika faoliyati - dori vositalari va tibbiy buyumlar yaratish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini, shuningdek ularni ishlab chiqarish, tayyorlash, ularning sifatini nazorat qilish hamda ularni realizatsiya qilishni qamrab oladigan faoliyat;

О‘zbekiston Respublikasida ro‘yxatdan o‘tkazilgan dori vositalarining g‘ayriqonuniy nusxalari - intellektual mulk to‘g‘risidagi qonun hujjatlari buzilgan holda muomalaga kiritilgan dori vositalari; qalbakilashtirilgan dori vositasi va tibbiy buyum - tarkibi yoki xususiyati to‘g‘risida yoxud ishlab chiqaruvchisi haqida yolg‘on axborot ilova qilingan dori vositasi va tibbiy buyum; muvofiqlik sertifikat - sertifikatlangan mahsulotning belgilangan talablarga muvofiqligini tasdiqlash uchun sertifikatlashtirish tizimi qoidalariga binoan berilgan hujjat; dori vositalari kesishgan kontaminatsiyasi - xomashyo, oraliq mahsulot yoki tayyor mahsulotning boshqa xomashyo yoki tayyor mahsulot bilan texnologik jarayon vaqtida, tashish yoki saqlashda ifloslanishi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Dori - kasalliklarni davolash yoki oldini olish uchun ishlatiladigan modda. Har qanday dorini odamlarga qo‘llashdan oldin hayvonlarda sinab ko‘riladi va klinikalarda kuzatiladi. Dorilar kimyo-farmatsevtika zavodlarida sintetik moddalardan, o‘simlik, hayvon yoki mikrobiologik mahsulotlardan, tez buziladigan ayrim dorilar esa dorixonalarda tayyorlanadi. Dorilar turli xilda, mas, suyuq (qaynatma, tindirma, eritma, suspenziya va boshqalar), yumshoq (surtma, liniment, krem, pasta va boshqalar), qattiq (sochma, tabletka, draje, granula va boshqalar) hamda alohida in‘yeksiya maqsadlari uchun ampula holida chiqariladi.

Ta‘siriga ko‘ra, yurak dorilari, surgi, siydik haydaydigan, og‘riq qoldiradigan, issiq tushiradigan, narkotik, uyqu keltiradigan va boshqa dorilar bo‘ladi. Bevosita kasallikning qo‘zg‘atuvchisiga ta‘sir qiladigan dorilar alohida guruhni tashkil etadi, bularga bezgak, zaxm, silga qarshi va boshqa dorilar kiradi.

Ular kimyoviy terapevtik vositalar deb ataladi. Dorilarning shifobaxsh ta‘siri bemorning yoshi, ahvoli va dozaga bog‘liq. Katta doza organizmni zaharlashi, kam doza esa kasallik qo‘zg‘atuvchisini o‘sha doriga chidamli qilib qo‘yishi mumkin. Shuning uchun dorini faqat vrach buyurgan dozada qabul qilish kerak.

Dorilar sirtga ishlatiladi, ichiriladi, nafas yo‘li orqali yuboriladi va in‘yeksiya qilinadi. Ularning kuchi, ta‘siri organizmga qay yo‘l bilan va qanchalik tez kiritilishiga bog‘liq. Ba‘zi dorilar takror yuborilganda organizmda to‘planib ta‘sir etadi. Dorini ko‘rko‘rona qabul qilish yaramaydi, chunki ko‘p kasalliklar belgisi bir-biriga o‘xshaydi, uning uchun keraksiz dorilarni qabul qilish sog‘liqqa zarar yetkazadi.

Organizmga kirgan dorilar qisman parchalanadi va o‘zgaradi, keyin buyrak, hazm va nafas yo‘llari, ter va boshqa orqali chiqib ketadi. dorilar uyda bolalarning bo‘yi yetmaydigan joyda saqlanishi kerak. Har bir dorini yaroqlilik muddati yorlig‘ida qayd qilinadi, belgilangan muddatdan uzoq saqpanganda ta‘sirini yo‘qotadi. Keyingi yillarda xorijdan keltirilgan dorilar xili bir qadar ortdi, shu bois uni faqat vrach maslahati bilan qabul qilish zarur.

Dorixonalarda tayyorlanadigan dori vositalarining tarkibi, yaroqlilik muddati, saqlash sharoitlari va sterilizatsiya rejimlari Inyeksion va infuzion eritmalar. Tayyorlanadigan dori vositasining nomi Tarkibi Yaroqlilik muddati (kunlik) 25°S dan yuqori bo'lmagan Saqlash sharoitlari Sterilizatsiya rejimlari (vaqti va harorati).

1 . Analginning 25%, 50% li eritmaları Analgin 250 g, 500 g Inyeksiya uchun suv 1 l gacha 30 Yorug'lik tushmaydigan joyda 120°S 8 daq.

2 . Atropin sulfatning 1%, 2,5%, 5% li eritmaları Atropin sulfat 0,1 g, 0,25 g, 0,5 g 0,1 m xlorid kislotasi eritmasi — 0,1 ml Inyeksiya uchun suv 10 ml gacha 30 Yorug'lik tushmaydigan joyda 120°S 8 daq.

3 . “Atsesol” eritmasi Natriy atsetat 2 g Natriy xlorid 5 g Kaliy xlorid 1 g Inyeksiya uchun suv 1 l gacha 30 120°S 8 daq.

4 . Inyeksiya uchun suv 30 120°S 8 daq.

5 . Glitserinning 10% li eritmasi Glitserin (suvsiz)100 g Natriy xlorid 9 g Inyeksiya uchun suv 1 l gacha 30 120°S 8 daq.

6 . Glyukozaning 5%, 10%, 20%, 25% li eritmaları Glyukoza 50 g, 100 g, 200 g, 250 g 0,1 m xlorid kislotasining eritmasi rN 3,0-4,1 gacha Natriy xlorid 0,26 g Inyeksiya uchun suv 1 l gacha 30 120°S 8 daq. Dibazolning

7. Dibazol 5 g, 10 g 60 120°S 8 daq.

0,5%, 1% li eritmaları 0,1 m xlorid kislotasi 10 ml Inyeksiya uchun suv 1 l gacha

8 . Dimedrolning 1%, 2% li eritmaları Dimedrol 10 g, 20 g Inyeksiya uchun suv 1 l gacha 30 Yorug'lik tushmaydigan joyda 120°S 8 daq.

9 . “Disol” eritmasi Natriy xlorid 6 g Natriy atsetat 2 g Inyeksiya uchun suv 1 l gacha 30 120°S 8 daq. 1 0. Qon o'rnini bosuvchi Petrov suyuqligi Natriy xlorid 15 g Kaliy xlorid 0,2 g Kalsiy xlorid 1 g Inyeksiya uchun suv 1 l gacha 30 120°S 8 daq. 1 1. Kaliy xloridning 0,5%, 1%, 3%, 5%, 7,5%, 10% li eritmaları Kaliy xlorid 5 g, 10 g, 30 g, 50 g, 75 g ,100 g Inyeksiya uchun suv 1 l gacha 30 120°S 8 daq. 1 2. Kalsiy xloridning 0,25%, 0,5%, 1%, 5%, 10% li eritmaları Kalsiy xlorid 2,5 g, 5 g, 10 g, 50 g, 100 g Inyeksiya uchun suv 1 l gacha 30 120°S 8 daq. 1 3. Kalsiya glyukonatning 10% li eritmaları Kalsiy glyukonat 100 g Inyeksiya uchun suv 1 l gacha 7 120°S 8 daq. 1 4. “Kvartasol” eritmasi Natriy gidrokarbonat 1 g Natriy atsetat 2,6 g Natriy xlorid 4,75 g 30 120°S 8 daq.

Omborxonada barcha dori vositalari va tibbiy buyumlar stellajlarda va tagliklarda joylashtirilishi kerak. Dori vositalarini va tibbiy buyumlarni polda tagliklarsiz joylashtirishga yo'l qo'yilmaydi. Tagliklar polda bir qatorda yoki stellajlarning balandligi hisobga olingan holda stellajlarda bir necha qavatda joylashtiriladi. Dori vositalarini va tibbiy buyumlarni saqlash xonalari va ulardagi asbobuskunalar, jihozlar toza holatda saqlanishi kerak.

Ishlab chiqaruvchilar va ulgurji realizatsiya qiluvchi tashkilotlar dori vositalari va tibbiy buyumlarning buzilishi (to'kilishi, sochilishi, sinishi), mikroorganizmlar

tomonidan shikast yetkazilishi va dori vositalari kesishgan kontaminatsiyasining oldini olish uchun tegishli choralarni ko'rish kerak. Omborxonada hasharotlar, kemiruvchi va boshqa turdagi hayvonlardan saqlanadigan sharoitlarni yaratish va ularga qarshi qo'llaniladigan vositalar bilan ta'minlanish talab etiladi. Bunda kuchli ta'sir etuvchi vositalar ishlatilishi taqiqlanadi.

Dori vositalarini va tibbiy buyumlarni saqlash quyidagicha tizimlashtirilgan tarzda bo'lishi mumkin: farmakologik guruhlar bo'yicha; qo'llanish usullari bo'yicha. Barcha dori vositalarini va tibbiy buyumlarni o'ramlarda tamg'alanishi tashqi tomonga qaratilgan holda taxlanishi va joylashtirilishi kerak. Ishlab chiqaruvchilar va ulgurji realizatsiya qiluvchi tashkilotlarda dori vositalarining hisobi yaroqlilik muddatlari bo'yicha elektron yoki qog'oz shaklida yuritiladi.

Dori vositalari omborxonalarda fizik-kimyoviy xususiyatiga qarab alohida, ishlab chiqaruvchilar tomonidan belgilangan sharoitlarda harorat, namlik va yorug'lik rejimlariga rioya qilgan holda saqlanishi kerak. Omborxonada harorat va namlik har kuni maxsus elektron dasturda yoki sahifalari raqamlangan, tikilgan va muhrlangan (tadbirkorlik subyektlaridan muhr bilan tasdiqlash talab qilinmaydi) jurnalda qayd etilishi lozim. Yorug'likdan himoya qilishni talab qiladigan dori vositalari qorong'i xonada yoki qora rangga bo'yalgan, eshiklari zich yopiladigan shkaflarda yoxud qopqog'i zich yopilgan yashiklarda saqlanishi kerak. Termolobil dori vositalarini saqlashda ular tamg'alanishi yoki qo'llash bo'yicha yo'riqnomada ko'rsatilgan harorat rejimiga rioya etilishi kerak.

Qonning ichkivenali lazer nurlanishi (QILN) – bu ma'lum bir to'lqin uzunlikdagi to'lqinning yorug'lik energiyasining qonga to'g'ridan-to'g'ri tomirlar to'shagida, bir marta ishlatiladigan har qanday tomirga bir marta ishlatiladigan optik tolalar orqali ta'siri. Lazer terapiyasi organizmdagi biokimyoviy reaksiyalar va fiziologik jarayonlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kasallikni kompleks davolashda lazer effekti juda samarali. QILN quyidagi sohalarda keng qo'llanilishini topdi:

- akusherlik va ginekologiya (yiringli-septik asoratlar, ayollarning bepushtligi, vaginal kandidoz, salpingooforit, kolpit, tuxumdon sklerotsistozi, endomiyometrit, endomitrioz);
- Urologiya (ikkilamchi buyrak amiloidozi, glomerulonefrit, diabetik nefropatiya, pielonefrit, urogenital infektsiya, uretrit, skrotumning surunkali yallig'lanishi, surunkali nonspesifik yuqumli prostatit);
- Dermatovenerologiya (terining allergik vaskulitlari, nodulyar angiit (vaskulit), atopik dermatit, takrorlanuvchi herpes, oyoq dermatofitozi, toshbaqa kasalligi, qizilo'ngach, Lyell sindromi, ekzema, furunkuloz, neyrodermatit, akne, pyoderma, rosacea, ekzema)
- angiojarrohlik (pastki ekstremitalarning aterosklerotik arteriopatiyasi, pastki ekstremitalarning diabetik angiopatiyasi, pastki ekstremitalarning tromboflebitlari, pastki ekstremitalarning surunkali ishemiyasi, pastki ekstremitalarning arteriyalarining surunkali obliteratsiyali kasalliklari);
- gastroenterologiya (oshqozon shilliq qavatining

displastik o'zgarishi, pankreatit, jigarning surunkali diffuz kasalliklari, surunkali kolit, enterit, surunkali xoletsistit, me'da va o'n ikki barmoqli ichak yarasi); • Muskel – skelet tizimining kasalliklari (deformatsiyalanuvchi artroz, revmatoid artrit); • Kardiologiya (arterial gipertenziya, miokard infarkti, koroner yurak kasalligi, angina pektoris, xolesterin darajasini pasaytirish); • Otorinolaringologiya (Meniere kasalligi, sensorinevral eshitish halokati, tonzillit, rinit, sinusit, sinusit, tashqi otit va otit); • Nevrologiya (ankilozan spondilit) diskektomiyadan so'ng radikuloaljik sindrom, ko'p skleroz, surunkali charchash sindromi, miya qon tomirlari); • Oftalmologiya (qandli diabetik retinopatiya, vitreusli qon ketish (gemoftalmus), retinal ven trombozi); • Pulmonologiya (bronxial astma, bronxoektazlar, surunkali nonspesifik o'pka kasalliklari, surunkali obstruktiv bronxit); • endokrinologiya (otoimmun tiroidit, hipotiroidizm, qandli diabet); • Kosmetologiya (kimyoviy peeling va lazer bilan qayta ishlashdan keyin rehabilitatsiya davrini tezlashtirish, keloid chandiqlik paydo bo'lishining oldini olish, lazer ta'sirida terining elastikligi oshadi, uning qon ta'minoti yaxshilanadi, ajinlar, yosh dog'lari va teri osti qavatining shishishi. yo'qoladi).

XULOSA

Dorivor o'simlik xomashyolari (avvaldan quritilgan) havo yaxshi aylanadigan, quruq xonalarda, yopiq (shisha, metall, yog'och) idishlarda saqlanishi kerak. Bog'lovchi materiallardan iborat tibbiy buyumlarni saqlashga quyidagi talablar qo'yiladi: bog'lovchi materiallar quruq, havo yaxshi aylanadigan, chang va kemiruvchilardan himoyalangan xonalarda saqlanadi. Sterillanmagan materiallarni isitilmaydigan xonalarda saqlashga ruxsat etiladi.

Steril materiallarni harorat o'zgarishida o'ram sifatiga ta'sir qilmasligi uchun ularni harorat darajasi tez o'zgarmaydigan xonada saqlashga yo'l qo'yiladi; sterillangan bog'lov materiallarini omborxonada saqlashda ularni ishlab chiqarish muddatlari bo'yicha taxlash zarur. Rezina buyumlardan iborat tibbiy buyumlarni saqlashga bo'lgan talablar: xona quyosh nuridan himoya qilingan bo'lishi kerak. Yorug'lik faqat sun'iy, elektr orqali bo'lishi lozim; buyumlar solingan qutilar va shkaflar markaziy isitish batareyasidan 1 metrdan kam bo'lmagan, shuningdek pechlardan 5 metrdan kam bo'lmagan uzoqlikda joylashtirilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Dori vositalari sifat standartlarining asosiy qoidalari” Tst-42-01-2002
2. Davlat farmakopeyasining amaldagi nashrlari
3. Me'yoriy hujjatlar nusxalari
4. O'zR “Standartlash to'g'risidagi qonuni” 1993 yil 28 dekabr
5. O'zR «Dori vositalari va farmatsevtik faoliyati haqidagi qonun» 1997 yil 25 aprel
6. O'zR farmatsevtika faoliyati 2003, 2001 yy, I-III t.
7. Kasakin I.Vnedrenie standartov GMP i ISO.Remedium.2003g. YAnvar-Fevral. 82-83s.

АХЛОҚ ТУЗИЛИШИ ИШЛАРИНИНГ ЖАЗОСИНИНГ МОҲИАТИ ВА МАЗМУНИ

Berdaliyeva Sevara Damirovna

ALFRAGANUS UNIVERSITY

Pedagogika va Psixologiya kafedra o'qituvchisi

Email: sevaraberdialieva243@gmail.com

ORCID 0000-0001-8355-5367

ANNOTATSIYA

Annotatsiya Mazkur maqolada axloq tuzatish ishlari yozishiga tushunchalar, o'ziga xos xususiyatlari. Asosiy jazo chorasi sifatda tutgan o'rni va amaliyoti va e'tiborni yo'naltirish. Axloqiy yetuklik muomala odobini egallashdan boshlanadi. Axloqiy madaniyatning o'ziga xos munosabat ifodasi – etiketdir. Axloqiy ma'lum holat uchun faqat bir xildagi qoidaga rioya qilish taqiqlanadi. Axloqiy madaniyatning qamrovi shu qadar kengki, u oddiy insoniy munosabatlardan xalqaro miqyosda qabul qilingan muomala qonun-qoidalargacha o'z ichiga oladi. Masalan, siyosiy arbob etiketi, mehmondorchilik axloqiy madaniyati, mezbon etiketi va belgilari. Axloqiy madaniyatning zamonaviy ko'rinishlari bilan birga, milliy-an'anaviy tarzda ham bor, ularsiz har qaysi xalq hayotini tasavvur qilish qiyin. Masalan, salomlashish odobini olib ko'raylik.

Kalit so'zlar: jazo, mehnatga majburan, ish haqining ma'lum ulushini davlat foydasiga undirish belgilash.

NATURE AND CONTENT OF PUNISHMENT OF MORAL STRUCTURE WORKS

ABSTRACT

Abstract In this article, concepts and specific features of correctional punishment are presented. Its role as the main punishment measure and its practical and theoretical importance are analyzed. Key words: punishment, forced involvement in labor, determination of collection of a certain share of wages for the benefit of the state. Moral maturity begins with the mastery of manners. Etiquette is a characteristic expression of moral culture. Ethical culture requires only the same regulated behavior for a particular situation. The scope of ethical culture is so wide that it includes from ordinary human relations to internationally accepted rules of behavior. For example, the etiquette of a political figure, the ethical culture of hospitality, the etiquette of a host, etc. Along with modern forms of moral culture, there are also national-traditional forms, without which it is difficult to imagine the life of any nation. For example, let's take greeting etiquette.

KIRISH

Ijtimoiy chetlatish bilan bog'liq bo'lmagan jinoiy jazolar tizimida u eng keng tarqalgan jazolardan biri hisoblanadi. Sizning o'rningizda axloq, mehnat, tarbiya ko'rsatiladi. Natijada mahkum o'zining foydali ijtimoiy aloqalarini yo'qotmaydi, shu bilan birga jinoiy jazoning ma'lum samaralarini ham boshidan kechiradi. Bularning barchasi birgalikda ushbu jazo turini mahkumlar uchun qiynoq turiga aylantirdi.

Axloqiy islohotning ishi uni ish haqining o'n foizdan o'ttiz foizigacha davlat daromadi hisobiga ushlab qolgan holda mehnat qilishga majburlashdan iborat. Sud hukmiga ko'ra mahkumning ish joyi yoki sud tomonidan belgilangan boshqa joylarda. Ushbu hukmning ijrosini nazorat qiluvchi organlar GLOBAL FANDA INNOVATION RIVOJLANISH 2022 Boston, AQSh 106 Axloq ishlari bir yildan uch yilgacha muddatga tayinlangan. "Axlaq kech" pensiya yoshiga etganlar, ishlashga qodir bo'lmaganlar, homilador ayollar, tug'ruq ta'tilidagi ayollar, harbiy xizmatchilarga nisbatan qo'llanilmaydi. Agar shaxs sud tomonidan tayinlangan axloqni tuzatish muddatining o'ndan bir qismidan ko'prog'ini sodir etgan bo'lsa, sud axloqni tuzatishning o'tmagan muddatini xuddi shu muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi bilan almashtiradi. Bu davlat majburlov chorasi faqat asosiy jazo sifatida qaralishi mumkin, ya'ni u faqat Jinoyat kodeksi Maxsus qismining tegishli moddasining sanksiyasida bevosita nazarda tutilgan hollardagina qo'llanilishi mumkin. Shu bilan birga, ma'naviy tuzatishlar bunday ko'rsatmalarsiz ham tayinlanishi mumkin, agar: - mahkum jarimani ijro etishdan bosh tortsa, uning bajarilmagan qismi 44-moddaning uchinchi qismi va moddasiga muvofiq ma'naviy tuzatishlar bilan almashtirilishi mumkin. Fuqarolik Kodeksining 82-moddasi 2-qismi; agar ushbu jazo chorasi Jinoyat kodeksining 74-moddasi [1;40] qoidalariga muvofiq ozodlikdan mahrum qilishning uncha og'ir bo'lmagan qismi o'rniga qo'llanilsa. Jinoyat-protsessual kodeksining 46-moddasi, Jinoyat-protsessual kodeksining 1-qismiga muvofiq, mahkum nazorat qiluvchi organlar tomonidan belgilanadigan boshqa joylarda ham qamoqqa olinadi. Oliy sud Plenumining qaroriga muvofiq, "Axloq tuzatishlari, odada, ish joyida utas sharti bilan. Shu bilan birga, agar shaxsning o'z ishiga yoki mas'uliyatli joyda ishlashiga beparvo munosabatda bo'lishi mumkin bo'lsa va eski joyda jazolanishi mumkin bo'lsa, jazoning tarbiyaviy ahamiyati kamayishi mumkin. Ushbu jazoni amalga oshiruvchi organ belgilagan joyda jazolanishi mumkin [2:231]». GLOBAL FANDA INNOVATION RIVOJLANISH 2022 Boston, AQSH. Bu borada P.G.Ponomarevning quyidagi fikrlariga qo'shilish mumkin, ya'ni u jinoyat uchun jazo sifatida axloqiy islohotlar mazmuniga quyidagilarni kiritadi: 1) mehnatga majburlash; 2) asosiy ish joyi bo'lmagan shaxslarni ishga qabul qilish; 3) hokimiyat tomonidan belgilangan joylarda, lekin siz yashayotgan hududda; 4) ma'lum muddatga mehnatga murojaat qilish; 5) ish haqining maalum ulushini undirish [3;92]. Huquqshunos Olim M.H.Rustamboyev mahkumning mehnatga majburlanishi zarurligini ta'kidlab, ob'ektiv holatlarga ko'ra mehnat faoliyatini amalga oshira olmaydigan shaxslarga nisbatan bunday jazo qo'llanilishi mumkin emasligini ta'kidlaydi. Bunday holda, Fuqarolik Kodeksining 46-moddasi 46-qismining 3-qismi ko'rsatilgan, ya'ni: nafaqaxo'rlar, mehnatga layoqatsizlar, homilador ayollar, tug'ruq ta'tilidagi ayollar va harbiy xizmatchilar uchun ma'naviy pensiyalar qo'llanilmaydi. Ushbu shaxslar tomonidan jinoyat sodir etilgan taqdirda, sud ularga nisbatan qonunda nazarda tutilgan boshqa majburlov choralari qo'llashi shart. Ushbu jazolar bir xil muddatga tayinlangan hollarda (masalan, mahkum nafaqaga chiqqan yoki nogironligitufaylimehnatgalayaqatsizbolibkoldi) sud mahkumlar birlashmasi yoki guruhining iltimosnomasi, shuningdek ichki ishlar organlarining taqdimnomasi bilan. idoralarida, uni yengilroq jazo bilan almashtirish yoki Jinoyat kodeksining 75-moddasiga muvofiq jazo tayinlash mumkin. Axloqiy axloq tuzatish ishlarining jinoiy-

huquqiy tahlilini davom ettirar ekanmiz, Jinoyat kodeksining 43-moddasida belgilangan tizimda mazkur jazoning o'ziga xos o'rni borligini alohida ta'kidlash joiz.

Axloqiy madaniyat – jamiyatdagi axloqning yuksaklik darajasini, fuqarolarning axloqiy saviyasini aks ettiruvchi tushuncha. U shaxsning jamiyatdagi asosiy axloq me'yorlarini egallashi va o'zgaralar bilan shu asosda munosabatda bo'lishi, o'zini axloqiy tomondan muntazam takomillashtirib borishi singari jihatlarni o'z ichiga oladi. Axloqiy aqidalarning eng muhim omillaridan biri – muomala odobi. Insonlar bir-biri bilan hamkorlik qilmasdan, o'zaro tajriba almashmasdan, o'zaro ta'sir ko'rsatmasdan yashashi mumkin emas. Binobarin, muloqot, muomala inson uchun asosiy ehtiyoj, zarurat. Muomala odobi o'zgaralar qadr-qimmatini, hurmatini joyiga qo'yishni, an'anaviy axloqiy-me'yoriy talablarni bajarishni taqozo etadi. Ma'noli va ravon so'zlash, suhbatdoshni tinglay bilish, nutq madaniyati muomalaning muhim jihatlarni tashkil etadi. Muomala odobida muloqotning asosiy vositasi bo'lmish til katta ahamiyatga ega. Xalqimizda "Siz" ham, "sen" ham bir og'izdan chiqadi» degan dono naql bor. Shu bois muloqot paytida suhbatdoshga hurmat ifodasi sifatida har bir so'zni suhbatdoshining ko'ngliga, qiziqishi va kayfiyatiga qarab, yoshini kasbu kori, ijtimoiy hamda oilaviy ahvolini e'tiborga olib, hurmatini joyiga qo'yib gapirish, muloqot jarayonida o'rinsiz harakatlarga yo'l qo'ymaslik lozim.

Muomala odobida kishining ko'z-qarashi, nigohi, so'zsiz (noverbal) harakatlari ham muhim rol o'ynaydi. Ma'lumki, odamning qarashida, yuz ifodasida, qo'l harakatlarida uning so'zga aylanmagan hissiyoti, talablari o'z aksini topadi. Shu ma'noda, muomala odobida kishilarning nasihat qilmasdan, odob o'rgatmasdan bir-biriga ta'sir ko'rsatishi ham diqqatga sazovordir. Axloqiy yetuklik muomala odobini egallashdan boshlanadi. Axloqiy madaniyatning o'ziga xos munosabatlar ifodasi – etiketdir. Axloqiy madaniyat muayyan holat uchun faqat bir xildagi qoidalashtirilgan xatti-harakatlarni taqozo etadi. Axloqiy madaniyatning qamrovi shu qadar kengki, u oddiy insoniy munosabatlardan xalqaro miqyosda qabul qilingan muomala qonun-qoidalargacha o'z ichiga oladi. Masalan, siyosiy arbob etiketi, mehmondorchilik axloqiy madaniyati, mezbon etiketi va hokazo. Axloqiy madaniyatning zamonaviy ko'rinishlari bilan birga, milliy-an'anaviy shakllari ham bor, ularsiz har qaysi xalq hayotini tasavvur qilish qiyin. Masalan, salomlashish odobini olib ko'raylik. Axloqiy madaniyat qoidasiga ko'ra, ko'chadan o'tib ketayotgan odam guzarda yoki darvozasining oldida turgan kishilarga salom berishi, bu asnodan o'ng qo'l chap ko'krakda, yurakning ustida turishi, bosh esa ta'zinga yengil egilishi lozim. Ko'rishish madaniyatida esa qo'lning uchini berib salomlashish ko'rishayotgan odamga nisbatan odobsizlik va mensimaslikni bildiradi. Axloqiy madaniyatning yana bir jihati bor: unda odob bilan go'zallikning uyg'unligini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni, Axloqiy madaniyat orqali odobning qat'iy qonun-qoidalari chiroyli xatti-harakatlar vositasida amalga oshiriladi. Kasbiy odob axloqiy madaniyatning yuksak shakllaridan bo'lib, uning jamiyat hayotidagi o'rni beqiyosdir. Muallimlik odobi, san'atkor odobi, jurnalist odobi, rahbar odobi singari kasbiy odob turlari bunga misol bo'la oladi. Kasbiy odob amaliy axloq tarzida namoyon bo'ladigan ma'naviy hodisadir.

Axloqiy tarbiya – jamiyat ma'naviy hayotidagi muhim ijtimoiy hodisa bo'lib, odob-axloq tizimini, axloqiy fazilatlarni zamon talablari asosida har qaysi avlod ongiga singdirish shakli. Axloqiy tarbiya adabiyot, psixologiya, etika va estetika fanlari o'rganadigan ilmiy kategoriyadir. Axloqiy tarbiya deganda o'sib kelayotgan avlodda xulq-odob me'yorlariga mos keladigan, zamon talablariga javob beradigan insoniy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan ilmiy va amaliy harakatlar tizimi tushuniladi. Insonning axloqiy hayoti uning axloqiy tarbiyasi bilan chambarchas bog'liq.

Axloq to'g'risidagi fanlarning asosiy vazifasi axloqiy barkamol inson va jamiyatni tarbiyalashning yo'l-yo'riqlarini ko'rsatib berishdan iborat. Axloqiy tarbiya shu yo'ldagi uzluksiz amaliy jarayondir. Inson axloqiy tarbiya orqali axloqiy qadriyatlarni anglab yetadi, o'zida axloqiy tajribalar, ko'nikma va fazilatlarni shakllantiradi, axloqiy me'yorlar va tamoyillar asosida yashashga o'rganadi. Axloqiy tarbiya insoniyat tarixi mobaynida ikkita muhim masalaga javob izlaydi: biri – qanday yashamoq kerak, ikkinchisi – nima qilish keragu nima qilmaslik lozim. Axloqiy tarbiya – insonni komillikka eltuvchi yo'l. Uning vositalari ko'p, biri an'anaviy tarbiya bo'lsa, ikkinchisi zamonaviy tarbiyadir. Odatda, har ikki turdagi vositalardan samarali foydalaniladi. Maktabgacha axloqiy tarbiyada ertak va rivoyatlar, pand-nasihatlar ruhida, an'anaviy tarbiya o'yin va o'yinchoqlar vositasidagi zamonaviy tarbiya bilan o'zaro uyg'un holda qo'llanadi.

Axloqiy tarbiyaning eng kuchli vositasi – san'at. U aholining barcha tabaqasini – turli yosh va kasbu kordagi insonlarni qamrab oladi. Axloqiy tarbiyaning barcha zamonlar uchun dolzarb bo'lgan yo'li namunaviylik tamoyilidir. Axloqiy tarbiyaning aqliy-ma'naviy va jismoniy tarbiya bilan qo'shib olib borilishi ham maqsadga muvofiqdir. Shaxsning axloqiy tarbiyasi uning muomala odobi, etiket qoidalariga rioya etishi, kasbiy odobi hamda o'zgalarga nisbatan munosabatning barcha turlarida ko'rinishi mumkin. Axloqiy munosabatlar – kishilar faoliyatini muvofiqlashtirib, ularning ezgu, insoniy munosabatlarini ifoda etadi. Axloqiy tarbiya tuzilmasi – uch omil-asosdan iborat: axloqiy anglash: (axloqiy ong), axloqiy his etish (axloqiy hissiyot) va axloqiy munosabatlar (axloqiy xatti-harakatlar). Axloqiy tarbiya jarayonida bu omillar doimo birga ishtirok etib, bir-birini taqozo etib keladi. Axloqiy tarbiya tushunchalariga ezgulik, burch, vijdon, saxiylik, hurmat, halollik, poklik, rostgo'ylik kabi kategoriyalar kiradi. Anglab amalga oshirilgan har qanday axloqiy qaror zamirida axloqiy hissiyot yotadi.

NATIJARLAR

Axloqiy tarbiya – jamiyat ma'naviy hayotidagi muhim ijtimoiy hodisa bo'lib, odob-axloq tizimini, axloqiy fazilatlarni zamon talablari asosida har qaysi avlod ongiga singdirish shakli. Axloqiy tarbiya adabiyot, psixologiya, etika va estetika fanlari o'rganadigan ilmiy kategoriyadir. Axloqiy tarbiya deganda o'sib kelayotgan avlodda xulq-odob me'yorlariga mos keladigan, zamon talablariga javob beradigan insoniy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan ilmiy va amaliy harakatlar tizimi tushuniladi. Insonning axloqiy hayoti uning axloqiy tarbiyasi bilan chambarchas bog'liq.

XULOSA VA MUNOZARA

Ахлоқий маданият – жамиятдаги ахлоқнинг юксаклик даражасини, fuqarolarning axloqiy saviyasini aks ettiruvchi tushuncha. U shaxsning jamiyatdagi asosiy axloq me'yorlarini egallashi va o'zgaralar bilan shu asosda munosabatda bo'lishi, o'zini axloqiy tomondan muntazam takomillashtirib borishi singari jihatlarni o'z ichiga oladi. Axloqiy aqidalarning eng muhim omillaridan biri – muomala odobi. Insonlar bir-biri bilan hamkorlik qilmasdan, o'zaro tajriba almashmasdan, o'zaro ta'sir ko'rsatmasdan yashashi mumkin emas. Binobarin, muloqot, muomala inson uchun asosiy ehtiyoj, zarurat. Muomala odobi o'zgaralar qadr-qimmatini, hurmatini joyiga qo'yishni, an'anaviy axloqiy-me'yoriy talablarni bajarishni taqozo etadi. Ma'noli va ravon so'zlash, suhbatdoshni tinglay bilish, nutq madaniyati muomalaning muhim jihatlarni tashkil etadi

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. Умумий қисм. Т.
2. Жазо тўғрисида таълимот: Дарслик. – Тошкент: ИЛМ ЗИЁ, 2011. – Б. 488.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2006 йил 3 февралдаги “Судлар томонидан жиноят учун жазотайинлаш амалиёти тўғрисида”ги 1- сонли қарори, 20-банд, 1-хатбоши // Тўплам, 2-жилд.
3. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. / Под ред. А.И.Парога. – М.: Проспект, 2004. – С. 514.
4. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 24.06.2022 й., 03/22/780/0560-сон)
www.lib.ru
www.lex.ru
www.ziynet.uz

QISHLOQ XO'JALIGIDAGI GLOBAL MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

*Ilmiy rahbar: Boltayeva Sh.B. – BuxDU,
“Yashil iqtisodiyot va agrobiznes” kafedrası katta o'qituvchisi
Abdullayeva Lenora Erkin qizi – BuxDU,
3-1AGB-21guruh talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi davrdagi qishloq xo'jaligida uchraydigan global muammolar, ularning kelib chiqish sabablari hamda ularni kamaytirish usullari tahlil qilindi. Shuningdek, qishloq xo'jaligi muammolarining dunyo aholisi, mamlakatning oziq- ovqat xavfsizligiga bo'lgan ta'siri bilan bog'liq masalalar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, tuproq eroziyasi, iqlim o'zgarishi, kadrlar yetishmovchiligi, samaradorlikni oshirish, investitsiyalar

Agar dunyo odamlarini bog'laydigan bitta narsa bo'lsa, u ham qishloq xo'jaligi bilan bog'liq bo'lib hisoblanadi. Butun dunyo aholisi kundalik oziq-ovqat va boshqa asosiy ehtiyojlari qishloq xo'jaligiga bog'liq. Kundalik hayotimizda qishloq xo'jaligiga bo'lgan katta ehtiyojga qaramay, faqat bir nechta mamlakatlarda e'tibor qishloq xo'jaligini rivojlantirishga qaratilgan. Dehqonchilik uchun ajratilgan hududlar kam rivojlangan. Dunyoning oziq-ovqat xavfsizligi sezilarli darajada agrar sektor salomatligiga bog'liq bo'lganligi sababli, ushbu soha duch kelayotgan muammolarni nazorat qilish, xavflarni o'z vaqtida yumshatish, oziq-ovqat va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini izchil ta'minlash juda muhimdir. . Qishloq xo'jaligining bugungi kundagi eng dolzarb muammolari ekin maydonlari va chuchuk suv resurslarining kamayishi, dehqonchilikning eskirgan usullaridan foydalanish, tabiiy resurslarning kamayishi, atrof-muhitning ifloslanishining ortishidir. Bu omillarning barchasi bugungi kunda qishloq xo'jaligi barqarorligiga katta xavf tug'diradi.

Dunyo aholisi tez sur'atlarda o'sib bormoqda va qishloq xo'jaligi sektori aholining oziq-ovqatga bo'lgan talabini qondirish uchun jiddiy o'zgarishlarga duch kelishi kerak. Kichik fermerlar global oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga yordam beradigan asosiy o'yinchilardan biridir. Jahon Iqtisodiy Forumi ma'lumotlariga ko'ra, global miqyosda 600 million fermer xo'jaliklari ikki gektardan kamroq maydonda ishlaydi va yalpi qishloq xo'jaligining 24 foizida umumiy o'simlikchilik mahsulotlarining 28-31 foizini va oziq-ovqat ta'minotining 30-34 foizini tashkil qiladi.

Iqlim o'zgarishlari va global isish. Bugungi kunda qishloq xo'jaligi uchun eng katta tahdidlardan biri bu global isish tufayli iqlim o'zgarishidir. Iqlim o'zgarishining qishloq xo'jaligiga salbiy ta'siri tufayli har o'n yillikda hosildorlikning 5 foizga

pasayishi qayd etilgan. Global isish tufayli jazirama to'liqlar, ob-havoning o'zgaruvchanligi, qurg'oqchilik, bo'ronlar, hasharotlar hujumi va suv toshqini kabi dunyo bo'ylab kuchayib borayotgan hodisalar bugungi kunda qishloq xo'jaligiga jiddiy tahdid solmoqda. Iqlim o'zgarishi oziq-ovqat xavfsizligiga jiddiy hissa qo'shishi kutilmoqda. Kelajakda qishloq xo'jaligi mahsuldorligining pasayishi tufayli oziq-ovqat narxi yuqori bo'lishi mumkin. Iqlim o'zgarishi fermerning iqtisodiy xarajatlar bilan oziq-ovqat yetishtirish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. To'satdan oldindan aytib bo'lmaydigan ob-havo va halokatli hodisalar, masalan, suv toshqini va qurg'oqchilik vegetatsiya fasllarini o'zgartirishi, suv mavjudligini cheklashi, shuningdek, begona o'tlar, zararkunandalar va zamburug'larning ko'payishiga olib kelishi mumkin, bu esa hosildorlikni sezilarli darajada kamaytiradi. Iqlim o'zgarishi fermerlarni yanada unumdor yerlarga ko'chib o'tishga majbur qiladi va unumdor erlarning mavjudligi hali ham qadrsizlanishda davom etishi mumkin, chunki ba'zi hududlar iqlimiy jihatdan qishloq xo'jaligi uchun yaroqsiz bo'lib qoladi. Bundan tashqari, iqlim o'zgarishi sababli ekstremal ob-havo hodisalari qishloq xo'jaligida hosildorlikning keskin pasayishiga olib kelishi mumkin.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) 2050 yilda dunyo aholisi 9,7 milliardga yetishini kutmoqda, bu esa o'sib borayotgan sonlarni oziqlantirish uchun oziq-ovqat ishlab chiqarishni taxminan 70% ga oshirishni talab qiladi. Qishloq xo'jaligining iqlim o'zgarishiga zaifligi aholining haddan tashqari ko'payishi natijasida kelib chiqqan oziq-ovqat xavfsizligini kuchaytirishi mumkin. Resurslardan barqaror va samarali foydalanishga qaratilgan iqlimga mos qishloq xo'jaligi amaliyotlari qishloq xo'jaligi mahsuldorligini oshirishga yordam beradi va dunyo BMT tomonidan ko'zda tutilgan oziq-ovqat xavfsizligi maqsadlariga javob beradi.

Sanoatlashtirish va natijada issiqxona gazlarining ko'payishi global isish va iqlim o'zgarishida muhim rol o'ynadi. Harorat va dengiz sathining misli ko'rilmagan ko'tarilishi, bo'ronlar, toshqinlar va qurg'oqchilik kabi ekstremal ob-havo hodisalari; haddan tashqari yog'ingarchilik; tez-tez va uzoq davom etadigan o'rmon yong'inlari; va begona o'tlar va zararkunandalar bilan zararlanish iqlim o'zgarishining qishloq xo'jaligiga ta'siridan ba'zilaridir. Raqamli ulanish bilan qo'llab-quvvatlanadigan aqlli fermerlik iqlimga chidamli qishloq xo'jaligini rivojlantirish va iqlim o'zgarishi yukini yumshatishga yordam beradi.

Zamonaviy qishloq xo'jaligi texnikasining yetishmasligi. Fermerlar duch keladigan asosiy muammolardan biri bu ularning zamonaviy dehqonchilik amaliyoti talablariga moslashish qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan tegishli qishloq xo'jaligi texnikasining yetishmasligidir. Fermerlar uskunadan foydalanishni o'rgatilsa, ularning hayoti sezilarli darajada rivojlanishi mumkin. Ushbu uskunani joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Tuproq eroziyasi - shamol yoki suv tuproq zarralarini bir joydan ikkinchi joyga

ko'chirishda sodir bo'ladigan tabiiy jarayon. Bu keng ko'lamda sodir bo'lsa, fermerlar uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Tuproq eroziyasiga ko'plab omillar sabab bo'ladi, shu jumladan tuproq sifatini buzadigan va suvni kamroq ushlab turadigan tuproqni ortiqcha ishlov berish. Suv bosganda, u tuproqning yuqori qatlamlarini juda tez olib tashlaydi. Sug'orish uchun ishlatiladigan suv miqdorini nazorat qilish, tuproqni shamol va suv eroziyasidan himoya qilish uchun mulch va qoplamali ekinlardan foydalanish, chorva mollarining haddan tashqari o'tlashiga yo'l qo'ymaslik orqali tuproq eroziyasining oldini olish mumkin.

Tuproqning Sho'rlanishi. Bundan tashqari, qurg'oqchil hududlarni sug'orishni davom ettirish tuproq muammolariga olib kelishi mumkin. Tuproqning sho'rlanishi ushbu mintaqalarning suvni singdirish qobiliyati yuqori va infiltratsiya darajasi past bo'lgan tuproqlarida keng tarqalgan. Ba'zi sug'orish amaliyotlari tuproqqa katta miqdordagi tuzlarni qo'shib, uning tabiiy sho'rlanish tezligini oshiradi. Bu tepalik yonbag'irining tagida ham sodir bo'lishi mumkin. Tuproqning sho'rlanishi er degradatsiyasining asosiy jarayoni sifatida tan olingan. Yer usti va yer osti suvlari resurslarini texnologiya bilan boyitib bo'lmaydigan bo'lsa-da, atrof-muhitni muhofaza qilish va takomillashtirishni boshqarish qimmatbaho chuchuk suvdan foydalanishni yanada samaraliroq qilishi mumkin. Masalan, qishloq xo'jaligida tomchilatib sug'orish suvdan foydalanishni qariyb 50 foizga kamaytirishi mumkin. Rivojlanayotgan mamlakatlarda uskunalar va o'rnatish xarajatlari ko'pincha ushbu samarali texnologiyalarning mavjudligini cheklaydi.

Eskirgan infratuzilma. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda qishloq xo'jaligi eskirgan infratuzilmadan aziyat chekmoqda. Bunga yo'llar, ko'priklar, sug'orish va saqlash tizimlari kiradi. Infratuzilmaning yetarli darajada yangilanmaganligi va modernizatsiya qilinmaganligi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va tashishda cheklovlarga olib keladi.

Ishchi kuchi yetishmasligi. Rivojlangan mamlakatlarda ham qishloq xo'jaligi ishchi kuchi yetishmasligi muammosiga duch kelmoqda. Yoshlar dehqonchilik o'rniga IT yoki moliya kabi boshqa sohalarda ishlashni afzal ko'radi. Bu esa qishloq xo'jaligida malakali ishchilarning yetishmasligiga va uning hosildorligining yomonlashishiga olib keladi.

Atrof-muhit ifloslanishi. Rivojlangan mamlakatlarda qishloq xo'jaligi atrof-muhitning ifloslanishiga olib kelishi mumkin. Pestitsidlar, gerbitsidlar va o'g'itlardan foydalanish tuproq va suvning ifloslanishiga olib kelishi mumkin, bu esa ekotizim va salomatlikka salbiy ta'sir qiladi.

Yerning notekis taqsimlanishi. Rivojlangan mamlakatlarda ko'pincha yirik qishloq xo'jaligi korporatsiyalari va kichik fermer xo'jaliklari o'rtasida yerlarning notekis taqsimlanishi kuzatiladi. Bu yer va resurslardan foydalanishda tengsizlikni keltirib chiqaradi, bu esa kichik fermer xo'jaliklarining rivojlanishini qiyinlashtiradi va

ularning raqobatbardoshligini pasaytiradi.

Umuman olganda, rivojlangan mamlakatlarda qishloq xo'jaligidagi kamchilik va muammolar jiddiy e'tibor va yechimlarni talab qiladi. Mazkur sohaning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun infratuzilmani yaxshilash, yoshlarni qishloq xo'jaligiga mehnatga jalb etish, barqaror va ekologik toza ishlab chiqarish usullarini rivojlantirish zarur.

Rivojlangan mamlakatlarda qishloq xo'jaligini rivojlantirish oziq-ovqat xavfsizligi, barqaror iqtisodiy o'sish va aholi farovonligini ta'minlashning muhim vazifasi hisoblanadi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun bir qator qarorlar qabul qilinishi va istiqbolli yondashuvlarni amalga oshirish kerak.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, qishloq xo'jaligi oziq-ovqat xavfsizligi va barqaror rivojlanishni ta'minlashda asosiy rol o'ynashini tushunish muhim, shuning uchun innovatsion yondashuvlarni izlash va ushbu sohani rivojlantirishga sarmoya kiritishni davom ettirish zarur. Qishloq xo'jaligida muammolariga yechimlarini quyidagilar deb hisoblash mumkin:

✓ Asosiy yechimlardan biri qishloq xo'jaligiga sarmoya kiritishdir. Buni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash dasturlari, xususi investorlarni jalb etish va qishloq xo'jaligi kooperativlarini rivojlantirish orqali amalga oshirish mumkin. Investitsiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish, infratuzilmani yaxshilash va qishloq xo'jaligi korxonalarini moliyaviy resurslardan foydalanish imkonini beradi.

✓ Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish. Qishloq xo'jaligida hosildorlik va samaradorlikni oshirish uchun zamonaviy usul va texnologiyalarni joriy etish zarur. Bunga zamonaviy o'simlik va hayvonot navlaridan foydalanish, o'g'itlar va pestitsidlardan foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va resurslarni boshqarish tizimini joriy etish kiradi. Qishloq xo'jaligi xodimlarining yangi bilim va ko'nikmalarni o'z ishlarida qo'llashlari uchun ularga ta'lim olish va maslahatlar berish ham muhim ahamiyatga ega.

✓ Barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirish. Barqaror qishloq xo'jaligi – kelajak avlodlarning o'z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga putur etkazmasdan, bugungi avlodlar ehtiyojlarini qondira oladigan istiqbolli yondashuv. Bunga erishish uchun organik dehqonchilik usullarini qo'llash, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, biologik xilma-xillikni saqlash va atrof-muhitga g'amxo'rlik qilish zarur. Barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirish atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytiradi, mahsulot sifatini oshiradi va sanoatning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Sattorov, Q.Allanov, B.Abdumo'minov Global iqlim o'zgarishi, uning oqibatlarini va unga moslashish. Termiz 2019.
2. "What is the biggest challenge facing the future of agriculture?" story by CSU MarComm Staff published Sept. 28, 2023
3. Калинина Л. А., Труфанова С. В. Роль аграрного образования в повышении устойчивости развития сельских территорий // Аграрный вестник Урала. 2023. Т. 23. № 9. С. 108–118.
4. Болтаева, Шахноз. "WASTE PROBLEM, SECOND LIFE OF WASTE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE ROLE OF MARKETING." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)* 45.45 (2024).
5. Болтаева, Шахноз. "Modern Directions of Small Business and Entrepreneurship Development in Uzbekistan." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)* 20.20 (2022).
6. Болтаева, Шахноз. "The role of Agrokultural marketing in the development of Uzbekistan." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)* 1.1 (2020).

PROBLEMS AND SOLUTIONS IN WORKING PROBABILITY AND COMBINATORICS PROBLEMS

Annotatsiya; An issue that appears difficult in one discipline may become simple to tackle when seen from a different perspective. In this note, a combinatorial problem is presented as a probability problem, making it easier to solve.

Keywords: Combinatorics, probability, history of combinatorics, mathematic, pedagogical community.

Combinatorics is one of the traditional divisions of discrete mathematics, dealing with the questions about how many different combinations associated with certain conditions can be made of given objects.

The history of combinatorics development testifies to its ever-increasing scientific and practical importance in the life of society. and practical importance in the life of society with the tasks that later received the name combinatorial, people were familiar with several millennia ago. In ancient China, people were fascinated

with magic squares, in ancient Greece. They counted the number of different combinations of long and short syllables in poetic and so on. The term combinatorics was introduced into mathematics by the German scientist G. Leibniz. In 1666.¹

The scientist published a work called "Discourse on the Art of Combinatorics". He understood combinatorics very broadly, as a component of any research, any creative act. Research, any creative act, which implies first analysis (dissection of the whole into parts), and then synthesis (combining the parts into a whole).

Re-evaluation of combinatorics. Let us note one common harmful tendency:

Many math teachers tend to overestimate the role of combinatorics in teaching probability theory. Often the teacher formally states combinatorial facts and formulas, and then offers problems with the word "probability" as an example of application of probability theory. "probability" as an example of how to apply?

Example: Pinocchio has 4 silver and 2 gold coins in his right pocket. Pinocchio moves three coins to his left pocket without looking. What is the probability that both gold coins are in the same pocket? in the same pocket?

This task, appearing in different formulations in different collections and on exams, caused a lot of discussion on examinations, caused a lot of discussions. As it turned out, most experts see it as a combinatorial problem with the following solution.

---

¹ Беляева И.С. Комбинаторный подход и его применение в преподавании математики в восьмилетней школе: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ярославль, 1971. – 19 с.

The total number of combinations of 6 coins of 3 is equal to C_6^3 . Choose two gold coins out of two and one silver coin out of four and put them in the left pocket can be $C_2^2 \cdot C_4^1$

in a number of ways. There are as many ways to put these selected coins in the right pocket. Gain:

$$p = \frac{2C_2^2 C_4^1}{C_6^3} = \frac{2 \cdot 1 \cdot 4}{20} = 0,4.$$

Here is a typical manifestation of the problem: probability in universities is often taught as an application of combinatorics, and this approach is projected onto schools. We are not against combinatorics. But it's more important to teach probability thinking. Let's teach it first of all. Thinking briefly can dramatically simplify the multitude of possible outcomes. We don't care where of the first gold coin. Let's look at the possible placements of the second.

Solution. Mentally assign numbers 1 and 2 to the gold coins. The first gold coin will be in some pocket. In this pocket, besides it, two more coins out of the five remaining coins will fall into this pocket. So, the probability that the second gold coin will happen to be in the same pocket is equal to

$$\frac{2}{5} = 0,4.$$

Importantly, the absence of combinatorics does not narrow the class of possible problems. In the study and teaching of probability theory, combinatorics should play a supporting role, and it is needed where the probability spaces are vast and cannot be done without it. It is necessary to use good and important problems with simple probability sets, and not to fill the pupil's head with combinatorial relations, passing them off as the essence of science.

As we can see, the problem of including elements combinatorics in the school program is not new, and therefore requires constant and close attention both on the part of the pedagogical community and on the part of researchers of pedagogical problems. Familiarization with combinatorics should be subordinated not only to the desire to professional training, but also to educate students to a new view of the phenomena of the surrounding reality, to educate them to see the application of mathematical apparatus and new ideas, which are considered, to solve a variety of problems.

REFERENCES:

1. Беляева И.С. Комбинаторный подход и его применение в преподавании математики в восьмилетней школе: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ярославль, 1971. – 19 с.
2. K.Kakihana, S.Watanabe. Statistic Education for Lifelong Learning. // The 6th East Asia Regional Conference on Mathematical Education. Vol.3, p. 318–322. 2013, ICMI, Phuket, Thailand
3. Колмогоров А.М. Введение в теорию вероятностей и комбинаторику // Математика в школе. – 1968. – № 2. – С. 63–72.

AGRESSIV XULQ-ATVORNING NAMOYON BO‘LISH SHAKLLARI

*Quromboyeva Maftuna Jo‘rabek
Urganch Davlat Universiteti Pedagogika
fakulteti Pedagogika va psixologiya ta'lim
yo‘nalishi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Agressiya boshqa tirik jonzotga u buni istamagan vaziyatda haqorat yoki ziyon yetkazishni maqsad qilib qo'ygan xulq-atvorning har qanday shakli. Agressiya termini ko'p hollarda g'azab kabi negativ (salbiy) his-tuyg'ular bilan, haqorat qilish va ziyon yetkazish kabi motivlar bilan, hatto negativ ko'rsatmalar sirasiga kiruvchi irqiy va etnik xurofot bilan assotsiatsiyalanadi. Bu omillar natijasi zarar yetkazish bo'lgan xulq-atvorda albatta muhim rol o'ynashiga qaramay, ular bunday harakatlar uchun asos bo'la olmaydi. G'azab boshqalarga tajovuz qilish uchun aslo zaruriy shart bo'lib hisoblanmaydi, boshqacha qilib aytganda, ayrim holatlarda agressiya o'ta sovuqqonlik holatida yuzaga kelishi mumkin bolgani kabi, o'ta kuchli hayajon holatida ham paydo bo'lishi mumkin. Shuningdek, agressorlarning ular tajovuz qilayotgan shaxslardan nafratlanishlari yoki ularni yoqtirishlari umuman shart emas. Ko'pchilik odamlar o'zlari yoqtirgan insonlarga zulm o'tkazadilar.

Kalit so'zlar: tajovuz, tajovuzkor, zarar, g'azab, xulq-atvor, bosqinchi, zulm, haqorat, hujum, stress, mojaro, harakatlar.

Аннотация: Агрессия – это любая форма поведения, направленная на оскорбление или причинение вреда другому живому существу в ситуации, когда оно этого не хочет. Термин «агрессия» часто ассоциируется с негативными эмоциями, такими как гнев, с такими мотивами, как оскорбление и причинение вреда, и даже с расовыми и этническими предрассудками, которые включаются в негативные коннотации. Хотя эти факторы, безусловно, играют важную роль в поведении, приводящем к причинению вреда, они не могут быть основанием для таких действий. Гнев не считается необходимым условием агрессии по отношению к другим, иными словами, в ряде случаев агрессия может проявляться как в состоянии крайней холодности, так и в состоянии крайнего возбуждения. Агрессоры вовсе не обязательно ненавидят или любят людей, против которых они нападают. Большинство людей жестоки к тем, кто им нравится.

Ключевые слова: агрессия, агрессор, ущерб, гнев, поведение, агрессор, угнетение, оскорбление, нападение, стресс, конфликт, действия.

Abstract: Aggression is any form of behavior aimed at insulting or harming another living being in a situation where it does not want it. The term aggression is often associated with negative emotions such as anger, with motives such as insulting

and harming, and even with racial and ethnic prejudices, which are included in negative connotations. Although these factors certainly play an important role in the behavior that results in harm, they cannot be the basis for such actions. Anger is not considered a necessary condition for aggression towards others, in other words, in some cases, aggression can occur in a state of extreme coldness, as well as in a state of extreme excitement. Nor do aggressors necessarily hate or like the people they are aggressing at all. Most people are cruel to people they like.

Key words: aggression, aggressor, damage, anger, behavior, aggressor, oppression, insult, attack, stress, conflict, actions.

Inson agressiyasi ko'rinishlarining turli-tuman va tubsizligidan kelib chiqib, mazkur xulq-atvorni o'rganishda D.Bass tomonidan taklif etilgan konseptual ramkalar bilan chegaralanish juda foydali ekanligi ayon bo'ldi. Uning fikricha, agressiv harakatlarni uchta shkalaga asoslangan holda tasvirlash mumkin: jismoniy Verbal, aktiv-passiv va to'g'ri-egri. Ularning kombinatsiyalari sakkizta ehtimolga yaqin kategoriyalarni berib, ko'plab agressiv harakatlarni ular asosida tushuntirish mumkin. Masalan, bir kishining ikkinchisi ustidan otib, pichoqlab yoki kaltaklab zo'ravonlik qilishi ham jismoniy, ham aktiv, ham to'g'ri shkala sifatida kvalifikatsiyalanishi mumkin. Afsuski, ayrim oilalarda o'z otasi yoki onasining mehr-oqibatidan bebahra o'sayotgan bolalar ham yo'q emas. Ba'zi oilalarda esa ota-ona va farzand o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ijobiy psixologik iqlimda emasligi achinarli holdir, albatta. Aksariyat ota-onalar o'z farzandlarini tarbiyaga chaqirishda g'amxo'rlik, mehribonlik, sabr-toqat, mehr kabi xislatlar bilan yondashish o'rniga, kuch bilan, ayniqsa jismoniy jazo usuli bilan ta'sir o'tkazadilar. O'z navbatida bu kabi xatti-harakatlar bolalarda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga zamin bo'ladi. Tadqiqot jarayonida maktab o'quvchilarida agressiv xulq-atvorning namoyon bo'lishi va uni bartaraf etish mexanizmlari haqida fikrlar tahlil qilindi. Маерс Д. ning "Изучаем социальную психологию" nomli o'quv qo'llanmasi metodologik manba bo'lib belgilandi. Shu bilan birga Sh.M. Mirziyoyevning asarlaridan keng foydalanildi. Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi.

Bugungi kunda agressiv xarakterli bolalar maktab o'quvchilari orasida soni ortib borayotganligi psixologiyadagi dolzarb muammolar qatoridan joy egallashiga sabab bo'ldi. Maktab bolalarida agressiv xatti-harakatlarning vujudga kelishi murakkab va ko'pqirrali jarayon bo'lib, unga ko'pgina omillar o'z ta'sirini o'tkazadi. Agressiv xatti-harakatlar oilada, tengdoshlar guruhida, oilaviy axborot vositasi ta'sirida shakllanishi aniqlangan. Maktab bolalarida agressiv xatti-harakat namunalari quyidagi uch asosiy manbaga asoslanib to'playdi:

1. Nosog'lom oila muhiti. Ba'zi oilalarda ota-ona bilan farzand o'rtasidagi munosabatning ijobiy psixologik iqlimda emasligi, farzandlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar, oiladagi mojarolar, nizolar, oilaviy hamohanglikning mavjud emasligi bolalarda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga olib keladi. Bolalardagi agressivlikning namoyon bo'lishi oilaviy muhitning ta'sir darajasiga bog'liq hisoblanadi.

2. Tengdoshlar guruhi. Bolalar oiladan tashqarida o'z tengqurlari, sinfdoshlari bilan bo'lgan munosabatda ham agressiv xatti-harakatlarni o'zlariga singdiradilar. Ko'pgina hollarda bolalar tengdosh do'stlarining xatti-harakatlarini kuzatgan tarzda o'zlarini agressiv tutishga urinadilar. Haddan tashqari agressiv bolalar esa o'z tengdoshlari orasidan siqib chiqariladi. Bunday bolalar o'zini xo'rlangandek his qilib, o'zi kabi agressiv bolalar guruhidan joy topadilar. Bu esa muammo ustiga muammo tug'dirmasdan qolmaydi.

3. Ommaviy axborot vositalari — bugungi kunda bolalarning agressivligini kuchaytirishga ta'sir etayotgan eng kuchli quoldir, degan fikr keyingi paytlarda ko'pchilik tomonidan e'tirof etilmoqda. Shu o'rinda oynai jahon orqali namoyish etilayotgan turli jangari filmlar, ko'rsatuvlar ham bolalarda agressiv xususiyatlarning tarkib topishiga ta'sir qilayotganligi mutaxassislar tomonidan qayd etilmoqda. Bu borada internetning ta'siri ham o'ziga xosligi inkor etib bo'lmas haqiqatdir. Maktab bolalari internet orqali o'zining yosh va psixologik xususiyatlariga mos kelmaydigan ma'lumotlar bilan tanishmoqda, jangarilikni, agressiyani targ'ib etuvchi, shakllantiruvchi turli xil o'yinlarni o'ynash orqali o'zlarining ongosti sohasida agressiv xulqning shakllanishiga sabab bo'lmoqdalar. Bir qator psixologlarning ta'kidlashicha, oiladagi iqlim, ota-ona o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, ota-ona bilan farzand o'rtasidagi munosabatlar, oilaviy hamohanglik yoki aksincha kelisha olmaslik, opa-singillar, aka-ukalar bilan yaqinlik darajasi, farzand tomonidan qilingan noto'g'ri, yanglish xatti harakatlarga nisbatan ota-onaning agressiv reaksiyasi — oilada shakllanib kelayotgan agressiv xatti-harakatlarini kuchaytiruvchi yoki susaytiruvchi omillar hisoblanadi. Maktab o'quvchilari orasida agressiv xulq-atvorning bartaraf etishda, avvalo shu narsa ko'zga tashlanadiki har qanday holatda ham bolalarni be'etibor qoldirish kerak emas, ayniqsa maktab o'quvchilarini, o'smir yoshlarni, chunki ular huddi endi o'sib kelayotgan novda kabidir. Uni qaysi tomonga shakllantirsa shunday shakllanib boradi.

O'quvchilarda agressiv xulq-atvorni yo'qotish yoki oldini olishdagi birinchi mexanizm bu ota-onan va maktab va o'qituvchi orasidagi to'g'ri yo'lga qo'yilgan aloqalar mexanizmidir. Bu mexanizm yo'lga qo'yilsa bolalar hech bir vaqt o'zlari be'etibor qolishmaydi. Keyingi mexanizm bu - sog'lom muhit mexanizmi. Bunda oiladagi muhit sog'lom bo'lishi kerak, bolalar bo'sh vaqtda nima bilan band, o'rtoqlari kim, vaqtini kim bilan nimga sarflayabdi, internetdan nimalar uchun foydalanyabdi kabi

savollarga oilad faqatgina sog'lom muhit tarsi mavjud bo'lgandagina ota-onalarimiz javob topa olishadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tadqiqotlar natijasiga ko'ra yana bir tendensiya ko'zga tashlanadiki, agressivligi yuqori bo'lgan o'smirlar ko'p hollarda ekstremal ravishda o'z-o'zini juda yuqori yoki juda past baholash xususiyatiga ega. Noagressiv bolalarga esa o'zini adekvat baholash xarakterlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Маерс Д. Изучаем социальную психологию. — М.: 2009.
2. Мокчанцев Р., Мокчанцева А. Социальная психология. Издательства: Сибирское соглашение, Инфра. — М.: 2001.
3. Семечкин Н.И. Социальная психология на рубеже: история, теория, исследования. — М.: 2001
4. PULATOV SH.N. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Hindistondagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat. Academic Research In Educational Sciences. Volume 1. 2020 468474 P.

OG`ISHGAN XULQLI BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN PROFILAKTIK ISHLAR

Quromboyeva Maftuna Jo`rabek qizi
Urganch Davlat Universiteti Pedagogika
fakulteti Pedagogika va psixologiya ta'lim
yo`nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada og`ishgan xulqqa ekzistensial- gumanistik yondashuv va og`ishgan xulqli bolalar bilan olib boriladigan profilaktik ishlar.

Kalit so`zlar: biologik omillar, irsiy belgilar, ishtimoiy birlik, ekzistensial-gumanistik yondashuvlar, psixodinamik aspektlari

Аннотация: В статье представлены экзистенциально-гуманистический подход к девиантному поведению и профилактическая работа с детьми с девиантным поведением.

Ключевые слова: биологические факторы, наследственные признаки, профессиональная единица, экзистенциально-гуманистические подходы, психодинамические аспекты.

Abstract: In this article, existential-humanistic approach to deviant behavior and prophylactic work with children with deviant behavior are presented

Key words: biological factors, hereditary characters, occupational unit, existential-humanistic approaches, psychodynamic aspects.

Psixopatologik mezonlardan tibbiyotda foydalaniladi. Uni shaxsning og`ishgan xulqi va boshqa sohalarda qo`llashga qiziqtiradigan narsa mavjud. Ehtimol, bu deviant xulq tadqiqotlarining an`anaviy ravishda klinik sharoitlarda olib borilishi bilan bog`liqdir, medikamentoz terapiya esa bunday holatlarda keng tarqalgan edi. Psixopatologik mezon nuqtai nazaridan barcha axloqiy ko`rinishlarni ikkiga: "sog`lik — kasallik" ma`nosida me`yoriy va patologiyaga ajratish mumkin. Butun jahon sog`liqni saqlash tashkilotining nizomida sog`lik "kasallik va jismoniy nuqsonlarning yo`qligi sifatidagina emas, balki to`liq jismoniy, ma`naviy va ijtimoiy farovonlik holati" sifatida ta`riflanadi.

Kasallik - "organizmning tuzilmasi va funksiyasidagi zararlar uning to`ldiruvchi-moslashuvchi mexanizmlarida sifatli-o`ziga xos shaklida reaktiv mobillashuv davrida ichki va tashqi omillar ta`siri ostida o`z oqimida buzilgan hayot; kasallik ko`pincha bemor hayotiy faoliyatida ozodlikning cheklanishi va muhitga moslashuvning umuman yoki qisman susayishi bilan xarakterlanadi". Bunda patologiya - tibbiy me`yorlar mazmunida "me`yordan har qanday og`ishdir". Yoki boshqacha aytganda "bu aniq nozologik birliklarning umumiy nomi", ya`ni

kasallik va uning belgilari tasnifida sanab o'tishgan holatlardan biriga mos tushadi. Kasalliklar tasnifida og'ishgan xulq alohida fiziologik birlik sifatida ajratilmagan, shubhasiz, u na patologiyaning shakli, na qat'iy belgilangan tibbiy tushuncha hisoblanadi. Ayni damda og'ishgan xulq me'yor va xarakter aksentuatsiyasi, vaziyatli reaktsiya, rivojlanishning buzilishi, kasallik oldi kabi patologiya o'rtasida yotuvchi ko'rinishlar qatorida keng ko'rib chiqiladi. Sanab o'tilgan shakllar muammoning xarakteri bilan uyg'unlashgan murakkabliklar va tashxisiy belgilarning noaniqligi bilan xarakterlanadi. Masalan, "xarakter aksentuatsiyasi - bu uning me'yorida boshqalarga nisbatan yaxshi va hatto ko'tarinki mustahkamlikda psixogen ta'sirlarning muayyan turiga munosabatda tanlangan zaiflik ma'lum bo'ladigan alohida chiziqlari o'ta kuchaytirilgan oxirgi variant. Ma'lumki, qator holatlarda aksentuatsiya qonunga qarshi harakat, suisidal axloq, giyohvand moddalarni iste'mol qilish kabi og'ishgan xulq bilan uyg'unlashadi. Ayni damda aksentuatsiyalangan xarakterli ko'pchilik odamlarning axloqi og'ishgan hisoblanmaydi.

K.Leongardning fikriga ko'ra rivojlangan davlatlarda aholining 50 % foiziga aksentuatsiya xosdir. Bunda ularning ko'pchilik qismi me'yoriy axloqni namoyish qiladi va hatto jamiyat oldida alohida xizmatlarga ega. Shunga o'xshash psixik patologiya (psixopatiya, nevrozlar, psixozlar va h.k.) sohasidagi istalgan izdan chiqish har doim ham og'ishgan xulq bilan bog'liq emas. Ba'zi holatlarda psixik kasalliklar patogen moslashmaslikni keltirib chiqargan holatda axloqiy buzilishlar bilan birga borishi mumkin. Psixik parokandalikning boshqa holatlarida axloqiy og'ish bo'lmaydi.

Ijtimoiy-me'yoriy mezon jamiyat hayotaning turli sohalarida o'ta muhim ahamiyatga ega. Har bir odamning axloqi har kuni baholanadi va turli - tuman ijtimoiy me'yorlar yordamida boshqariladi. Ijtimoiy - me'yoriy mezonlarga muvofiq axloqning ayni damda jamiyat talablariga mos tushishi me'yoriy deb anglanadi va ma'qullanadi. Og'ishgan xulq esa aksincha, asosiy jamoaviy ko'rsatmalar va qadriyatlarga ziddir. Jamiyatning o'zi o'zgarsa, unda amal qilayotgan ijtimoiy me'yorlar ham o'zgaradi. Masalan, sho'rolar davlatida "kommunizm quruvchisi" sifati burch tuyg'usi, g'oyaga sadoqat, jamoaviy mas'uliyat, birlashgan tafakkur kabi keng yoyilgandi. Qayta qurish vaqtidan boshlab shaxsiy tashabbuskorlik, mustaqillik, epchillik muhim rol o'ynay boshladi. Ijtimoiy-me'yoriy mezon nuqtai nazaridan axloq me'yoriyligining yetakchi ko'rsatkichi shaxsning ijtimoiy moslashganlik darajasi hisoblanadi. Bunda me'yordagi muvaffaqiyatli moslashuv, qadriyatlararo individning xususiyatlari va uni o'rab turgan ijtimoiy muhitdagi talablar, qoidalarning maqbul muvozanati bilan xarakterlanadi. Shubhasiz, ijtimoiy talablarni yaqqol inkor etish kabi individuallikni barobarlash, masalan, **konformlilik** shaklida - shaxs manfaatlarini muhit bosimiga to'liq bo'ysundirish ham birdek muammo hisoblanadi. Yetaricha **moslashmaganlik** - bu shaxsiy ahamiyatli bo'lgani kabi muhit talablarini qabul qilish va bajarishga shuningdek, o'z individualligini aniq ijtimoiy sharoitlarda ro'yobga

chiqarishning sust layoqat holati. Moslashmaganlikning ijtimoiy va individual ko'rinishlarini ajratish mumkin. Moslashmaganlikning ijtimoiy ko'rinishlari quyidagilar hisoblanadi:

- past o'zlashtirish, o'z mehnati bilan mablag' ishlab topishga layoqatsizlik;
- hayotiy muhim sohalarda surunkali yoki yaqqol ifodalangan omadsizlik (oilada, ishda, shaxslararo munosabatlarda, sog'likda);
- qonun bilan nizolar;
- yakkalanib qolish.

Moslashmaganlikning individual ko'ripishlari sifatida quyidagilarni ko'rib chiqish mumkin:

- ijtimoiy talablarga munosabati yuzasidan salbiy ichki tartib (ular bilan kelishmaslik, tushunmaslik, norozilik, qarshi harakat);
- o'zining mas'uliyatidan qochishga intilishida atrofdagilarga qat'iy e'tiroz bildirish, egosentrizm;
- surunkali xissiy noqulaylik;
- o'z-o'zini boshqarishning besamaraligi;
- janjalkashlik va kommunikativ ko'nikmalarning zaifligi;
- reallikni kognitiv buzib ko'rsatish.

Odam turlicha tuyg'ularni - yengil xavotir va o'ziga ishonchsizlikdan tortib, chidab bo'lmas darajadagi nochorlik, qo'rquv, umidsizlik jazavalarigacha boshidan kechirishi mumkin. Bunda shaxsning real ijtimoiy maqomi va uning individual ongi o'rtasida bo'linishi yuzaga kelishi mumkin.

Individual-psixologik mezon har bir shaxs, uning individualligini, o'sib boruvchi barcha qadriyatlarini aks ettiradi. Ushbu mezonga muvofiq, insonga qo'shilgan zamonaviy talablar uning ijtimoiy farmoyishlarni bajarishga qobiliyatini cheklamaydi, biroq shaxsning o'z-o'zini anglashi va o'ziga xosligini ham ko'zda tutadi. Shu bilan bog'liq ravishda bizning zamonda shaxsning eng muhim sifatlari deb quyidagilarni aytish mumkin: tashqi olam va o'ziga nisbatan uning ichki pozitsiyasi, qaror qabul qilish va tanlash layoqati, shuningdek, shaxsiy axloqiga ma'suliyti, ijtimoiy borliqda o'z o'rnini topishi va shaxsiy potensialning o'z-o'zini ro'yobga chiqarishi undagi individual rivojlanishning yetakchi vazifasi deb tan olinadi. Bizning ta'limotimiz predmeti shaxsning shunday axloqiy aspektiki, uni og'ishgan xulq sifatida tasniflash mumkin. Og'ishgan xulq psixik fenomenlar qatorida o'zining shaxsiy o'rnini egallaydi. U psixik kasalliklar, patologik holat, nevrozlar, psixosomatik parokandalik va boshqa kabi ko'rinishlar qatorida mavjud. Ushbu fenomenlar tibbiy me'yorlar nuqtai nazaridan "sog'liq - kasallik oldi — kasallik" o'zida ko'rib chiqiladi. Shaxsning og'ishgan xulqini, bizning nazarimizda, psixopatologiya nuqtai nazaridan ko'rib

chiqish ma'nosizdir. Og'ishgan xulq "ijtimoiylashuv ~ moslashmaganlik - yakkalanish" o'zida shaxsning ijtimoiypsixologik maqomini aks ettiradi. Ma'lumki, maxsus adabiyotlarda "og'ishgan xulq" atamasi ko'pincha deviant axloq (yechgalo - lotin tilida og'ishgan) sinonimi bilan almashtiriladi. Kelgusida biz o'zaro bir-birining o'rnini to'ldiruvchi sifatida har ikkala atamani qo'llaymiz - "og'ishgan", "deviant", bunda birinchi atama aniq va o'rganilgan bo'lgani sababli afzal ko'riladi. O'rganilayotgan tushunchaning yaqqol ko'rinib turgan murakkabligiga hammadan avvalo, uning fanlararo xarakteri sababdir. Hozirgi vaqtda atamadan ikki asosiy mazmunda foydalaniladi. Deviant axloq "rasman o'rnatilgan yoki haqiqatda ushbu jamiyatda yuzaga kelgan me'yorlarga mos kelmaydigan muomala, inson harakati" ma'nosida psixologiya, pedagogika va psixiatriyaning predmeti sifatida yuzaga chiqadi. "Inson faoliyatining ommaviy va mustahkam shakllariga nisbatan ifodalanuvchi va rasman o'rnatilgan yoki ushbu jamiyatda haqiqatda mavjud bo'lgan me'yorlar va umidlarga mos tushuvchi ijtimoiy ko'rinish ma'nosida u sotsiologiya, huquq, ijtimoiy psixologiyaning predmeti hisoblanadi. Ushbu ishda biz og'ishgan xulqni birinchi aspektdagi afzalligida - individual faollikning ko'rinishi sifatida ko'rib chiqamiz. Tushunchani ta'riflash ko'rinishning muhim belgilarini ajratishni ko'zda tutadi.

Og'ishgan xulqning psixodinamik jihatlari. Shaxsning og'ishgan xulqining shunday maxsus xususiyatlarini ajratish maqsadga muvofiqki, u bizga bu xulqni boshqa fenomenlardan farqlashda, shuningdek, aniq bir odamda uning mavjudligi hamda dinamikasini aniqlash zaruratida yordam bersin. Shaxsning og'ishgan xulqi - bu umumqabul qilingan yoki rasman o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlarga mos tushmaydigan axloq. Boshqacha aytganda, bu harakat mavjud qonunlar, qoidalar, ana'analar va ijtimoiy buyruqlarga mos tushmaydi. Deviant axloqni me'yordan og'ishgan axloq sifatida aniqlaganda shuni esda tutish kerakki, ijtimoiy me'yorlar o'zgaradi. Bu, o'z navbatida, og'ishgan xulqqa tarixan o'tkinchi xarakterni beradi. Shubhasiz, deviant axloq - bu har qanday me'yor emas, balki ushbu jamiyat uchun shu vaqtda bir muncha muxim bo'lgan ijtimoiy me'yorning buzilishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Makartycheva G.I., «Korretsiya deviantnogo povedeniya podroستkov»
2. Nemchinova N., «Trening trenerov. Razvitie lidetskix kachestv i navykov vzaimodeystviya s maloy gruppy»
3. Nurimanova F.K., «Razvitie tsennostno-smyslovogo samoopredeleniya starsheklassnikov»
4. Ryazanova D.V., «Trening s podroستkami»
5. Torn K. Trening., «Nastolnaya kniga treninga»

TA'LIM TURNING TALABALAR O'QUV MOTIVATSIYASIGA TA'SIRI (KUNDUZGI VA SIRTQI TA'LIMI MISOLIDA)

Sattarova Gulhayo

Urganch Davlat Universiteti

Psixologiya ta'lim yo'nalishi 231-guruh

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning ta'limga bo'lgan motivatsiyasini shakllantirish, ta'lim turning talabalar o'quv motivatsiyasiga ta'siri haqida hamda. Kunduzgi va sirtqi ta'lim tizimlarida o'qish jarayonlarining samaradorligi kabi, sirtqi ta'lim tizimining kunduzgi ta'lim tizimidan farqi jihatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Ta'limning turlari, sirtqi ta'lim, kunduzgi ta'lim, motivatsiya, o'quv motivatsiyasi, kompetensiyalar, samaradorlik, motivlar va ularning turlari.

Аннотация: В данной статье рассматривается формирование мотивации студентов к обучению, влияние типа обучения на учебную мотивацию студентов, эффективность учебного процесса в очной и заочной системе обучения, а также эффективность. Обсуждаются отличия учебного процесса в системе заочного образования.

Ключевые слова: Виды образования, экстернат, очное обучение, мотивация, учебная мотивация, компетенции, эффективность, мотивы и их виды.

Abstract: This article discusses the formation of students' motivation for education, the influence of the type of education on students' learning motivation, and the effectiveness of the study process in full-time and part-time education systems, as well as the effectiveness of the study process in the part-time education system. the differences from the system are discussed

Key words: Types of education, external education, full-time education, motivation, educational motivation, competencies, efficiency, motives and their types.

Talabalarning ta'lim motivatsiyasini shakllantirish shartlarini o'rganishning nazariy jihatlari 1.1 O'quv motivatsiyasi: ta'rifi va turlari Ta'lim faoliyati shaxsning shakllanishining deyarli barcha yillarini oladi bolalar bog'chasi va o'rta va oliy kasbiy ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlash bilan yakunlanadi. Ta'lim olish har qanday inson uchun ajralmas talabdir, shuning uchun ta'lim motivatsiyasi muammosi pedagogika va ta'lim psixologiyasining markaziy muammolaridan biridir. Bu masalaga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlarda, birinchi navbatda, maktab o'quvchilarini o'qitish motivlarini va aniq sohalar bo'yicha mutaxassislarining ish motivlarini o'rganishga e'tibor beriladi. Talabalarning ta'lim motivatsiyasini o'rganish texnologiyalari ushbu muammoning muhimligiga qaramay, zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan deyarli

hisobga olinmaydi. O'quv faoliyatining samaradorligi va kasbiy kompetensiyalarni o'zlashtirish sifati motivatsiyaning kuchiga, uning tuzilishiga va etakchi ta'lim motivlariga bog'liq. Agar kerak bo'lsa, ish uslublarini to'g'rilash va o'rganish uchun ijobiy motivatsiyani shakllantirish, shu bilan ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun talabalarning o'quv faoliyatining motivatsion tuzilishini bilish kerak. Eng umumiy shaklda faoliyat uchun motivatsiya to'plam sifatida tushuniladi harakatlantiruvchi kuchlar, odamni muayyan harakatlarni amalga oshirishga undash. Bu kuchlar insonning tashqarisida va ichida bo'lib, uni ongli yoki ongsiz ravishda ba'zi harakatlarni amalga oshirishga majbur qiladi. Shu bilan birga, insonning qo'zg'atuvchilari va reaksiyalari o'rtasidagi bog'liqlik uning hayotiy tajribasi, tarbiyasi, hissiy holatiga bog'liq bo'lib, buning natijasida turli odamlar bir xil ta'sirga turlicha munosabatda bo'lishlari mumkin. Shuning uchun, ko'proq aniq ta'rif motivatsiya. "Motivatsiya - bu insonni harakatga undaydigan, faoliyat chegaralari va shakllarini belgilovchi va ushbu faoliyatga ma'lum maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan yo'nalishni beradigan ichki va tashqi harakatlantiruvchi kuchlarning yig'indisidir". Motivatsiyaning inson xulq-atvoriga ta'siri ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ko'p jihatdan individualdir va inson faoliyatidan kelib chiqadigan fikr-mulohazalar ta'sirida o'zgarishi mumkin. O'quv motivatsiyasi - bu o'quv faoliyatiga kiritilgan motivatsiyaning alohida turi. Kengroq ma'noda ta'lim motivatsiyasini o'quvchilarni samarali bilim faoliyatiga, ta'lim mazmunini faol o'zlashtirishga undash jarayonlari, usullari, vositalarining umumiy nomi sifatida ko'rish mumkin. Boshqa har qanday turtki kabi, u tizimli bo'lib, birinchi navbatda diqqat, barqarorlik va dinamika bilan tavsiflanadi. Shunga ko'ra, ta'lim faoliyati motivatsiyasini tahlil qilishda nafaqat dominant motivatorni (motivni) aniqlash, balki shaxsning motivatsion sohasining butun tuzilishini ham hisobga olish kerak. O'quv faoliyati ko'p motivli bo'ladi, chunki talaba faoliyati turli manbalarga ega. M.V.Matyuxina ta'lim motivatsiyasining manbalariga ko'ra motivlarning uch turini ajratadi: 1. ichki - kognitiv va ijtimoiy ehtiyojlar (ijtimoiy tomonidan tasdiqlangan harakatlar va yutuqlarga intilish); 2. tashqi - talablar, kutish va imkoniyatlarni o'z ichiga olgan talaba hayotining shartlari bilan belgilanadi (talablar ijtimoiy xatti-harakatlar, muloqot va faoliyat normalariga rioya qilish zarurati bilan bog'liq); Kutishlar jamiyatning o'rganishga munosabatini inson tomonidan qabul qilinadigan va ta'lim faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq qiyinchiliklarni engishga imkon beradigan xatti-harakatlar normasi sifatida tavsiflaydi; imkoniyatlar - ta'lim faoliyatini yo'lga qo'yish uchun zarur bo'lgan ob'ektiv sharoitlar); 3. shaxsiy - qiziqishlar, ehtiyojlar, munosabatlari, standartlar va stereotiplar, shuningdek, ta'lim va boshqa faoliyat turlarida o'z-o'zini takomillashtirish, o'zini o'zi tasdiqlash va o'zini o'zi amalga oshirish istagini belgilaydigan boshqa manbalar. Ta'lim motivatsiyasining ichki, tashqi va shaxsiy manbalarining o'zaro ta'siri o'quv faoliyatining tabiatiga va uning natijalariga ta'sir qiladi. Manbalardan birining yo'qligi

ta'lim motivlari tizimining o'zgarishiga yoki ularning deformatsiyasiga olib keladi. Motivatsiya jarayoni quyidagi psixik jarayonlardan iborat: motiv mazmunini idrok etish, uning shaxsiy mazmunini emotsional baholash, motivni mazmunini anglash va baholash, motivga ishonish. Motivning sub'ektiv asosi - bu individual xususiyatlarga ega bo'lgan shaxs uchun o'quv materialining ma'nosi. Subyektiv ma'no ob'ektiv ma'noni sub'ektiv qadriyatlar tizimi bilan taqqoslash va mavzuning haqiqiy, insoniy, shaxsiy ma'nosining hissiy tajribasi asosida shakllanadi. Ikkinchisini san'at darajasidagi aniq misollar, empatiyani uyg'otadigan tasvir, bilimlar tizimini shubha ostiga qo'yadigan va umumiy tushunchaga yoki ob'ekt va ob'ektni keyingi bilish istiqbollari ta'sir qiladigan jiddiy, ammo hal qilinishi mumkin bo'lgan muammolarni taqdim etish bilan tasvirlash kerak. haqidagi bilimlardan foydalanish. Tarixiy ma'lumotlar, amaliyotdan olingan holatlar, adabiy qahramonlar taqdiri va boshqalar ham bunga misol bo'la oladi. Bilimga bo'lgan ehtiyojni hissiy jihatdan baholash ularning mazmuni va ob'ektiv ma'nosi bilan ham, tashqi hamrohlik qiluvchi omillar bilan, birinchi navbatda o'qituvchining shaxsiyati bilan bog'liq bo'lishi mumkin. O'qituvchining ijobiy hissiy bahosini yaratishga hissa qo'shadigan asosiy tarkibiy qismlar: uning jozibasi, o'z mavzusining ma'nosiga chuqur ichki ishonch va bilimlarni talabalarga o'tkazishga samimiy sodiqlik. Yolg'on va yolg'onchilik tezda tan olinadi va tinglovchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishini o'ldiradi. Kurs va ta'lim natijalari bilan mustahkamlanmasa, jozibasi yo'qolishi mumkin. Motivni mazmunini tushunish va baholash ichki ish stajyor, masalan, kasblar va boshqa faoliyat turlarini tanlashda, kasblardan kutilayotgan foyda va bilim (vaqt, kuch) uchun to'lanishi kerak bo'lgan narxni o'zaro bog'lashda namoyon bo'ladigan, unda kurashayotgan tendentsiyalarni kelishish orqali. Motivda ishonch hosil qilish, ya'ni uning haqiqiy mustahkamlanishi va mustahkamlanishi asosan o'quv jarayonida - bilim va ko'nikmalarni tushunish va amalda qo'llashda sodir bo'ladi. Yuqoridagi faoliyat manbalariga asoslanib, V.A.Gordashnikov va A.Ya.Osin motivlarning quyidagi guruhlarini aniqladilar: 1.kommunikativ motivlar (muloqot ehtiyojlari bilan bog'liq); 2.muvaqqiyatsizliklardan qochish motivlari (muvaqqiyatli muammolar, noqulayliklar, faoliyatni bajarmagan taqdirda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan jazolar haqida xabardorlik bilan bog'liq); 3. obro'-e'tibor motivlari (yuqori ijtimoiy mavqega ega bo'lish yoki saqlab qolish istagi bilan bog'liq); 4.kasbiy motivlar (qabul qilish istagi bilan bog'liq zarur bilim va tanlangan ko'nikmalar professional soha, malakali mutaxassis bo'ling); 5. ijodiy o'zini o'zi anglash motivlari (o'z qobiliyatlarini to'liqroq aniqlash va rivojlantirish va ularni amalga oshirish istagi, muammolarni hal qilishga ijodiy yondashish bilan bog'liq); 6.o'quv va kognitiv motivlar (o'quv faoliyati mazmuni va uni amalga oshirish jarayoni bilan bog'liq; talabaning yangi bilim, ta'lim ko'nikmalarini o'zlashtirishga yo'naltirilganligini ko'rsatadi; bilimga qiziqish chuqurligi bilan belgilanadi; shuningdek, o'quvchilarning yo'nalishini ko'rsatadigan

motivlarni o'z ichiga oladi. bilimlarni egallash usullarini o'zlashtirishga: bilimlarni mustaqil egallash usullariga, ilmiy bilish usullariga, o'quv ishlarini o'z-o'zini tartibga solish usullariga, o'z o'quv ishlarini oqilona tashkil etishga qiziqish; bilimlarni egallash usullarini o'z-o'zini takomillashtirishga e'tibor berish); 7. ijtimoiy motivlar (talabanning boshqa odamlar bilan ijtimoiy munosabatlarning har xil turlari bilan bog'liq; shuningdek, ijtimoiy motivlarga boshqalar bilan munosabatlarda ma'lum bir pozitsiyani egallash, ularning roziligini olish, obro'-e'tibor qozonish istagida ifodalangan motivlar kiradi). Pedagogik jarayon haqiqiy motivlarga asoslanishi va shu bilan birga takomillashtirish dasturida istiqbolli bo'lgan yangi, yuqori va samaraliroq motivlarning paydo bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi kerak. Yuqori ijobiy motivatsiya qobiliyatlari etarli darajada bo'lmagan taqdirda kompensatsiya qiluvchi omil rolini o'ynaydi; ammo bu omil teskari yo'nalishda ishlamaydi - hech qanday yuqori darajadagi qobiliyat ta'lim motivining yo'qligini yoki uning past jiddiyligini qoplay olmaydi, muhim akademik muvaffaqiyatga olib kelmaydi. O'quvchilarda barqaror, to'g'ri, ijobiy motivatsiyani shakllantirish uchun ularning bilim olish motivlarining rivojlanish dinamikasini kuzatib borish zarur. Buning uchun vaqti-vaqti bilan o'quvchilarni o'rganish motivatsiyasining mohiyatini aniqlash, dominant motivni o'rnatish uchun tadqiqot o'tkazish kerak. Motivatsiya shaxsning faoliyatini, xulq-atvorini, faoliyatini tartibga soluvchi yetakchi omil hisoblanadi. Har qanday pedagogik o'zaro ta'sir stajyor bilan faqat uning motivatsiyasining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali bo'ladi. O'quvchilarning ob'ektiv bir xil harakatlarining orqasida butunlay boshqacha sabablar bo'lishi mumkin. Xuddi shu harakatning rag'batlantirish manbalari butunlay boshqacha bo'lishi mumkin. Ta'lim faoliyatining muvaffaqiyati yoki samaradorligi ijtimoiy-psixologik va ijtimoiy-pedagogik omillarga bog'liq. Motivatsiyaning kuchi va tuzilishi ham ta'lim faoliyati muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi. Yerkes-Dodson qonuniga ko'ra, ta'lim faoliyatining samaradorligi bevosita motivatsiya kuchiga bog'liq. Biroq, to'g'ridan-to'g'ri bog'lanish ma'lum chegaragacha saqlanadi. Natijalarga erishilganda va motivatsiyaning kuchi o'sishda davom etsa, faoliyat samaradorligi pasayadi. Motiv miqdoriy ("kuchli - kuchsiz" tamoyiliga ko'ra) va sifat xususiyatlariga (ichki va tashqi motivlar) ega. Agar faoliyat shaxs uchun o'z-o'zidan muhim bo'lsa (masalan, o'rganish jarayonida kognitiv ehtiyojni qondirish), unda bu ichki motivatsiya. Agar ijtimoiy omillar (masalan, obro'-e'tibor, ish haqi va boshqalar) shaxsning faoliyatiga turtki bo'lsa, bu tashqi motivatsiyadir. Bundan tashqari, tashqi motivlarning o'zi ijobiy (muvaffaqiyat, muvaffaqiyat motivlari) va salbiy (qochish, himoya qilish motivlari) bo'lishi mumkin. Ko'rinib turibdiki, tashqi ijobiy motivlar kuch jihatidan teng bo'lsa ham tashqi salbiy motivlarga qaraganda samaraliroqdir. Tashqi ijobiy motivlar ta'lim faoliyatining rivojlanishiga samarali ta'sir qiladi. Shaxsning samarali ijodiy faoliyati ta'lim jarayoni kognitiv motivatsiya bilan bog'liq. O'rganishga ishtiyoqli odamda quyidagi xususiyat

mavjud: u qanchalik ko'p o'rgansa, bilimga tashnalik shunchalik kuchayadi. Intellektual rivojlanish va ta'lim faoliyati muvaffaqiyati o'rtasidagi muhim bog'liqlik isbotlanmagan. Muntazamlik aniqlandi: "kuchli" talabalar bir-biridan aql darajasida emas, balki kuch, sifat va motivatsiya turida farqlanadi. Kuchli talabalar ichki motivatsiya bilan ajralib turadi - kasbni yuqori darajada o'zlashtirish va kuchli ZUNga erishishga yo'naltirilganlik, zaif talabalar uchun - tashqi motivatsiya - yomon o'qish uchun qoralash va jazodan qochish. Yuqori ijobiy motivatsiya maxsus qobiliyatlarning etishmasligi va ZUNning etarli darajada ta'minlanmaganligini qoplashi mumkin va kompensatsion omil rolini o'ynaydi. Bu kompensatsiya mexanizmi teskari yo'nalishda ishlamaydi: talaba qanchalik qobiliyatli va bilimdon bo'lmasin, u o'qishga ishtiyoq va turtkisiz muvaffaqiyatga erisha olmaydi ("Yotgan tosh ostidan suv oqmaydi" - maqol). Binobarin, talabalarning o'quv faoliyati ham, ularning o'quv faoliyati ham motivatsiyaning kuchi va tuzilishiga bog'liq. Ta'lim motivatsiyasining etarlicha yuqori darajada rivojlanishi bilan u maxsus qobiliyatlarning etishmasligi yoki talabalar orasida uning yetarli darajada ta'minlanmaganligini qoplashi mumkin. **Sirtqi ta'lim** - ishlab chiqarishdan ajralmagan holda oliy va o'rta maxsus ma'lumot olish shakli. Kunduzgi ta'lim shaklidan talaba (o'quvchi)larning mustaqil o'qishi bilan farq qiladi. Sirtqi ta'lim muayyan sohadan ma'lumot olish shakli sifatida 19-asrning oxirlarida Germaniya, AQSH, Buyuk Britaniya va boshqa davlatlarda joriy etilgan bo'lib, ular dastlab eksternat shaklida texnik, harbiy va pedagogik ma'lumot olishga, shuningdek, savod o'rganishga yo'naltirilgan. 20-asrning 20y.larida oliy ta'lim muassasalarida Sirtqi ta'lim kurslari, keyinchalik bo'limlari va hozirgi kunda amal qilinayotgan shakllari paydo bo'ldi.

O'zbekistonda Sirtqi ta'lim 1938-yildan tashkil etildi. Shu yili O'rta Osiyo universitetida sirtqi bo'lim tuzildi. Hozir Sirtqi ta'lim o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalarida tashkil etilgan maxsus markaz, bo'lim va ftlarda amalga oshiriladi. Unda ta'limning asosiy qismi (60-70%) talaba (o'quvchi)larning mustaqil bilim olishiga asoslangan bo'lib, ular 1 yilda 2 marta kunduzgi ta'lim shaklida o'quv fanlaridan ma'ruzalar tinglaydilar hamda semestrlar bo'yicha imtihonlar topshiradilar.

O'rta maxsus hamda oliy o'quv yurtlarida Sirtqi ta'lim o'rta maxsus va oliy o'quv yurtlarining sirtqi fakultet (bo'lim)larida olib boriladi. Darslik va dasturlar, odatda, kunduzgi va Sirtqi ta'lim tizimida umumiy bo'ladi. Sirtqi oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida (ft, bo'limlarida) ta'limning predmetkurs tizimi qabul qilingan. Sirtqi ta'lim tizimining mazmuni, talaba (o'quvchi)lar tomonidan o'zlashtiriladigan bilimlarning majburiy minimal darajalari, shuningdek, kirish imtihonlari kunduzgi ta'lim shakli bilan bir xil bo'ladi. Ta'limning sirtqi va kunduzgi bo'limlarini bitirgan mutaxassislar uchun bir xil namunadagi diplom beriladi. Sirtqi ta'limda qishloqxo'jaligi, iqtisodiyot,

aloqa va ayniqsa, ped. bo'yicha eng ko'p mutaxassis tayyorlash yo'lga qo'yilgan. Sirtqi ta'lim shakli sog'liqni saqlash tizimi uchun mutaxassislar tayyorlashda qo'llanilmaydi.

Sirtqi ta'lim bo'yicha kasb-hunar kollejlari tayanch umumiy o'rta ta'lim (9 y.lik), oliy o'quv yurtlariga kasb-hunar kollejlari, akademik litsey va umumiy o'rta ta'lim maktablarini bitirganlar yoshlaridan qat'i nazar qabul qilinadilar.

O'zbekistonda 2000/2001 o'quv yilidan boshlab maxsus Sirtqi ta'lim shakli joriy etilgan bo'lib, unga o'rta maxsus ma'lumot hamda 3 yillik mehnat stajiga ega bo'lgan pedagog xodimlar mos yo'nalishlar bo'yicha qabul qilinadilar. O'rta maxsus va oliy o'quv yurtlarida sirdan ta'lim olayotganlar uchun ularning asosiy ish joylaridan belgilangan tartibda imtiyozlar beriladi. O'zbekistonda ayrim fanlar bo'yicha televizion o'quv ko'rsatuvlari, televizion olimpiadalar (asosan, umumiy o'rta ta'lim bo'yicha) kabi Sirtqi ta'lim shakllari ham amal qiladi. 2002/2003 o'quv yili O'zbekistondagi 45 oliy ta'lim muassasasida 61 ming talaba, o'rta maxsus o'quv yurtlarida 73,7 ming o'quvchi sirdan ta'lim oldi. O'zbekistonda 1998-yilgacha umumiy o'rta ta'lim tizimida, 2002-yilgacha aspirantura tizimida ham Sirtqi ta'lim mavjud bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ta'lim tizirida psixologik xizmatni arnalga oshirishda psixodiagnostika vositalardan foydalanish. Tuzuvchi N.A Sog'inov. - T, 2001. 40-b.
2. Shoumarov G'.B., Shoumarov Sh.B. Muhabbat va oila. - T, 1999. 120-b.
3. S. To'ychiyeva. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya (o'quv-metodik qo'llanma). TDPU, - T.: - 2004.
4. E. G'oziyev. Psixologiya. Darslik. «O'qituvchi» nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent. - 2008.

Internet sahifalari:

<https://www.google.com/>

<https://lex.uz/docs/>

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA EKOLOGIK ONGNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK HUSUSIYATLARI

Abdullayev Feruzbek

Urganch Davlat Universiteti

Psixologiya ta'lim yo'nalishi 231-guruh

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ong va ekologik madaniyatini shakllantirishning metodologiyasi hamda usul, vosita va shakllari haqida yoritib berilgan. Jumladan maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning maktabga tayyorgarlik jarayonida sodir bo'ladigan psixologik o'zgarishlar, haqida ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Kichik maktab yoshi, tabiat darsi, ekologiya, atrof-muhit, ekologik ong, ekologik madaniyat, ekologik muammo, metodologiya, usul, vosita, shakl, o'quvchilarning ekologik tarbiyasi, psixologik hususiyat, o'quv faoliyatiga tayyorgarlik, harakat tayyorgarligi, psixik faollik.

Аннотация: В статье описаны методика и методы, средства и формы формирования экологического сознания и экологической культуры учащихся младших классов, в том числе сведения о психологических изменениях, происходящих в процессе подготовки детей к школе.

Ключевые слова: младший школьный возраст, урок природы, экология, окружающая среда, экологическое сознание, экологическая культура, экологическая проблема, методика, метод, инструмент, форма, экологическое воспитание учащихся, психологические особенности, подготовка к учебной деятельности, мыслительная деятельность.

Abstract: This article describes the methodology and methods, tools and forms of forming environmental awareness and ecological culture of elementary school students, including information about the psychological changes that occur in the process of preparing children for school. illuminated.

Key words: Junior school age, nature lesson, ecology, environment, ecological consciousness, ecological culture, ecological problem, methodology, method, tool, form, ecological education of students, psychological characteristics, preparation for educational activities, mental activity.

Yosh avlod ta'lim-tarbiyasi har bir davrda ham muhim yo'nalishlardan biri hisoblanib kelgan. Shu sababli ham yoshlarning ta'lim olishiga doimo katta e'tibor qaratib kelingan va kelinmoqda. Hozirgi kunga kelib O'zbekistonda ta'lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini yanada oshirish, maktabgacha ta'lim

tarbiyalanuvchilari, boshlang'ich sinf hamda yuqori sinf o'quvchilari va oliy ta'limda bilim olayotgan talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, ta'lim tizimi hamda ilm-fan sohasi o'rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, erkin ijodiy fikrlashni, ta'limning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Ta'lim tizimining asosi, qay tartibda amalga oshirilishi, ta'lim oluvchilarning huquq va majburiyatlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Ta'lim To'g'risidagi qonun, Davlat ta'lim Sandatri, Milliy o'quv dasturi hamda prezidentimizning qaror va farmonlarida o'z ifodasini topgan. Aynan, ta'limtarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar tog'risida ham ko'plab qarorlar, farmon va farmoyishlar chiqarilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va im-fan sohalarini rivolantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida bir qator ishlarni amalga oshirish ko'zda tutilgan. Xususan: -o'quvchi-yoshlarning jismoniy salomatligini muhofaa qilish, ularning barqaror ijtimoiy va intellektual rivojlanishini ta'minlash; -xalq ta'limi tizimida ekologik tarbiyani shakllantirish va psixologikpedagogik xizmat ko'rsatish, ilg'or tajribalarga asoslangan holda ekologik tarbiyani rivoljantirishga yo'naltirishning zamonaviy shakl va uslublarini joriy etish; -maktablarda ekologik xizmatni takomillashtirish, tabiatshunos va ekolohlarni metodik qo'llab-quvvatlash va professional rivoljantirish, xalq ta'limi xodimlarining pedagogik faoliyatini shaxsiy muvofiqligini o'rganish-bolalarni ijtimoiy-ekologik hamda pedagogik qo'llab-quvvatlash markazlariga extiyojga qarab umumta'lim maktablarida faoliyat yurituvchi hamda xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi tajribali pedagog-psixologlarni fuqarolikhuquqiy shartnoma asosida jalb etish.1 Atrof muhitni muhofaza qilish muammolari umuminsoniy ahamiyat kasb etayotgan, insoniyatning tabiiy muhitga yetkazgan salbiy oqibatlar qayta ko'rib chiqilayotgan bir paytda shu narsa malum bo'ldiki, aholining barcha qatlamlarida ekologik madaniyatni shakllantirish muammosi inson ongida o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq. Shunday ekan, o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish, ularda ekologiyaga oid bilim va tushunchalarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda fan – texnika jadal suratlarida rivojlanib, inson va tabiat o'rtasidagi tabiiy muvozanat buzulayotganligi oqibatida atrof muhitga katta ziyon yetmoqda. Ona tabiatga istiqbolni ko'zlab munosabatda bo'lish, kelajak avlodga uni go'zal va tabiiyigicha qoldirish bugungi kunning muhim vazifasi. Tabiatga nisbatan inson qanchalik beraxmlik bilan munosabatda bo'lsa, tabiat ham insonga hisbatan aynan ana shunday javob qaytaradi. Har bir inson ongida ekologik madaniyat qay darajada shakllansa, jamiyat ham shu darajada taraqqiy etdi. Shu bois o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning samarali shakl va metodlarni ishlab chiqish, umumta'lim maaktabi o'quvchilarining – kelajakda xalq xo'jaligining turli sohalarida faoliyat ko'rsatadigan

mutaxasislarning ekologik madaniyatni shakllantirish g'oyat dolzarb muammodir. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda atrofdagi tabiat bilan to'g'ri munosabatda bo'lishga tayyorlik shakllanishi mumkin. Bunga quyidagilar kiradi: hissiy tomon - tabiiy dunyoga moyillik, hayratlanish hissi, ishtiyoq, uning ob'ektlariga nisbatan hissiy ijobiy munosabat, xatti-harakatlar motivlari, biznesga tayyorlik - turli xil nostandart ta'lim va ta'lim sohasida o'z bilimlarini amalga 1 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'limtarbiya va im-fan sohalarini rivolantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni,darsdan tashqari vaziyatlar, altruistik faoliyatda ishtirok etish istagi, xulq-atvorning "ichki" motivlarining boshlanishi fidoyilik va empatiyaning old sharti sifatida; intellektual tayyorgarlik - bolalarning tabiat haqida ma'lum darajadagi xabardorligi, bilim va kognitiv qiziqishlarning yosh darajasi, o'zini ekologik madaniyat tashuvchisi sifatida anglash. Ekologik tarbiya muammolari I.N.Zverova, A.N. Zaxlebniy, L.P.Saleeva, L.A.Saydakova va boshqalarning asarlarida ishlab chiqilgan. Ekologik ta'lim shakllari va usullari tavsifini A.N.Zaxlebniy, O.I.Dmitriyev va boshqalarning asarlarida ko'rishimiz mumkin. Ekologiya - bu tirik organizmlar va ularning jamoalarining bir-biri bilan va atrofmuhit bilan o'zaro ta'siri haqidagi fan. O.M.Barkovskaya ekologik ta'limni bolalarning ekologik ta'limi va tarbiyasini rivojlantirishga qaratilgan maqsadli tizimli pedagogik faoliyat sifatida belgilaydi; ekologik bilimlarni to'plash, tabiatda faoliyat ko'rsatish ko'nikma va malakalarini shakllantirish, yuksak axloqiy-estetik tuyg'ularni uyg'otish, ekologik ishlarni amalga oshirishda yuksak axloqiy shaxsiy fazilatlar va mustahkam irodani egallash. Ekologik ta'limning maqsadiga quyidagi vazifalar birlikda hal qilinganda erishiladi:tarbiyaviy - hozirgi zamonning ekologik muammolari va ularni hal qilish yo'llari to'g'risida bilimlar tizimini shakllantirish;tarbiyaviy - ekologik jihatdan mos xulq-atvor va faoliyat, sog'lom turmush tarzi motivlari, ehtiyojlari va odatlarini shakllantirish;rivojlanayotgan - o'z hududining holatini o'rganish, baholash va atrof-muhitni yaxshilash bo'yicha intellektual va amaliy ko'nikmalar tizimini rivojlantirish; Atrof-muhitni muhofaza qilishda faol faoliyatga intilishning rivojlanishi: intellektual (ekologik vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyati), hissiy (tabiatga umuminsoniy qadriyat sifatida munosabat), axloqiy (iroda va qat'iyatlilik, mas'uliyat). Ekologik ta'lim kontseptsiyasi shuni ko'rsatadiki, ekologik madaniyat asoslarini shaxsiy xususiyat sifatida shakllantirish quyidagilarni o'z ichiga oladi:tabiatga bilim va munosabatni shakllantirish, uning birligi, inson hayoti uchun ahamiyati, inson - tabiat - jamiyat tizimidagi o'zaro ta'siri;o'yinlar orqali intellektual va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish;ekologik xarakterdagi qadriyat yo'nalishlarini tarbiyalash;maqsadli xulq-atvor va faoliyat motivlari, ehtiyojlari, odatlari, axloqiy mulohazalar qobiliyatini shakllantirish;atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha faol amaliy tadbirlarda ishtirok etish. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ekologik madaniyatni shakllantirish texnologiyasi.Tabiatni asrash,

uni muhofaza qilishga o'rgatish, umuman, ekologik tarbiya berish bugungi kunning dolzarb masalasidir. Shu bois boshlang'ich sinf o'quvchilariga barcha predmet darslarida ushbu tarbiya elementlarini o'quvchilarga singdirish orqali ularda ekologik madaniyatni shakllantirish mumkin. Bunday o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish yaxshi samara beradi. O'qituvchi o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etishda ularning xohishiga ko'ra individual tarzda, juftlikda yoki kichik guruhlarda ishlash shakllaridan foydalanish yaxshi samara beradi. Shuningdek, uy vazifalari ham hamma uchun yagona va majburiy bo'lmasdan, bir necha variantda tayyorlanishi va o'quvchilar o'z xohishiga ko'ra tanlashlari mumkin. Masalan, 1-variantda yangi mavzu yuzasidan o'quv materialini tayyorlash, savollarga javob topish, ob'ektning rasmini chizish; 2-variantda o'quv materialini mazmunidagi atama va tushunchalardan foydalanib krossvord tuzish; 3-variantda qo'shimcha adabiyotlardan foydalanib, tabiat haqida hikoya tayyorlash. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ong va madaniyatini shakllantirishda sinfdan tashqari ishlar va tadbirlarning ahamiyati ham yuksak darajada. Sinfdan tashqari tadbirlar darslarda olingan bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish va konkretlashtirish, tabiatni o'rganishga qiziqish uyg'otish, o'quvchilar faolligi va mustaqilligini rivojlantirish, vaqtdan tejamli foydalanish imkoniyatlarini beradi. Sinfdan tashqari tadbirlarga turli xildagi bayramlar, viktorinalar, savol javob kechalari, sinflararo va maktablararo bellashuvlar (musobaqalar), uchrashuvlar kiradi. Ushbu tadbirlar jarayonida ham o'quvchilarga ekologik tarbiya berish mumkin. Tabiatshunoslik bo'yicha yo'lga qo'yilgan sinfdan tashqari tadbirlar o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish vositalaridan biridir. Ekologik tarbiyaga doir sinfdan tashqari tadbirlar tashkiliy shakli, mazmuni, o'tkazish metodlari jihatidan xilma – xil bo'lishi kerak. U o'quvchilar tarkibi, yoshi qiziqishi va ehtiyojiga, maktabning tabiiy o'rami, yil fasli, xona va jixozlarga bog'liq. Sinfdan tashqari tadbirlarning bircha turlari bir – birlarini to'ldirishlari va takomillashtirishlari lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ekologik madaniyatni shakllantirishning yo'llaridan biri sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar jarayonidir. Buning uchun bugungi kun o'qituvchisi izlanuvchan, harakatchan, ijodkor bo'lsa, u ta'lim bergan o'quvchilar har tomonlama yetuk, bilimdon bo'lishiga shubha yo'q. O'quvchi avvalo shuni esda tutib, tadbirlar mavzularini tuzishda mavzu mohiyatidan kelib chiqib uning mazmunini ochishga asosiy diqqat e'tiborini qaratmog'i lozim: "Inson onadan tug'ilib olamga kelgan birinchi daqiqalaridanoq tabiat ehsonidan bahramand bo'ladi. Ya'ni ilk bor havodan to'yib nafas oladi. Insonni ona tug'ib tarbiyalasa, tabiat o'stiradi. Shuni uchun uni "Ona – tabiat" deb ataladi. Ona tabiat mehrimizga, shafqatimizga zor bo'lib qoldi. Ko'pgina hayvonlar, turli nodir o'simliklar qirilib ketmoqda. Yakka-yu yagona Orol dengizimiz ham halokat yoqasida turibdi. Biz hozirgi kunda har bir daraxt, buta, giyohga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishimiz darkor. Yuqoridagi fikrlar bola ongiga yetib bora olsa, uning qalbida tabiatimiz halokatiga nisbatan achinish,

mehr – shafqat, uni asrash hissi uyg'onsa – bu bizning, ya'ni o'qituvchilarning baxtimizdir. Sinfдан tashqari o'qish jarayonida o'qituvchining asosiy vazifasi – o'quvchilarni ijtimoiy ommabop, tabiatshunoslik adabiyotini o'qishga ehtiyoj hosil qilishdan iborat bo'lmog'i lozim. Ekologik tarbiyani singdirishda ommaviy tarzda sinfdan tashqari ishlar, ekskursiyalar, konkurslar, diapozitiv va kinofilmlarni ko'rsatish bilan tematik kechalar, har xil tadbirlar, (“Qushlar bayrami”), (“Gullar bayrami”), (“Hosil bayrami”)daraxtlar o'tqazish va boshqalarni amalga oshirish katta ahamiyatga egadir. Ularni o'tkazishdan maqsad – sinfdan tashqari ishlarga iloji boricha ko'proq sonda o'quvchilarni jalb qilish, ularda qatnashishga qiziqish va xohishlarini uyg'otish, bolalar faolligini yo'lga qo'yishga yo'naltirilmog'i lozimdir. Ekologiya bo'yicha sinfdan tashqari ishlar va maktabdan tashqari ishlarda olingan bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish va konkretlashtirish, atrof – muhitni o'rganishga qiziqish uyg'otish, O'quvchilar faolliги va mustaqilligini rivojlantirish, bo'sh vaqtni tashkil etish imkoniyatini beradi. Bu ishlarning tarbiyaviy ahamiyati ayniqsa kattadir. Ular o'quvchilar xulq – atvoriga ta'sir ko'rsatadi, moddiy dunyoqarashni va mehnat madaniyatini shakllantiradi, bilishga qiziqishini va mutaқil kuzatsh ko'nikmalarini rivojlantiradi, jamoatchilik hissini va tabiatga muhabbatni tarbiyalaydi. Demak sinfdan tashqari tadbirlar jarayonida o'quvchilarga ekologik tarbiya berish o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish vositalaridan biridir. Xulosa qilib aytganda, “Atrofimizdagi olam” hamda “Tabiatshunoslik” darslarida ma'lum bilimlar tizimini olgan holda o'quvchilar tabiatdagi ekologik xulq-atvor normalari va qoidalarini ham o'rganishlari mumkin, chunki ekologik ta'lim orqali tabiatga mas'uliyatli munosabat tarbiyalanadi. Ammo ekologik ta'lim shartlari hisobga olinmasa, xulq-atvor normalari va qoidalari yomon o'rganiladi. Birinchi eng muhim shart - o'quvchilarning ekologik ta'limini o'lkashunoslik materialidan foydalangan holda tizimda 1-sinfдан 4-sinfгacha alohida elementlarning uzluksizligi, bosqichma-bosqich murakkablashishi va chuqurlashishini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Ikkinchi ajralmas shart - kichik yoshdagi maktab o'quvchilarini mahalliy tabiiy resurslarni muhofaza qilish bo'yicha ular uchun mumkin bo'lgan amaliy mashg'ulotlarga faol jalb qilish kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ongini hamda madaniyatini shakllantirishda sinfda o'tilayotgan tabiatshunoslik darslari bilan birgalikda, sinfdan tashqari darslar, maktab hamda maktablar miqyosida o'tkaziladigan tabiatni asrash haqidagi tadbirlar, tabiat bag'riga ekskursiyalar uyushtirish ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Ekskursiyalarda kichik yoshdagi o'quvchilarning ekologik faoliyatini tashkil etishda yurtimizning keng tarqalgan o'simliklari va hayvonlari haqidagi bilimlarni shakllantirishni o'z ichiga oladi, ularni o'rganishda kichik yoshdagi o'quvchilar har qanday tirik organizm himoyaga muhtoj degan xulosaga kelishadi. Natijada, ular ona tabiat va uning resurslariga extiyotkorona munosabatda bo'lishni o'rganadilar. Tarbiya oiladan boshlangani kabi, ekologik madaniyatni

shakillantirishning yana bir muhim bo'g'ini bu oiladagi muhit hamda ota-ona tomonidan berilgan ekologik tarbiya ham hisoblanadi. Maktab hamda oilada ekologik tarbiyani shakillantirish hamda bolalarning ekologik ongini rivojlantirish parallel tarzda olib borilganda yanada yuqori va ijobiy natijalarga erishish mumkin bo'ladi. Bunda o'quvchilarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash lozim, Zero, milliy qadriyatlarimiz ona tabiatni ezoqlashga, atrof-muhitga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lishga chorlaydi. Kichik maktab davrida xatti-harakatlarning yangi shakllarini paydo bo'lishi bevosita o'quv faoliyati bilan bog'liqdir. Hech bir o'qituvchi maktabga birinchi bor kelgan boladan o'zi o'rgatmagan arifmetik misol va masalalarni echishni talab etmaydi, lekin afsuski, juda ko'p o'qituvchilar ulardan qunt bilan o'qishni, uyushqoqlikni, ma'suliyatlilikni, tartibga aniq rioya etishni talab etadilar. Vaholanki, ushbu ko'nikmalar o'qituvchi tomonidan ma'lum odat va malakalarga o'rgatilinganidan so'nggina paydo bo'ladi. Demak, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar rivojida yetakchi bo'lgan o'quv faoliyati o'qituvchi shaxsi va o'quvchi bilan munosabat uslubining ahamiyati juda kattadir. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning his-tuyg'ulari ularning faoliyatida namoyon bo'ladi va rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar o'zlarining har bir faoliyat natijalariga baho bera oladilar. Baho kishida qoniqlik va qoniqlaslik hislarini yuzaga keltirishi mumkin bo'lib, bu hislar bolani yaxshi o'qishga ruhlantiradi. Ba'zan past baho olish orqali yuzaga kelgan salbiy hislar chuqurlashib, o'qituvchining noto'g'ri reaksiyasi va kattalarning doimiy tanbeh va tanqidlari oqibatida bolaning xarakter xislatiga aylanib qolishi mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining faoliyatlari uchun ijobiy baho olishlariga yordam beruvchi asosiy hislardan biri intellektual hislardir. Odanning aqliy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan hislar intellektual hislar deb ataladi. Bilishga qiziqish, taajjublanish va hayron qolish hislari, ishonch, ishonchsizlik va shubhalanish hislari intellektual hislar qatoriga kiradi. Kichik yoshdagi o'quvchilarda ixtiyorsiz diqqat yuqori turadi. Lekin, maktabda o'qish birinchi yiliyoq o'quvchilarda ixtiyoriy diqqatning vujudga kela boshlashiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Diqqatning bu turi B.T. Annoevning yozishicha, «... katta odamlar bilan bolalarning birgalika faoliyati va tarbiyaning maxsuli bo'lib hisoblanadi. Ixtiyoriy diqqatning yanada yaxshiroq o'sishi maktab yoshidagi bolalarda idrok va tafakkurning tarbiyalanishga bog'liqdir». Kichik yoshdagi o'quvchilarning ixtiyoriy diqqati to'g'risidagi masala bilan K.D. Ushenskiy ko'p shug'ullangan. U ba'zi pedagoglarning, kichik yoshdagi o'quvchilarda ixtiyorsiz diqqatning afzalligiga tayangan holda maktabdagi barcha o'qish jarayonining faqat qiziqarli va maroqli qilib tashkil etish kerak degan fikrlarga qo'shilmagan. Demak, bolaning maktabga tez moslashishi va muvaffaqiyatli o'qishida shaxsiy va ijtimoiy psixologik tayyorgarligining ham ahamiyati juda katta. Bu davrda bolalarda avvalo bilish sohalari, so'ngra esa emotsional motivatsion yo'nalish bo'yicha yangi shaxsiy hayot boshlanadi. U yoki bu yo'nalishdagi rivojlanish obrazlilikdan

ramzlikkacha bo'lgan bosqichlarni o'taydi. Kichik yoshdagi o'quvchilar xotirasining o'sishida ikkinchi xususiyat o'quvchilarda abstrak tafakkurning o'sishi munosabati bilan bog'liq bo'lgan katta uzgarishlardan iborat. Bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi ko'p jihatdan ularning maktabga tayyorgarlik darajalariga bog'liq. Bola avvalo maktabga jismoniy jihatdan tayyor bo'lishi kerak. 6 yoshli bolalarning anatomik-fiziologik rivojlanishi o'ziga xos tarzda kechadi. Bu yoshda bola organizmi jadal rivojlanadi. Uning og'irligi oyiga 150 dan 200 gacha, bo'yi esa 0,5 sm gacha ko'payadi. 6 yoshli bolalar turli tezliklarda, tez va engil yugura oladilar. Ular sakrash, konkida yugurish, changida uchish, so'zish singari harakatlarni ham bemalol bajara oladilar. Musiqa bo'yicha mashg'ulotlarda bu yoshdagi bolalar xilma-xil ritmik va plastik harakatlarni bajaradilar, turli mashqlarni aniq, tez, engil va chaqqon bajara oladilar. Shuningdek, 6-7 yoshli bolalar nerv sistemasini mustahkamlash, ularni surunkali kasalliklardan xalos etish, ko'rish va eshitish qobiliyatiga alohida e'tibor berish, shuningdek, umurtqa pogonasi to'g'ri rivojlanishiga ahamiyat berish, nihoyatda muhim. Shunday qilib, kichik maktab yoshi 7-12 yoshli bolalarni o'z ichiga oladi. Bu davrda o'qish yetakchi faoliyatga aylanadi, o'qituvchining so'zi bola uchun senzitiv hisoblanadi. Intelektual refleksiya bu davrda paydo bo'lgan yangi psixologik tuzilmadir. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ushbu maqola orqali siz o'zingizga ma'naviy ozuqa olishingizga shubha qilmaymiz. Maqola orqali siz bolaning maktabga kirishi, ya'ni hayotidagi burulish chog'idagi asosiy faoliyati psixologik xususiyatlari haqida ma'lumotga ega bo'lasiz. Ushbu maqola orqali kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik, fizalogik, va individual qiziqishlari borasidagi bilimlaringizni mustahkamlasangiz bu bizning yutug'imiz hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Z.T. Nishonova, N.G'. Kamilova, D.U. Abdullayeva, M.X. Xolnazarova <> Toshkent-2019
2. SH.A. Do'stmuhammedova, Z.T. Nishonova, S.X. Jalilova, SH.K. Karimova, SH.T. Alimbaev <> Toshkent-2013
3. M.X. Xolnazarovna, M.Q. Muhliboyev <> Toshkent 2014.
3. Abdullaev Z. Maktab o'quvchilarining ekologik munosabati va ekologik ongi // Narodnoe obrazovnaie. - 2011. - 2-son. - S. 186-190.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va im-fan sohalarini rivoltirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni.
5. To'xtaev A., Xamidov A. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. – T.: O'qituvchi, 1995.

Internet sahifalari

1. <https://www.google.com/>
2. ziyonet.uz кутубхона
3. www.Lex.uz
4. www.uzedu.uz
5. www.natlib.uz
6. www.ziyonet.uz

SHAXSDA NOTIQLIK XUSUSIYATINI SHAKLLANISHIGA TA'SIR QILUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR DIAGNOSTIKASI

Babajanov Yusufboy

Urganch Davlat Universiteti, Psixologiya ta'lim yo'nalishi

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada amaliy jihatdan chiroyli nutq tuzishning qonuniyatlari, sirlari, til me'yorlari, nutqning sifatlari, nutq uslublarini o'rganuvchi va o'rgatuvchi hamda nutqda uchrashi mumkin bo'lgan nuqsonlar, talaffuzga doir muammolarni hal etish yuzasidan bahs yurituvchi fan bo'lib, bugungi kunda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida faoliyat yurituvchi insonlar uchun notiqlik mahoratini egallash zaruriyatga aylanib bormoqda. Ushbu o'quv qo'llanma notiqlik san'atiga qiziquvchi barcha bakalavriat ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, notiqlik san'atining tarixi, nazariyasi, amaliy va texnik jihatlarini yoritib berishga, bo'lajak mutaxassislarning o'z faoliyatlarida notiqlik mahoratidan samarali foydalanish ko'nikmasini diagnostika qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: : Ta'sirchan nutq, psixologik omillar, diksiya, nafas, artikulyatsiya, diagnostika, o'zini tutish, etiket, og'zaki, yozma, ovoz, artikulyatsiya, diksiya, nafas, og'zaki nutq texnikasi, yozma nutq texnikasi, notiqning ovozi, yaxshi matn, tinglovchilar bilan o'zaro munosabatlar (aloqa) psixologik omillar diagnostikasi.

Аннотация: В данной статье с практической точки зрения это наука, изучающая и обучающая законам, тайнам, нормам языка, качествам речи, стилям речи, а также обсуждающая проблемы произношения и дефекты речи, которые могут встретиться в речи. Приобретение навыков публичных выступлений становится необходимостью для людей, работающих во всех сферах. Данное учебное пособие предназначено для всех студентов бакалавриата, интересующихся искусством публичных выступлений, и направлено на диагностику навыка эффективного использования навыков публичного выступления в з деятельности.

Ключевые слова: Эффективная речь, психологические факторы, дикция, дыхание, артикуляция, диагностика, поведение, этикет, устная, письменная, голос, артикуляция, дикция, дыхание, техника устной речи, техника письменной речи, голос говорящего, хороший текст, взаимодействие со слушателями (общение), диагностика психологических факторов.

Annotation: In this article, from a practical point of view, it is a science that studies and teaches the laws, secrets, language standards, qualities of speech, speech styles, and discusses the problems of pronunciation and speech defects that may be encountered in speech. It is becoming a necessity for people working in all fields to

acquire public speaking skills. This study guide is intended for all undergraduate students interested in the art of public speaking. It is aimed at diagnosing the skill of effective use of public speaking skills in z activities.

Keywords: Effective speech, psychological factors, diction, breath, articulation, diagnosis, behavior, etiquette, oral, written, voice, articulation, diction, breath, oral speech technique, written speech technique, speaker's voice, good text, interaction with listeners (communication), diagnosis of psychological factors.

Notiqlik – Bu monologik nutqning bir turi bo‘lib, ma‘ruzachi ishonirish maqsadida katta auditoriyaga murojaat qilgan vaziyatda ishlatilgan. Spikerning nutqi tarkibiy qismlar va uslubning o‘ziga xos xususiyatlariga, shuningdek lingvistik va notanish aloqaning maxsus nisbati mavjud. Boshqa nutqlardan ajratib turadigan bir nechta asosiy fazilatlarni farqlashingiz mumkin.

1. Ma‘ruzachi odamlarga notiq nutqi bilan murojaat qiladi - nafaqat tinglovchiga ma‘lumot etkazish, balki qiziqish (ishontirish) yoki biron bir harakat (induktsiya) shaklida javob olish. Bunday nutq har doim hayajonli xarakterga ega. Buning uchun ma‘ruzachi o‘z nutqining mavzusidan ilhomlanib, unga o‘z tinglovchilari uchun zarur va foydali deb hisoblagan narsalarni kiritishi kerak.

2. Nutq tinglovchilarni ta‘sir qilishi va qiziqtirishi uchun ma‘ruzachining obro‘si yoki uning maxsus psixologik kayfiyati muhim ahamiyatga ega. Tinglovchilarni biron bir harakatga undash uchun so‘zlovchi, birinchi navbatda, o‘zi harakat qiladi, irodaning alohida harakatini talab qiladi. Bu harakat notiq nutqida seziladi va tinglovchilarga yetkaziladi, ularni harakatga undaydi.

Nutq jarayonida qay darajada etiket qoidalariga rioya qilib, auditoriya bilan do‘stona muhit yarata olsa tinglovchilarni mavzuga qiziqтира oladi. Nutq jarayonida tashqi qiyofa - kiyinish ham alohida ahamiyatga ega. Negaki toza va yaxshi kiyingan notiq o‘ziga ishongan bo‘ladi va tevarak-atrofdagilarning hurmat bilan qarashlariga sazovor bo‘ladi. Aniqroq qilib aytganda notiqning tuflisi tozalanmagan, kiyimi dazmollanmagan (g‘ijim), dog‘ bo‘lsa u tinglovchilar e‘tiborini torta olmaydi. Nutq so‘zlashdan oldidan notiq yaxshi kayfiyatda bo‘lishi, yuzi va ko‘zida muloyimlik va xursandchilik aks etishi, chehrasi ochiq bo‘lishi lozim. Shundagina u tinglovchilarga yoqishi, ularni jalb qila olishi mumkin. Notiqning yurish-turishi, xatti-harakati, nutq jarayonida muhim ahamiyatga egadir. Chunki har bir xatti-harakat tinglovchilarning ko‘z o‘ngida bo‘ladi va o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi. Notiq tana harakatlarining mosligiga, to‘g‘riligiga alohida e‘tibor berishi kerak. Notiq o‘z fikrini yurakdan chiqarib tinglovchilarga yetkazsa, uning qo‘li va oyog‘i bilan bog‘liq beo‘xshov harakatlar sezilmaydi. Yaxshilab oldindan tayyorlangan nutq nutqning 90% muvaffaqiyatini ta‘minlaydi. Shu sababli notiq mavzu to‘g‘risida yetarlicha g‘oyaga, ma‘lumotga ega

bo'lsa o'z niyatiga yetadi. Ba'zilar tayyorgarlikka kam vaqt ajratishadi va noqulay ahvolga tushib qolishadi.

Nutqni shakllantirish, yuzaga keltirish uchun puxta tayyorgarlik ko'rish kerak. Xo'sh, tayyorgarlik nimalardan iborat bo'lishi kerak? Qog'ozga so'z va iboralarni yozib qo'yishdanmi? Rosmanasiga tayyorgarlik notiqning o'zidan chiqqan fikrlar asosida namoyon bo'ladi. Eng avvalo, nutq mavzusini chuqur va atroflicha o'ylab ko'rishi lozim. So'ngra mavzuni tanlashi, uni muhokama qilishi, o'z fikrlarini tartibga solishi va tanlashi, o'z matnini ishlab chiqishi va taxt qilishi zarur. Nutqni bir urinishda tayyorlab bo'lmaydi. So'ngra mavzuga doir ma'lumotlarni yig'ishga to'plashga kirishiladi. Bu reja asosida amalga oshirilishi kerak. Nutq uchun materiallarni imkon qadar ko'proq to'plash lozim. So'ngra ulardan eng keraklisi, mos keladiganlari ajratib olinadi. Olingan ma'lumotlar notiq tomonidan qayta ishlanadi va o'z uslubiga, maqsadiga moslashtiriladi. Ana shundan keyin har bir notiqning o'ziga xos nutqi vujudga keladi. Har bir notiqning o'ziga xos uslub, bilimi va xislatlari borligi uchun uning nutqi boshqalarnikidan farq qiladi. Shuning uchun ham taniqli notiqning nutqiga ko'r-ko'rona taqlid qilish va takrorlash yaxshi samara bermaydi. Shunga qaramasdan, ulardan foydalangan uslub va imkoniyatlardan ongli hamda ijodiy foydalanish mumkin.

Notiq quyidagilarga qarab o'z chiqishini baholaydi:

- tinglovchilar auditoriyasining e'tiborini qay darajada torta olgani;
- mavzuga qay darajada kirib borilgani va uni qanchalik tushuntirilgani; bunda berilgan savollarning xarakteri va mohiyatiga tayinlanadi;
- mavzuning qaysi jihati tinglovchilarda ko'proq qiziqish uyg'otgani;
- tinglovchilardan ayrimlarining yakka holda mavzuning yoritilishi xususidagi shaxsiy fikrlarni eshitishi;
- auditoriya psixologiyasini o'rganish. Agar notiq tinglovchilarning qiziqishini hisobga olsa, uning nutqi samarali va jonli bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bekmirzayev N. "NOTIQLIK SAN'ATI ASOSLARI"- O'quv qo'llanma, Toshkent . "Yangi nashr" .2008.
2. Inomxo'jaev S. "Notiqlik san'ati asoslar".-T.:1982.
3. Jumaniyozov R., Salimov S. "G'oyaviy tarbiyada notiqlik san'ati" . Toshkent, 2002.
4. Omonov B. Siyosiy yetakchining notiqlik mahorati. -T.: "O'zbekiston", 2000.

Internet manbalari:

1. www.fikr.uz
2. uz.m.wikipedia.org
3. www.orator.ru

ТА'ЛИМ ЖАРAYONIDA O'QUVCHILAR HUQUQIY ONGINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI

Masharipova Adolat

Urganch Davlat Universiteti

Psixologiya ta'lim yo'nalishi 231-guruh

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Huquq va uning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati, o'quvchilarda huquqiy ongni shakllantirishning ustuvor ta'moillari hamda mexanizmlari, huquqning funktsiyalari jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar va odamlarning xulq-atvoriga huquqiy ta'sir ko'rsatishning asosiy sabablari, huquqning mohiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Huquq, erkinlik, psixologik mexanizmlar, adolat, huquq funksiyasi, vakolatli organlar, fuqarolik huquqlari, umummajburiy xulq-atvor, huquqiy munosabatlar, ijtimoiy munosabatlar, davlat, umummajburiy xulq-atvor qoidalari, erkinlik, majburiyat.

Аннотация: В данной статье право и его значение в общественной жизни, приоритетные принципы и механизмы формирования правосознания у студентов, функции права, основные причины правового влияния на общественные отношения и поведение людей в обществе, сведения о сущности права. данный

Ключевые слова: Право, свобода, психологические механизмы, справедливость, функция права, компетентные органы, гражданские права, общеобязательное поведение, правоотношения, общественные отношения, государство, правила общеобязательного поведения, свобода, обязанность.

Abstract: In this article, Law and its importance in social life, priority principles and mechanisms of forming legal consciousness in students, functions of law, the main reasons for legal influence on social relations and people's behavior in society, information about the essence of law given

Key words: Law, freedom, psychological mechanisms, justice, function of law, competent bodies, civil rights, universally binding behavior, legal relations, social relations, state, rules of universally binding behavior, freedom, obligation.

O'quvchilarni huquqiy madaniyat bilan tanishtirish ularning ma'naviy hayotini boyitadi, huquq va majburiyatlarini bilish esa o'z-o'zini anglashni kengaytiradi. Huquqiy tarbiya insonning hayotdagi mavqegini mustahkamlaydi, uning ijtimoiy faolligini oshiradi, salbiy hodisalarga nisbatan murosasizlik tuyg'usini kuchaytiradi. Uning o'ziga xosligi yosh talabalarning jamiyatdagi ijtimoiy va huquqiy holati bilan

belgilanadi. Maktab o'quvchilari moddiy jihatdan ota-onalari yoki vasiylariga qaram bo'lib, ularning mustaqilligi va faolligi pedagogik jamoa tomonidan tuzatiladi, huquqiy munosabatlarda huquqiy bilim va tajribaga ega emas, voyaga yetmaganlarning hayoti va faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy qonunlar va huquqiy normalarni o'rganadi. kelajakda ularga rahbarlik qilishi kerak. Hozirgi bosqichda maktablarda tarbiyaviy ishning kamchiliklari uning mazmunida jinoyat-huquqiy masalalarning keng tarqalganligi, shaxs huquqlarini o'rganishga ustuvor ahamiyat berish, burchlarni o'rganishga etarlicha e'tibor bermaslik, shaxsning o'z qilmishi uchun shaxsiy javobgarligidir. . Huquqiy normalarning adolatliligini, axloqiy tamoyillar mazmunini, unga ko'ra huquqiy taqiqlar va cheklovlar shakllantirilishini, huquqiy normalar mazmuni va o'quvchilarning o'ziga xos xulq-atvori o'rtasidagi farqni ochish uchun hech qanday asos yo'q. Huquqiy ta'lim quyidagi masalalarni hal qilishni o'z ichiga oladi: 1. O'quvchilarni qonunlar bilimi bilan qurollantirish, huquqiy ongini oshirish, huquqning dolzarb masalalari haqida tizimli ma'lumotlar berish, chunki huquqiy bilimlar huquqiy ongni shakllantirishning asosidir. Ular o'quvchilarga o'z xulq-atvorini, o'rtoqlarining xulq-atvorini nafaqat ma'lum axloqiy me'yorlar, balki qonun talablari bilan bog'lash, ularni tuzatish, to'g'ri yo'nalishga o'zgartirishga yordam beradi. Ko'pchilik maktab o'quvchilari aniq huquqiy normalarni bilmasalar ham, jinoyat sodir etmaydilar. Ularning xulq-atvorini boshqaradigan axloq va urf-odatlariga rioya qilishdir. o'quvchilar boshqalarga zarar yetkazmaydi, o'g'irlik va boshqa jinoyatlarni sodir etmaydi, chunki ular muayyan vaziyatlarda axloqiy tamoyillarga amal qiladilar. 2.O'quvchilarda huquqiy ongni shakllantirish - bu shaxsning muayyan huquqiy vaziyatda uning xulq-atvorini tartibga soluvchi qonunlar talablariga munosabatini belgilovchi huquqiy g'oyalar, qarashlar, e'tiqod va tuyg'ular yig'indisidir. Maktabda bola nafaqat qonunni hurmat qilishni, balki o'zini himoya qilishni ham o'rganishi kerak. o'z huquq va erkinliklarini, shuningdek, boshqalarni hurmat qilish, boshqa odamlarning qarashlariga bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lish, boshqalarning o'zini ifoda etish huquqlarini, madaniy qadriyatlarini hurmat qilish, konfessiya tanlash, siyosiy hayotda ishtirok etish va boshqalar. Bularning barchasi juda muhim sohalaridir. ta'lim, birinchi navbatda, davlat qurish ehtiyojlari nuqtai nazaridan. Huquqiy qarashlar davlat va huquq, odamlar o'rtasidagi huquqiy munosabatlar, shaxsning konstitutsiyaviy huquq va majburiyatlari haqidagi umumiy huquqiy bilim va g'oyalarga asoslanishi kerak. Bu bilim va g'oyalar muayyan huquqiy normalarni to'g'ri aks ettirishi muhim, chunki aks holda huquqiy qarashlar ifodalanadi. yolg'on. Huquqiy ongning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri e'tiqod – insonning dunyoqarash va axloqiy tushunchalar haqiqatini anglashi va shu qoida va tushunchalarga muvofiq harakat qilishga shaxsiy tayyorgarligidir. Huquqiy ta'lim jarayonida o'quvchilarda ularning xulq-atvorini tartibga soluvchi (mas'uliyat, adolat va h.k.) yuksak huquqiy tuyg'ularni tarbiyalash muhim, aks holda situatsion xulq-atvorni keltirib chiqaradigan

(g g'azab, qo'rquv va boshqalar) oddiy tuyg'ular uning asosiy tartibga soluvchisiga aylanadi.3. O'quvchilarda davlat va qonunni hurmat qilish, qonun talablariga rioya qilish zarurligini tushunishni shakllantirish. Bunday fazilatlar tarbiyalanib, davlat va huquqning ijtimoiy mohiyati va rolini ochib beradi. Maktab o'quvchilarini qonunga hurmat va qonun ustuvorligiga, huquqiy normalarga rioya qilish zarurligiga ishonitirish huquqni muhofaza qiluvchi organlarga va qonunni himoya qiluvchi shaxslarga hurmatni tarbiyalash orqali amalga oshiriladi. Biroq, talabalar qonunlar nafaqat jazolash, balki jamiyat va fuqarolar manfaatlarini himoya qilish uchun ham ekanligini anglab yetmaganligi sababli, bu organlar tomonidan qo'rqitmaslik kerak. 4. O'quvchilarda huquqiy xulq-atvor ko'nikma va malakalarini shakllantirish. Qonun va odob-axloq talablariga rioya qilish odat va mahorati o'quvchilarning o'z fuqarolik burchini anglash, huquqiy normalarga rioya etishga ongli munosabati mahsulidir. To'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlar muayyan motivlarga bog'liq. Ba'zi talabalar o'zlarining chuqur e'tiqodlari tufayli huquqiy me'yorlarga rioya qilishadi, boshqalari kattalarning doimiy nazorati ostida yoki mumkin bo'lgan jazodan qo'rqishadi; ba'zilari esa o'zlarining xudbin maqsadlariga munosib xulq-atvor bilan erishishga harakat qilishadi. Ko'pincha bu xatti-harakat yotoqxona qoidalariga rioya qilish odati bilan bog'liq. O'qituvchi qonun normalariga amal qilgan holda, o'quvchining harakatiga nima turtki berishini bilish kerak. 5. O'quvchilar o'rtasida paydo bo'lgan xuruj va jinoyatlarga nisbatan murosasiz munosabatda bo'lish, bu hodisalarga qarshi chiqish, ularga qarshi turish. Yuridik adabiyotlarda shaxsdagi faoliyatning turli darajalari qonun talablari bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Huquqiy normalarga rioya qilish xususiy jarayonning minimal shaklidir, chunki u faqat qonun bilan tekshirilishidan himoyalaniishi kerak. Huquqiy me'yorlarga rioya qilgan holda, shaxs faolroq bo'ladi, keyin yuk tashish faoliyatning eng yuqori tezligini ochib beradi. Faoliyat yuklari talabalarning o'zlarining shaxsiy mashqlarini vijdonan bajarishlarini anglatadi, lekin boshqalardan ham xuddi shunday qilishni talab qiladi. Bu maktabda va undan tashqarida xavfsizlik va tartibni ta'minlash uchun tuzilmaviy tuzatishdir. Bolalarni hayotdan olib tashlash, ulardagi immunitet kasalliklarini yashirish va ularni yashirishga qaratilgan har qanday urinish ularni bu hodisalarga nisbatan murosasiz munosabatda tarbiyalamaydi, ularga qarshi kurashishga safarbar etmaydi, sud ta'siriga qarshi kurashni rivojlantirmaydi. 6. Huquqiy barqaror hayot hodisalarining soxta ta'siri ostida yotgan g'oyalar ongi. Ba'zi talabalarning huquqiy ongidagi o'ziga xos nuqson - bu huquqiy normalarning mazmuni haqidagi noto'g'ri fikrlar. Ko'pchilik faqat kattalar jinoyat qilish huquqiga ega deb hisoblaydi va kattalarni bunday erkinlikdan ozod qilmaydi. Ular "qonun mas'uliyati uni buzganlarni zarardan ozod qilmaydi" degan pozitsiyaga ishonch hosil qilmaydi, ko'pincha o'z qoidalari va harakatlarini ularning talablari bilan solishtirishni bilmaydi. Muayyan huquqbuzarliklarda ular qonunning huquqiy tartibga solinishiga emas, birinchi navbatda ma'lum axloqiy me'yorlarga

asoslanadi. Huquqiy ongga bunday zarar yetkazilishi voyaga yetmaganlarning jinoyat sodir etishiga sabab bo'ladi. Ma'muriy huquq davlat boshqaruvi apparatini tashkil etish va qurishni tartibga soladi. Maktab o'quvchilari davlat boshqaruvi va ma'muriy huquq normalari haqida tasavvurga ega bo'lishlari kerak, ular orasida sanitariya, yong'in nazorati, yo'l harakati qoidalari, transport va transport, jamoat joylarida o'zini tutish, harbiy Har xil mahsulotlarni sotib olish va ishlab chiqarish uchun boshqa ko'plab narsalar mavjud. , huquqni muhofaza qilish organlari, xavfsizlik xodimlari. Agar shaxs huquqbuzarlik qilish huquqini buzsa, unga nisbatan ma'muriy jazo qo'llaniladi. Huquqiy ta'lim jarayonida o'quvchilar huquqiy va huquqiy munosabatlar, otaonalarning bir-biriga nisbatan huquqlari va yuridik shaxslari, bolalar tarbiyasi bilan tanishtiriladi. Huquqiy ta'lim jarayonida talabalar mehnat qonunchiligining ba'zi qoidalarini ham o'z ichiga oladi, chunki tez orada ular ish joyida ular ustida ishlashlari kerak bo'ladi, ular malakali bo'lishi kerak bo'lgan ko'plab masalalarga duch kelishadi (qabul qilish, o'tkazish va ishdan bo'shatish shartlari), ish sharoitlari). soat va dam olish vaqti, vaqt va ish haqi, ma'naviy va moddiy zarar va hokazolar. Talabalar jinoyat huquqining masalalari bilan tanishishlari kerak, jinoyat nima, jinoyat nima, jinoyatga yetkazilgan zarar nima? Qamoq, jazosizlik degani, hech qanday jinoyatsiz tashviqot. Huquq (yuridik ma'noda) - bu davlat tomonidan himoya qilinadigan, o'zida erkinlik, tenglik va adolat tamoyillarini ifodalaydigan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan, umummajburiy xulq-atvor qoidalari yig'indisi. [1] Huquq - davlat tomonidan o'rnatilgan yoki tasdiqlangan umumiy majburiy ijtimoiy normalar sistemasidir. Huquq davlat tomonidan mustahkamlangan, kafolatlangan va himoya qilinadigan huquqiy munosabatlar va fuqaroning asosiy huquqlarini o'z ichiga oladi. Huquq davlat sifatida tashkil etilgan jamiyatda paydo bo'lib, mulkchilik munosabatlarini, xo'jalik munosabatlari mexanizmini mustahkamlaydi vs jamiyat a'zolari o'rtasida ma'lum o'lchov va shakllarda (fuqarolik huquqi, mehnat huquqi) mehnat va uning mahsulotlarini taqsimlovchi vazifasini bajaradi. Vakolatli organlarning, davlat boshqaruvi organlarining shakllanishi, tartibi va faoliyatini belgilaydi, nizolarni hal etish usullarini belgilaydi. Mavjud ijtimoiy munosabatlar (jinoyat huquqi, protsessual huquq) buzilishiga qarshi kurashish choratadbirlarini belgilaydi, shaxslar o'rtasidagi munosabatlarning turli shakllariga ta'sir qiladi. Huquqiy normalar boshqa ijtimoiy tartibga soluvchi normalardan (din, axloq, urf-odat va boshqalar) majburiylik bilan farq qiladi. Huquqning funksiyalari jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar va odamlarning xulqatvoriga huquqiy ta'sir ko'rsatishning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi. 1. Huquqning vazifasi uning mohiyatidan kelib chiqadi va huquqning jamiyatdagi vazifasi bilan belgilanadi. 2. Huquqning funksiyasi uning ijtimoiy munosabatlarga ta'sirining shunday yo'nalishiki, uni amalga oshirish zarurati ijtimoiy hodisa sifatida huquqning zarurligini taqozo etadi. [3] 3. Funksiya huquqning eng muhim belgilarini ifodalaydi va u huquq taraqqiyotining muayyan bosqichida

uning oldida turgan asosiy masalalarni hal etishga qaratilgan. 4. Huquqning funksiyasi ijtimoiy munosabatlarning muayyan turini tartibga soluvchi faol harakat yo`nalishidan iborat. Shuning uchun ham g'ayrat, harakat, faollik va boshqalar huquq funksiyasining eng muhim belgilaridir. 5. Huquqiy funksiya qonuniyligi bilan ajralib turadi. Uni qo'llashning uzluksizligi va davomiyligi shu jihat bilan tavsiflanadi. Himoya funksiyasi - bu huquqning ijtimoiy funksiyasi bilan bog'liq bo'lgan huquqiy ta'sir, u umumiy ahamiyatga ega bo'lgan eng muhim iqtisodiy, siyosiy, milliy va boshqa ijtimoiy munosabatlarni, ularning yaxlitligini himoya qilishga, shuningdek, ushbu jamiyatga yot munosabatlarni bostirishga qaratilgan. . yo'nalish hisoblanadi.[2] Umuminsoniy funktsiyalar orqali jamiyat hayotining yo'nalishlari. Huquqning ijtimoiy funktsiyalariga quyidagilar kiradi: iqtisodiy, siyosiy, tarbiyaviy, ekologik va boshqalar. Huquqning ijtimoiy funktsiyalarini ijtimoiy hayotning tegishli sohalariga huquqiy ta'sir ko'rsatish yo'nalishi sifatida belgilash mumkin. Xususan, iqtisodiy funksiya iqtisodiy sohaga, siyosiy funksiya siyosiy sohaga, tarbiyaviy funksiya ma'naviy sohaga huquqiy ta'sir ko'rsatadi. Realistik huquq maktabi (R. Iyering, S. Muromsev va boshqalar). Ushbu yo'nalish vakillari. huquqning bosqichma-bosqich rivojlanishi haqidagi tarixiy g'oyalarga zid ravishda, huquq tashqi omillar ta'sirida vujudga keladi va rivojlanadi, deb hisoblaydi. Huquqshunos Rudolf Iering "Rim huquqining ruhi", "Huquq uchun kurash", "Huquqdagi maqsad" kabi asarlarida bu nazariyaning mohiyatini tushuntirib berdi. Iyeringning fikricha, huquq himoyalangan davlat manfaatlaridir. U shaxs manfaatlarini kafolatlaydi, odamlarning turli ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi. Qonunning vazifasi huquqlarning amalga oshirilishini kafolatlashdan iborat. Huquq mohiyatining zamirida xalqlar, davlat hokimiyati, shaxslarning qonunbuzarlikka qarshi kurashi yotadi. Shu munosabat bilan Iyering huquq tarixidagi barcha buyuk yutuqlar - quldorlik, krepostnoylik, yerga egalik qilish erkinligi, hunarmandchilik erkinligi, diniy e'tiqod erkinligi va hokazolarning barham topishi - bularning barchasiga shafqatsiz, ko'pincha shafqatsizlarcha erishish kerakligini ta'kidladi. ko'p asrlik kurashlar, bunday hollarda qonun U yo'l doimo huquqlar qoldiqlari bilan belgilanadi, deb ta'kidladi. Uning e'tirofiga ko'ra, mutlaq adolatli huquq yo'q va bo'lishi ham mumkin emas, huquqning qiymati uning asosida yotgan maqsadni amalga oshirishdir. Manfaatlar kurashi asosida dunyoga kelgan huquq jamiyat hayotida adolat tamoyiliga amal qilish sharti bilan ayrim shaxslarning irodasini boshqalarning manfaatlariga bo'ysundiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. majburiyatdir, chunki huquqni himoya qilish, ya'ni uning buzilishiga qarshi harakat qilish nafaqat o'ziga, balki butun jamiyat va davlat oldidagi majburiyatdir: har bir shaxs huquqni himoya qilganda, birinchi navbatda, u uning sub'ektiv huquqiga asoslanadi. ob'ektiv qonun normani himoya qiladi, deb hisoblaydi. Psixologik huquq kutubxonasi (Petrajitskiy, Ross, Reysner, Dugy, Merrill). Bu nazariya XX-asr boshlarida keng tarqaldi. Bu nazariya vakillarining fikricha, kishilar ruhiyati jamiyat, axloq, huquq va

davlat taraqqiyotini belgilovchi omil bo`lsa, real huquqlar – kishilarning o`z huquq va majburiyatlari haqidagi aqliy tajribalaridir. Xulosa: Huquqni tushunishda normativlik nazariyasi (G. Kelzen, R. Shtammler, P. Novgorodsev (XX asr)). Bir qarashda bu yo`nalish huquq va uning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati haqidagi turli qarashlarni o`zida mujassam etgandek tuyuladi. Biroq, diqqat bilan qaralsa, ularda ma'lum bir birlik paydo bo'ladi. Normativlikning nazariy qoidalari R. Shtammlerning «Iqtisodiyot va huquq» kitobida bayon etilgan. U o'z qarashlarida huquqning asosiy maqsadini ijtimoiy hayotni tashqi tartibga solish, ya'ni shaxslarning ehtiyojlarini qondirish deb belgilaydi. U jamiyatda o'zaro ta'sir qiluvchi shaxslarning birgalikdagi harakatlarini ijtimoiy masala yoki iqtisodiyot deb ataydi. Shtammler huquq va iqtisodiyot o'rtasidagi munosabatni belgilab, huquqni ijtimoiy hayot shaklini va shaxslarning moddiy ne'matlarga munosabatini tartibga solish vositasi sifatida ifodalaydi. Sotsiologik huquq maktabi. Bu nazariya XX asr huquqshunosligining asosiy yo`nalishlaridan biridir. Yuridik fanlarning vazifasi amaldagi huquqni formal mantiqiy o`rganishdir, degan huquqiy pozitivizmdan farqli o`laroq, sotsiologik maktab asosiy e'tiborni “jonli huquq”ni, ya'ni huquqiy munosabatlar tizimini, doirasidagi kishilarning xulq-atvorini o`rganishga qaratadi. qonun doirasi. zarurligi haqidagi fikrdir. Erlix bu yo`nalishning asoschisi bo`lib, uning “Huquq sotsiologiyasi” (1911) kitobida bu yo`nalishning asosiy g`oyalari tizimli ravishda bayon etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Odilqoriev X. Davlat va huquq nazariyasi.
- 2.Darslik. - Toshkent ,Adolat, 2018. - 528 b.[1]
- 3.Saburov N. Davlat va huquq nazariyasi.
- 4.O'quv-uslubiy qo'llanma. - Toshkent TDYI, 2008. - 108 b.[2] 3.
- 5.Sh.Saydullayev Davlat va huquq nazariyasi.Toshkent-2021[
- 6.<http://www.google.com>

NOTO‘LIQ OILA FARZANDLARINING OILAVIY QADRIYATLARGA BO‘LGAN MUNOSABATI DIAGNOSTIKASI

Abdullayeva Soraxon

Urganch Davlat Universiteti

Psixologiya ta’lim yo’nalishi 231-guruh

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Noto‘liq oila farzandlari haqida hamda bunday oilada kamol topayotgan farzandlarda oilaviy qadriyatlarga bo‘lgan munosabatlarni shakillantirish, diagnostika qilish yo‘llari haqida so‘z boradi. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi holati oila oldiga o‘ziga xos yangi ijtimoiy vazifalarni qo‘ymoqda. Fan-texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish munosabatlari, odamlarning o‘zaro muloqot, munosabatlar doirasi inson ruhiyatida hissiy emotsional o‘zgarishlarni vujudga keltirmoqda va bular oilaviy hayot xarakteriga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda.

Kalit so‘zlar: Oila, noto‘lik oila, noto‘liq oilaning sog‘lom oiladan farqi, farzand, shaxs, muloqot, munosabat, ruhiyat, depressiya, emotsional holat, frustratsiya, ruhiy zo‘riqish.

Аннотация: В данной статье говорится о детях из неблагополучных семей и способах формирования и диагностики отношений с семейными ценностями у детей, растущих в таких семьях. Современное состояние развития общества ставит перед семьей новые социальные задачи. Научно-технический прогресс, производственные отношения, взаимодействие людей, масштаб отношений создают эмоциональные и эмоциональные изменения в психике человека, влияющие и на характер семейной жизни.

Ключевые слова: Семья, неблагополучная семья, отличие неблагополучной семьи от здоровой, ребенок, личность, общение, отношение, психика, депрессия, эмоциональное состояние, фрустрация, психическое напряжение.

Abstract: This article talks about children from dysfunctional families and ways to form and diagnose relationships with family values in children growing up in such families. The current state of the development of the society presents new social tasks to the family. Scientific and technical progress, industrial relations, human interaction, and the scope of relations are creating emotional and emotional changes in the human psyche, and these are also affecting the nature of family life.

Key words: Family, dysfunctional family, the difference between a dysfunctional family and a healthy family, child, personality, communication, attitude, psyche, depression, emotional state, frustration, mental stress.

To'liq bo'lmagan oila bu bitta ota-ona va bolalardan iborat yadroli oila. Rossiyada to'liq bo'lmagan oila ko'pincha ona va bolalardan iborat. Oilalar ikki sababga ko'ra to'liq bo'lmaydi: ota-onaning ajralishi ; turmush o'rtoqlardan birining o'limi. Sotsiologlar va psixologlar uchinchi omil nikohsiz bolaning tug'ilishini aniqlaydilar. Aslida, tug'ilishdan oldin oila yo'q edi, shuning uchun buni sabab deb atash qiyin, aksincha shart. Ammo mutaxassislar ta'sir qilish bo'yicha ikkinchi o'ringa qo'yishadi (birinchi ajralish). Nikohdan tashqari tug'ilishlar orasida voyaga etmagan onalarning tug'ilishi alohida o'rin tutadi. Oila a'zolari tomonidan bolalar oldiga qo'yiladigan talablarning birligi, o'zaro mas'uliyat va ta'sir ko'rsatishdagi uyg'unlik bola shaxsining har tomonlama rivojlanishining muhim manbai hisoblanadi. Bola shaxsi ko'p jihatdan va asosan, oilada shakllanadi. Yashashning boshlang'ich qoidasini o'rganadi. Oilaning tarbiyaviy ta'siri shunchalik kuchli bo'ladiki va bizning nazarimizda ota onalarning harakterlari xususiyatlari bolaga biologik yo'l bilan o'tganday tuyuladi. Shuning uchun ham oilani "hissiyotlar maktabi" deb bejiz aytilmaydi. Oiladagi maishiy turmush sharoiti, oila jamg'armasi, qadriyatlari, oila a'zolarining o'zaro munosabatlari, ularning xulq-atvorlari, axloqiy sifatlari, ehtiyojlari va qiziqishlari bolaga ilk yoshlik davridanoq o'z ta'sirini o'tkaza boshlaydi. Ayniqsa ota va onaning ma'naviy qiyofasi, ijtimoiy sifatlari kelgusida bolada qanday harakter xususiyatlari shakllanishini oldidan belgilab beradi. Chunki bola eng avvalo o'ziga yaqin bo'lgan kishilarga taqlid qiladi, ularning xulq-atvorlarini o'zida ifoda eta boshlaydi. Shaxs ma'naviyati, uning dunyoqarashi, tasavvuri va e'tiqodiga aloqador ko'nikmalar majmui asosan, oilada shakllanadi. Shu ma'noda, oila-haqiqiy ma'naviyat o'chog'i, tarbiya omili muhitidir. Binobarin, milliy mafkuramizga xos ilk tushunchalar ham inson qalbi va ongiga avvalo oila muhitida singadi. Bu jarayon bobolar o'giti, ota ibрати va ona mehri orqali amalga oshiriladi. Mustaqil davlatimizda oilalarning ahloqiy, ma'naviy va ruhiy barkamolligini mustahkamlash borasida amalga oshirilayotgan sayi-xarakatlar kun sayin ortib bormoqda. Hukumatimizning oila mustahkamligini ta'minlash, uning ijtimoiy funktsiyalarini amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytirish, ayniqsa, oilaning farzandlar tarbiyalashdagi nufuzini oshirishga ko'maklashish hamda yosh erxotinlarning moddiy hamda maishiy shart-sharoitlarini yaxshilash borasidagi aniq dasturiy tadbirlari mamlakatimizda oila va nikoh munosabatlarining qadriyat sifatida e'tirof etilishini ta'minlamoqda. Zero, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev aytganlaridek; «Oila kichik vatan, oila tinch bo'lsa, vatan tinch bo'ladi». Jamiyat taraqqiyotining hozirgi holati oila oldiga o'ziga xos yangi ijtimoiy vazifalarni qo'yimoqda. Fan-texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish munosabatlari, odamlarning o'zaro mulokat, munosabatlar doirasi inson ruhiyatida hissiy emotsional o'zgarishlarni vujudga keltirmoqda va bular oilaviy hayot xarakteriga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Oilani qadriyat sifatida tavsiflash va uning jamiyat hayotidagi nufuzini ta'kidlash bilan birgalikda uni mustahkamlovchi omillarning rolini o'rganish, yoshlarni oilaviy hayotga

tayyorlash, ularda kelajakka ishonch, o'z xalqi va yurti taqdiriga nisbatan mas'uliyat hislarini shakllantirish katta ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb masaladir. Chunki, O'zbekiston yildan yilga rasmiy nikohlar oshib borayotgan mamlakatlardan biri bo'lib, unda nikoh ajrimlarini kamaytirish yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa yoshlarda oila va nikoh, istiqboldagi hayotga nisbatan to'g'ri tasavvurlarning shakllanganligiga, ularning optimizm ruhida tarbiyalanganligiga bevosita bog'liqdir. Afsuski, amalga oshirilayotgan say'i-harakatlarga qaramay, yoshlarning oilaviy hayotga psixologik jihatdan tayyor bo'lmaganligi, oilaning sog'lom ma'naviy muhiti to'g'risida aniq tasavvurlarga ega bo'lmaganligi tufayli yosh oilalar o'rtasida nikoh ajrimlari hamon qayd etilmoqda. Oilada faqat bir ota yoki ona bo'lsa, bunday oila noto'liq oila deb ataladi. Noto'liq oila haqida gapirilganda shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, noto'liq oilalar turlicha yuzaga keladi. Oilada er-xotinlardan birining vafot etganligi tufayli yoki ularning ajralishi tufayli oila noto'liq bo'lib qolishi mumkin. Albatta oilada ota yoki onaning vafot etishi bu ulkan fojea, lekin bunday oilalarda marhumning ruhi hurmati, unga nisbatan, uning sha'niga ijobiy munosabatlar saqlanib qoladi. Biroq er-xotinning ajralishi sababli yuzaga kelgan noto'liq oilalarda «tirik yetim» bolalar qoladi. «Tirik yetimlik» jamoatchilik o'rtasida, ayniqsa bolalar jamoalarida (bog'chada, maktabda, tengdoshlar davrasida) nisbatan kuchliroq qoralanadi. Ajralish faqatgina ajralgan erxotinlarga emas, balki ajralish oqibatida otasiz yashayotgan farzandlarga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, ajralish otasiz yashayotgan qiz bolaning his-tuyg'ulariga, onasiga bo'lgan mehriga, qiz bolada shakillanadigan ota obraziga va otasiz o'sayotgan qizning ruhiyatiga salbiy ta'sir qiladi. Ko'pincha ajralishayotganlardan ajralish sababi so'ralsa, ular qandaydir hamma uchun birdek bo'lib qolgan sabablarni ko'rsatishga harakat qilishadi. Masalan, «xarakterimiz mos tushmadi», «o'zga shaxsning aralashuvi», «qo'pollik», «moddiy qiyinchilik», «ichkilikbozlikka berilish», «yashash sharoitining noqulayligi», «ota onalarning noo'rin aralashuvi» kabilar. SHuni alohida ta'kidlash lozimki, oiladagi ma'naviy-ruhiy iqlim qanchalik mustahkam va er-xotinlar bir-birlarini qanchalik yaxshi tushunsalar bu «sabablar» oilaning inqiroziga asosiy sabab bo'la olmaydi. Aksincha vaziyatlarda esa jamiyat uchun – noto'liq oilalar soni ko'payadi, oilalararo yoki qarindoshlararo adovat yuzaga keladi, bir jinsning ikkinchi jinsga nisbatan nafrati paydo bo'ladi, foxishabozlik ortadi, teri-tanosil kasalliklarining ortishi kuzatiladi, shaxsning ijtimoiy faoliyati susayadi. Erkaklarda yolg'izlik hissining ortishi, giyohvandlik va ichkilikbozlikka berilishni va turli kasalliklarni keltirib chiqaradi. Ayollarda yolg'izlik hissining ortishi, qayta oila qurish imkoniyati cheklanganligi, nevrozlar, stresslar, turli hastaliklar, o'z joniga qasd qilish kabilarga olib kelishi mumkin. Biz ko'p hollarda ayollarga bola-chaqa, uy-ro'zg'or, oila uchun jon kuydirish, ular uchun o'zidan kechishni tar g'ib qilamiz, ulardagi bu xususiyatni eng asosiy - ayollik sifati deb baholaymiz. Lekin aynan shunday ayollar asta-sekin o'z ayollik

mohiyatlaridan uzoqlasha boshlaydilar, shaxsiy vujudiy egoizmlarini, ayol ekanliklarini unuta boshlaydilar. Ular uchun bunday hayot tarzi go'yo qoniqarliddek, shu bilan o'zlarini baxtli deb his qilsalar ham, lekin ongsiz ravishda bu holat ularda qondirilmagan mayllar tufayli paydo bo'ladigan psixik holat - frustratsiyani paydo qiladi, nimadandir ko'ngli to'lmaslik, asabiylik, xafaqonlik kabi psixik ongaysizlikka sabab bo'ladigan sharoit yaratadi. O'zbek oilalarida ota va ona, ota-onalari va bolalar, bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ijobiy ko'rinishlari haqida behisob fikrlarni aytish mumkin. Odob, ahloq, andisha asosiga quriladigan bunday munosabatlar bir qaraganda to'laqonli ijtimoiy individni shakllantirish uchun yetarliddek tuyuladi. Bularning hammasi aslida oilaning baxti, oila ahzolarining qoniqish hissi uchun yetarli bo'lishi kerak edi. Lekin ming afsuski xali hozir ajralishlar sonining ko'pligi, ajralmay, lekin baxtsiz yashayotgan oilalarning yetarlicha topilishi bizning bu yerda nimanidir hisobga olmayotganligimizni, nimanidir unutib qo'yayotganligimizni, nimagadir yetarlicha e'tibor bermayotganligimizni ko'rsatadi. Fikrimizcha, ana shu nazardan chetda qolayotgan narsa bu ayolning "shaxsiy vujudiy egoizmi" bo'lishi mumkin. Ayolning "shaxsiy vujudiy egoizmi"ning to'laqonli qondirilmaganligi unda frustratsiya (qoniqtirilmagan stimullashgan ehtiyojlar mavjudligi bilan xarakterlanadigan psixik holat) vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Natijada ayolda o'z hayotidan xafsalasi pir bo'lish, asabiylik, xavotir va umidsizlik holatlari paydo bo'ladi. Onaning bu holati bevosita uning hayotiy davomchisi bo'lgan bolasining shaxsiy taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu narsa yaxshi ma'lumki, hayotdan quvona olmaydigan, o'z ichki mohiyatidan uzoqlashgan, shaxsiy vujudiy "egoizmini" yo'qotgan ona go'yoki "niqobda" yashaydi va o'z bolasi uchun qopqon yaratadi. Emotsiyalarining cheklanganligi sababli bunday ona o'z bolasini emotsional tobelikda ushlab turish uchun kuchli ehtiyoj sezadi va shu maqsadda o'z bolasi bilan o'zaro faoliyatning o'ziga xos usulini yaratadi. Uzoq davom etadigan "infantillik" (organizm jismoniy va psixik taraqqiyotining tormozlanishi)ni rejalashtiradigan bunday vaziyat bolaga o'z onasi bilan munosabatning primitiv usulini o'rgatadi, uning meyyordagi taraqqiyotga tomon harakatini to'xtatadi va boladan onaning har qanday yashirin istaklarini albatta bajarishni talab qiladi. Yaxshi ona bolishi uchun eng avvalo "ayol bo'lish" va "baxtli odam" bo'lish kerak. O'zini, hayotini, butun tabiiy ehtiyojlarini bolalarga, oilaga qurbon qilish yaxshi ona bo'lish degani emas. Bunday ona avvalo o'zini aldaydi, qolaversa o'zi xohlamagan holda, ongsiz ravishda bolalar shaxsiy taraqqiyotini ham barbod qiladi. Oila sharoitidagi ruhiy zo'riqish oila a'zolari tarkibining to'liq bo'lmasligi, o'zaro munosabatlar murakkabligi, ayollar ishlab chiqarishda, davlat tashkilotlarida mehnat qilish bilan bir qatorda uy-ro'zg'or ishlari bilan tinimsiz bandligi, charchoqdan so'ng yetarli dam olmaslik turli tana kasalliklari, depressiya, asabiy holatlarga, oila garmoniyasi buzilishiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari farzand tarbiyasiga nisbatan befarqlik natijasida televizor yoki kompyuter

oldida koʻp vaqtini oʻtkazadigan bolalarning kattalar olamiga muddatdan oldin kirib borishi kuzatiladi, shuningdek, bu xol bolalarda tez toliqish, parishonxotirlikni yuzaga keltiradi. Notoʻliq oilada voyaga yetayotgan farzandlar er va xotin oʻrtasidagi yaxlit munosabatlarning guvohi boʻlmagani uchun, ushbu munosabatlar haqida toʻliq tasavvurga ega boʻlmay voyaga yetadi. Yolgʻiz oʻzi bola tarbiyasi bilan shugʻullanib, uni voyaga yetkazayotgan ayol bola tasavvurida ketib qolgan otasi haqida negativ (salbiy) tushunchalarni yuzaga keltirishi tabiiy xol, ayniqsa bu ajrashish ogʻir hissiyotlarni qoldirgan boʻlsa. Otasiz voyaga yetayotgan ogʻil bola erkaklar toʻgʻrisidagi salbiy fikrlarni koʻp eshitgan sari, bu tushunchalarning notoʻgʻriligiga qiyinchilik bilan ishonadi. Bu qiyinchilik esa unda ichki kurashni vujudga kelishiga sabab boʻladi. Onasi tomonidan koʻp erkalatilgan yoki jamiyatda asosan, ayollar ustivor degan fikrga borgan oʻgʻilda erkak kishilarga nisbatan befarqlik, bepisandlik munosabati vujudga keladi. Koʻp xollarda oʻgʻil boladagi yolgʻiz onaga yordam berish istagi uni erkin hayotdan voz kechishga undaydi. Oqibatda koʻp oʻgʻil bolalarning onalari oldida qolishi natijasida qarama-qarshi jinsga etibor qilishi susayadi yoki aksincha onaga qarshi chiqib, uydan ketish, onani, ayolni behurmat qilish xollari uchraydi. Aybdorlik hissi kuchaygan sari bunday bolalarda ayollarga nisbatan qoʻpol muomala shakllanadi yoki aksincha umri davomida ularga boʻysunib yashash vujudga keladi. Bundan tashqari notoʻliq oilada ona tomonidan katta ogʻilga ota rolini yuklab, oʻgʻil pozitsiyasiga chek qoʻyish ham kuzatiladi. Aksariyat xolatlarda yolgʻiz onalar yosh oʻgʻillariga beixtiyor maʼnaviy tayziq oʻtkazadilar, yani «otangdan koʻrmaganimni sendan koʻray», «katta boʻlsang menga unday qilasan, bunday narsa olib berasan» kabi fikr-mulohazalari bilan bolaning yoshlik davriga xos boʻlgan begʻuborlikni yoʻqotib, unga katta odamning masuliyatini yuklab qoʻyadi. Notoʻliq oilada voyaga yetayotgan qiz bola ham ayol va erkakning oʻzaro munosabatlariga notoʻgʻri yondashishi mumkin. Uning shaxsiy jinsiy idenfikatsiyasi oʻzgaruvchan boʻlishi, yani u hayotda itoatkor boʻlib, hamma narsaga rozi boʻlishi, hech narsani talab qilmasligi, yoki aksincha, barcha narsani oʻzi mustaqil qilib, erkinlikni talab qilishi kuzatiladi. Bunga misol tariqasida hozirgi kunda rivojlanib borayotgan emansipatsiya (ozod boʻlishga intilish) jarayonini keltirish mumkin. Yani, yolgʻiz ayol farzand tarbiyasida epchillikni, uddaburonlikni, tadbirkorlikni namoyon etib, oiladagi barcha muammoni oʻz yelkasiga olgan oilada voyaga yetgan qiz bola turmushga chiqqandan soʻng erkakning ustun kelishiga yoki muammolarni erkak tomonidan hal qilinishiga koʻnmasligi ham mumkin. Biroq ayol-ona erkaklarga nisbatan togʻri munosabatda boʻlsa, bolalarda salbiy tushunchani vujudga keltirmaydi. Ayol oʻzi tanigan, hurmat qilgan erkaklarga nisbatan oʻz farzandlarida ijobiy munosabatni shakllantirish imkoniyatiga ega. Ular ayolning otasi, aka-ukalari, tanishlari boʻlishi mumkin. Yuqoridagi holatlarda ota-onalarning bola tarbiyasidagi maʼsuliyatini instinkt

darajasiga ko'tarish, oila a'zolariga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatuvchi an'analarni yaratish kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Karimova V.M. Oila psixologiyasi. T.: «Fan va texnologiya», 2008. 152 b.

Faxr ul Banot Sibgatullox qizi. Oila saboqlari. Toshkent. 1992. - 96b.

Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. T.: «Ma'naviyat», 1998.- 12 b.

Axmatxonovna, G.A. X., & Iqboljon o'g'li, T.J. (2022). TALABA YOSHLARNING OILADA FARZAND TARBIYASI HAQIDAGI ZAMONAVIY TUSHUNCHALARINING PSIXOLOGIK TAHLILI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(12), 600-606.

Noto'liq oilalarda maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari **Asranbayeva M.X**

<http://www.gogle.com> sayiti

O'SMIRLIK DAVRIDA KECHADIGAN PSIXOLOGIK JARAYONLAR

Sadullayeva Shodiya Saparboy qizi
Urganch Davlat Universiteti Pedagogika
fakulteti Pedagogika va psixologiya ta'lim
yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Anotatsiya: O'smirlarda kechadigan jarayonlardan eng ko'p uchraydigan xolat xulqiy og'ishdir va aynan mana shu jarayon natijasida hozirgi kunda juda ko'p jinoyatlar va suitsidlar kelib chiqmoqda. Bularga barham topib bunday holatlarni bartaraf etish pedagog va psixologlar uchun mas'uliyatli vazilardan bo'lishi va barcha xarakat qilish kerak.

Kalit so'zlar: Jamiyat, o'smirlik, xulq-atvor, shaxs, ehtiyoj.

Аннотация: Поведенческая девиация является наиболее распространенным из процессов, происходящих у подростков, и в результате этого процесса сегодня происходит множество преступлений и самоубийств.

Ключевые слова: Общество, подростковый возраст, поведение, личность, потребность.

Abstract: Behavioral deviation is the most common of the processes that occur in teenagers, and as a result of this process, a lot of crimes and suicides occur today. to be and to act all.

Key words: Society, adolescence, behavior, personality, need.

Talabalarning xulq-atvori muammosi doimo o'qituvchilar va ota-onalarni tashvishga solib kelgan. Zamonaviy talabalar o'z fikrlarini bildirishda, o'z nuqtai nazarini himoya qilishda faol, mustaqil va erkin bo'lib, o'z maqsadlariga faol erishmoqdalar. Ushbu fazilatlarining ijobiy daqiqalariga qaramay, xatti-harakatlardagi og'ishlar bilan bog'liq holatlar ta'lim jarayonida sezilarli qiyinchiliklarga olib kelishi, uning samaradorligini pasaytirishi va maktab o'quvchilarining ta'lim darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday sharoitda maktab xulq-atvori muammosini o'rganish va qayta ko'rib chiqish katta ahamiyatga ega bo'lib, bu zamonaviy ta'limning dolzarb muammolarini hal qilishning samarali vositasiga aylanishi mumkin. Ijtimoiy-iqtisodiy tiklanishning hal qilinishi kerak bo'lgan muammolari orasida voyaga etmaganlarning deviant xulq-atvorining ijtimoiy profilaktikasi davlat tizimining tubdan yangi modelini yaratish muhim o'rin tutadi. Bu muammolarga davlat tomonidan e'tibor qaratib, qator qonunlar qabul qilinmoqda. Bola huquqlari to'g'risidagi xalqaro konventsiya imzolandi, umume'tirof etilgan xalqaro standartlarga javob beradigan yangi Oila kodeksi qabul qilindi. Quyidagi qonunlar qabul qilindi: "Rossiya Federatsiyasida bola huquqlarining asosiy kafolatlari to'g'risida", "Voyaga yetmaganlar o'rtasida qarovsizlik

va huquqbuzarliklarning oldini olish tizimining asoslari to'g'risida", "Asoslar to'g'risida" Federal qonuniga o'zgartirishlar kiritildi. Rossiya Federatsiyasi aholisi uchun ijtimoiy xizmatlar. Voyaga etmaganlarning deviant xulq-atvori muammosi juda dolzarb bo'lib qolmoqda va shuning uchun har bir o'qituvchi uchun xatti-harakat nima, qanday xatti-harakatni to'g'ri deb hisoblash mumkinligi va qaysi deviant haqida tasavvurga ega bo'lishi juda muhimdir. Bu tushunchalar va umuman inson xulq-atvori haqidagi ilmiy g'oyalar 20-asr boshlarida paydo bo'lgan. Dastlab, olimlar xatti-harakatni insonning har qanday tashqi ko'rinishi deb tushunishgan. Bularga vosita, vegetativ, nutq reaksiyalari kiradi. Bu reaksiyalar tashqi muhitning har qanday tirnash xususiyati uchun javob sifatida qabul qilindi. Xulq-atvorning zamonaviy tushunchasi tashqi muhitga reaksiyalar yig'indisidan ancha uzoqda. Deyarli barcha olimlar xulq-atvor ham shaxsiyatning ichki ko'rinishi ekanligiga rozi bo'lishdi. Bularga asab tizimining turi, motivatsiya, hissiy reaksiyalar, o'zini o'zi boshqarish jarayonlari kiradi. Shunday qilib, xulq-atvorni shaxsning individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri jarayoni sifatida tushunish kerak. Inson xatti-harakatiga ma'noda bu uning hayot tarzi va xatti-harakatlari, jamiyatga, g'oyalarga, boshqa odamlarga, tashqi va ichki dunyoga, o'ziga nisbatan o'zini tutishi. Bu axloq, estetik va huquqning ijtimoiy me'yorlariga asoslangan xulq-atvordir. normal xulq-atvor- bu faoliyat sohasini tashkil etuvchi ijtimoiy munosabatlarni buzmaydigan har qanday xatti-harakatlar. Lotin tilidan tarjima qilingan "norma" - bu qoida, namuna, retsept. Norm jamiyat tomonidan nazorat funksiyasini bajaradi, xabardor qiladi, xatti-harakatni baholashga, uni bashorat qilishga imkon beradi. Odamlar ularga qanday munosabatda bo'lishidan qat'i nazar, normalar mavjud va doimo amal qiladi. Talabaning normal xulq-atvori uning o'quv jarayoniga va jamiyatga bo'lgan ehtiyoj va imkoniyatlarga mos keladigan adekvat munosabatini nazarda tutadi. Agar o'qituvchilar, ota-onalar va boshqa kattalar bolaning muayyan harakatlariga o'z vaqtida va etarli darajada javob bera olsalar, unda uning xatti-harakati deyarli har doim normal bo'ladi.

Deviant xulq-atvor- bu umume'tirof etilgan me'yorlarga zid bo'lgan, ijtimoiy normalarni buzadigan va insoniyat jamiyati qoidalariga, faoliyati, urf-odatlarini va an'analariga zid bo'lgan xatti-harakatlar. O'quvchilarning deviant xatti-harakati hozir juda keng tarqalgan va deyarli har bir maktabda kuzatiladi. Bu holat deviant xulq-atvor hodisasini sotsiologlar, o'qituvchilar, psixologlar, shifokorlar, huquq-tartibot idoralari xodimlarining diqqat markaziga qo'ydi. Ushbu og'ishning sababi talabalarning tashqi dunyo, ijtimoiy muhit va o'zlari bilan munosabatlari va o'zaro ta'sirining o'ziga xos xususiyatlarida yotadi. Shuning uchun deviant xulq-atvorning asosiy tushunchalari va nazariyalarini, asosiy yondashuvlarini ko'rib chiqish, uning mohiyatini va katalizatorlar kabi dinamikasiga ta'sir etuvchi omillarni tushunish muhimdir. Deviant xulq-atvorning ta'rifiga turlicha yondashuvlar mavjud bo'lib, ular turli fanlar nuqtai

nazaridan izohlanadi. Falsafa inson hayoti va dunyoga taalluqli eng umumiy masalalar - inson yashaydigan va harakat qiladigan dunyo bilan shug'ullanadi. Bu o'smirlar uchun ham maqbuldir. Xulq-atvorning xususiyatlarini dunyo mavjudligining sabablari va maqsadlari, inson hayotining mazmuni, erkinlik toifasi va insonning ushbu erkinlikdan foydalanish imkoniyati kabi masalalar bilan bog'lash mumkin. Psixologiya deviant xulq-atvorning sabablarini shaxs shaxsi tuzilishida, uning ichki dunyosi, ong darajasida, asosiy ehtiyojlarni qondirish qobiliyatiga bo'lgan psixologik reaksiyalarning xususiyatlarida, shuningdek, har xil xarakter, idrok va hissiyotlarda ko'radi. Psixologiyaning asosiy qiziqishlaridan biri bu inson harakatlarining zamirida nima yotganini tushunish istagi. Har bir insonning o'ziga xos g'oyalari, tajribalari, ma'lum bir tarzda harakat qilish moyilligi bor va psixologlar insonning ichki dunyosi qanday qonunlar asosida faoliyat yuritishini bilishdan manfaatdor. Ijtimoiy psixologiya inson va jamiyat haqidagi bilimlarning eng yosh sohalaridan biridir. Sotsiologiya fanlari doktori T.A. Xagurov "ijtimoiy psixologiya odamlarning ijtimoiy xulq-atvori, ularning bir-biriga munosabati va xarakterli fikrlash tarzi asosida yotgan doimiy, takrorlanuvchi psixologik hodisalarni o'rganadi", deb hisoblaydi. Ijtimoiy-psixologik yondashuv deviant xulq-atvorning paydo bo'lishiga ta'sir qiluvchi sabablarni tushuntiradi: deviant xulq-atvor jamiyat va inson ongida sodir bo'ladigan jarayonlarning murakkab o'zaro ta'siri natijasidir. Pedagogika deviant xulq-atvorni jamiyatda an'anaviy tarzda o'rnatilgan ijtimoiy, axloqiy, huquqiy normalar va xulq-atvor standartlarini buzish deb tushunadi. Pedagogika nuqtai nazaridan xulq-atvor normasi - bu ma'lum bir yosh, jins va mavqega ega bo'lgan shaxsning ma'lum bir madaniy muhitda shakllangan muayyan vaziyatga ijtimoiy kutilgan reaksiyalari va harakatlaridir. Xulq-atvor o'quvchilarga shaxs sifatida xos bo'lgan kategoriyadir. Shaxs - bu o'ziga xos shaxs, muayyan individuallik tashuvchisi va oilada, maktabda, jamiyatda ma'lum bir ijtimoiy mavqe egasi. Oquvchining harakatlarida, uning xatti-harakati va xatti-harakatlarida shaxsning ichki yetukligi namoyon boladi. O'smirlik davri yosh davrlari orasida eng ahamiyatli davrlardan biridir. Chunki shaxs shakllanishidagi asosiy davr hisoblanadi. O'smirlik davri psixologik adabiyotlarda "o'tish davri", "og'ir davr", "inqiroz davri" kabi nomlar bilan ataladi. O'smir xali juda yosh, unda turmush, ijtimoiy tajriba kam, u kishilarni farq qila bilmaydi, ularning xulq-atvori hamda hatti-xarakatlarini har tomonlama baholay bilmaydi.

O'smirlik davrining og'ir, murakkab davr ekanligi ko'plab psixologik, fiziologik, ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun mohiyati ham o'zgaradi. Bu davrda o'smir hayotida uning ruhiyati, organizmining fiziologik holatlarida, uning ijtimoiy holatida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Bu davr taxminan bolaning 5-11 sinflarda o'qish paytiga to'g'ri keladi. O'smirlik davri bolalikdan kattalikka o'tish davri sifatida har doim qiyin davr hisoblanadi va shu sababli ham doimo psixolog va

sotsiologlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. O'smirlik davrida bola endi "bola" emas, shu bilan birga u hali "katta" ham emas. O'bektiv yosh davriga qaramasdan o'smirning ijtimoiy holati o'zgarmaydi, u o'quvchiligicha ota-onasining qaramog'ida qoladi. Ammo u o'zini "katta odam" deb hisoblaydi, o'zining muammolarini o'zi hal qilishga harakat qiladi. Shu sababli uning ko'pgina da'vo va talablari hal qilib bo'lmaydigan qiyinchiliklarga olib boradi, ziddiyatlar va qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradi. O'smirlik yoshida devyatsiya ya'ni nosotsiollikning paydo bo'lishining tinimsiz oshib borishi ijtimoiy pedagog oldida bu o'smirlar bilan ishlashning yangi usullari, texnologiyalarini izlash va ularga tadbiiq etish vazifasini qo'yadi. Hozirgi kunda o'smirlardagi deviant xulq-atvor belgilarini tuzatish bilan bog'liqlik usul keng tarqalgan, bular: realibitatsiya va profilaktikadir. Deviant xulq-atvorli bola bilan shug'ullanayotganda pedagog quyidagi yondashuvlarga ega bo'ladi; information yondashuv - voyaga yetmagan shaxslar ularga davlat va jamiyat tomonidan axloqiy normalarni bajarishga taqdim etilgan huquq va majburiyatlardan xabardor qilinadilar.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, antisotsial xulqli o'quvchi-yoshlar bilan ishlashda maktab tizimidai ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya "ijtimoiy-psixologik muammolari mavjud bo'lgan" bolalar va o'smirlarga nisbatan oilaviy va maktab repressiyalarini oldini olishga, nizoli vaziyatlarni hal qilishga, shuningdek, esa ularni o'quv faoliyatining sub'ekti sifatida tiklashga qaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi"
2. M.Atadjanov, D.A.Saliyeva "Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi" Qo'qon 2020y
3. www.ziyouz.com.kutubxonasi
4. www.ziyonet.com

О‘ZLASHTIRISHDA ORQADA QOLAYOTGAN BOLALAR DIAGNOSTIKASI VA KORREKSIYASI

Qadirova Maftuna

Urganch Davlat Universiteti

Psixologiya ta'lim yo'nalishi 231-guruh

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zlashtirishda orqada qolayotgan, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan olib boriladigan diagnostika jarayonlari hamda bunday o'quvchilar bilan psixologning ishlash mahorati, psixolog o'quvchilar bilan individual suhbat jarayonida psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlarni olib borishida nimalarga ahamiyyat berishi to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Past o'zlashtiruvchi o'quvchilar, diagnostika, korreksiya, individual shug'ullanish, tug'ma kasalliklar, psixologik konsultatsiya.

Аннотация: В данной статье рассмотрены диагностические процессы, проводимые с отстающими в обучении студентами, и навыки психолога в работе с такими студентами, что важно для проведения психологом психопрофилактической и психокоррекционной работы в процессе индивидуальных бесед с студентами.

Ключевые слова: Слабообучающиеся студенты, диагностика, коррекция, индивидуальное обучение, врожденные заболевания, психологическая консультация.

Abstract: In this article, the diagnostic processes carried out with students who are lagging behind in their learning, and the skills of the psychologist in working with such students, what is important for the psychologist to conduct psychoprophylactic and psychocorrective work in the process of individual interviews with students. is mentioned

Key words: Low learning students, diagnosis, correction, individual training, congenital diseases, psychological consultation

Hozirgi paytda zamon shiddat bilan rivojlanmoqda. Fan, texnika, adabiyot, san'at sport va boshqa bir qancha sohalarning rivojida buni isbotini ko'rishimiz mumkin. Har bir sohaning gullab yashnatgan yetuk mutaxasis kadrlari maktablarda tahsil oladi va o'sha maskanda bilim va dunyoqarashini poydevorini quradi. Maktablarimizda zamon talablari va fan texnika sohasini namunali darajada o'zlashtirayotgan o'quvchilar va aksincha o'zlashtirishda orqada qolayotgan, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar ham uchrab turadi. Ular bilan ishlashda pedagog va psixologlardan mohirlik, o'z kasbini ustasi bo'lishni va bunday o'quvchilar boshqa o'quvchilarning o'zlashtirishiga o'z

ta'sirini o'tkazmasligini ta'minlashni talab etadi. Maktab psixologlaridan eng avvalo bo'sh o'zlashtirish psixodiagnostikasini o'tkazish talab etiladi. Bunda avvalo bo'sh o'zlashtirishni kelib chiqish sabablari aniqlab olinadi. Bunday sabablarga: -Bolaning perinatal rivojlanishidagi travmalar (mikrosefaliya, gidrosefaliya, makrosefaliya, turli xil sindromlar, vitaminlar yetishmasligi, cherepnoy qon bosimi, turli xil anomalialar); -Bolaning tug'ilish jarayonidagi travmalar (gipaksiya, asfeksiya, bosh miya qisilishi); -Bolaning tarbiyalanish jarayonidagi travmalar (qo'rqitish, uyaltirish, jazolash, kamsitish, past baho berish, bolaga e'tiborsizlik); -Genetik sabablar -Bolaning temperamentidan kelib chiqqan holda (melanxolik temperamentidagi bolalarda tormozlanish reaksiyasining qo'zg'alish reaksiyasidan ustunligi natijasida). Bunday o'quvchilar bilan ishlashda maktab psixologidan o'quvchining ehtiyojlarini anglab yetishiga ko'maklashish va shu asosda unga to'g'ri motivatsiyalar berib borish talab etiladi hamda bolada o'z-o'ziga ishonch, qo'rquvni yengishiga o'rgatib boriladi. Bunday ishlar bir yoki ikki marta ishlash bilan bartaraf etilib qolmasdan balki bir qancha uzoqroq muddatni talab etadi. Maktab psixologi bo'sh o'zlashtirishning etiologiyasidan kelib chiqqan holda har bir bolaga individual ota ona, o'qituvchi va bola uchun etalon hisoblangan guruh bilan hamkorlikni yo'lga qo'ygan holda faoliyat olib borishi, bunday faoliyatni olib boorish jarayonida ham bolani o'rtoqlari oldida uyaliq qolishi mumkin bo'lgan holatlardan ehtiyot bo'lishi talab etiladi. Aks holda bolada agressivlikni shakllanishi holatlari ham yuzaga kelib qolishi, bunday holat esa psixologga bolaning ishonchi pasayib ketishiga olib kelib qolishi mumkin. Pedagoglardan esa dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanib o'quvchini mustaqil fikrlashga o'rgatib boorish va uni eshitishi, bolaga sen yaxshi o'qimaysan degan salbiy munosabat emas, aksincha seni fikring biz uchun muhim degan hissiyotni shakllantirish va bola shaxsini hamisha hurmat qilayotganligini unga anglatib borish talab etiladi. Ayrim holatlarda o'quvchining past o'zlashtirishiga o'qituvchilarning bolaga uning individual holatidan kelib chiqmasdan yondoshishi va bolada o'ziga ishonch va qo'rquv shakllanib qolishiga sabab bo'lish holatlari ham uchrab turadi. Bunday holatlarda maktab ma'muriyatidan bolaning o'qituvchisini almashtirish ham yaxshi samara beradi. Maktab psixologi esa o'qituvchiga, ota onaga hamda maktab ma'muriyatiga vaziyatdan kelib chiqqan holda tavsiyalar ishlab chiqishi lozim. Taniqli psixolog Deyl Karnegi "Dunyoda odamlarni nimadir qilishiga undaydigan bir usul bor, bu usul odamni nimadir qilishga majburlash demakdir"-deydi. Mashhur Amerikalik faylasuf va pedagog D. Dyuning fikriga ko'ra "Inson tabiatiga xos bo'lgan eng asosiy intilish – bu ahamiyatli, qadrli bo'lish istagidir" – deydi. Kichik maktab yoshida faoliyatni, xulq-atvorni motivlashtirish o'ziga xos xususiyatga ega. O'qituvchi va ota onalar bolaga to'g'ri munosabat bildirsa ham bunday muammoni yechimi osonlashadi. Bo'sh o'zlashtirish faqatgina kichik maktab yoshi davrida emas balki o'smirlik davrida asosan o'g'il bolalarda ko'proq uchraydi. Sababi bunday yoshda bola o'z ichki

his tuyg'ularini anglyadai va o'rtoqlari bilan o'zini solishtiradi. Hattoki bu yoshda bolaning kiyadigan kiyimi ham bolaga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Bolaga bu davrda tengdoshlaridan biroz oddiyroq kiyim kiyishi, oddiy qo'l telefonidan foydalanib yurishi, o'rtoqlarining maktab oshxonasidan qanday ovqatlanishi ham o'smir yoshdagi bolada o'ziga nisbatan bahoning pasayishi va agressiyaning kuchayishiga hamda bolada norozi kayfiyat shakllanishiga olib keladi. Bu ham bolaning maktab darsliklarini past o'zlashtirishiga va negativ kayfiyatni shakllanishiga sabab bo'ladi. Bola o'z qobig'iga o'ralgan holda fikr yurita boshlaydi. Baribir o'qiganimni foydasi yo'q, ota onam menga be'etibor degan his tuyg'u bilan yuradi. Bu davrda esa sinf rahbari, maktab psixologi, maktabning ma'naviy-ma'rifiy ishlari bo'yicha o'rinbosarlari to'g'ri targ'ibot va tashfiqot ishlarini olib borishi hamda maktabda bunday bolalar bilan hamkorlikni to'g'ri tashkil etilishini talab etadi. Maktab psixologi o'quvchilar bilan individual suhbat jarayonida psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlarni olib borishda bolani eshita olishi va uni muammolarini vaqtincha ekanligi va bunday holatda unga nimalar qilishi lozimligini o'ziga reja tuzdirgan holda bartaraf etishga ko'maklashsa, bolada taym menejmentdan qanday foydalanish ko'nikmalari shakllantirib borsa, bolaning qiziqish va qobiliyatlarini to'g'ri baholab unga kasb tanlashga yordam bersa bu davrda muammoni bola bir muncha yengilroq yengib o'tadi. O'smir yoshda qizlarning o'rtasida past o'zlashtirishning uchrashi yuqoridagi sabablar bilan birgalikda o'zi yoqtirgan kishisining unga e'tibor bermasligi oqibatida va o'zida kechayotgan fiziologik o'zgarishlardan uyalish, o'zining his-tuyg'ularini anglab yetish jarayonida darslarga emas, aksincha o'zining fiziologiyasiga diqqatning haddan ziyot ko'p qaratilishi, bunday o'zgarishlarni qabul qilishga qiynalishi oqibatida kelib chiqadi. Bunday holatlarda psixolog va maktab hamshirasi bolaning onasi bilan hamkorlikni yo'lga qo'ygan holda qiz bolaga to'g'ri tushuntirish ishlarini olib borishi talab etiladi. Ma'lum muddatdan so'ng bunday holatdan chiqib ketiladi. Genetik sabablardan kelib chiqqan holatdagi past o'zlashtirish holatlari ham ko'p uchrab turadi. Bunday holatlarni ham hozirda yangi pedagogik texnologiyalar va psixokorreksion mashg'ulotlar yordamida mashg'ulotlar tashkil etilib yengillashtirilmoqda. Idrok va diqqat patologiyasi holatlarida esa maktab psixologidan to'g'ri psixodiagnostika qilish va maxsus soha vakillariga yo'naltirish talab etiladi. Bo'sh o'zlashtirishning kelib chiqmasligiga maktabdagi barcha pedagogik jamoa mas'ulligini unutmasligimiz lozim. Maktablarda o'quvchilar o'rtasida bo'sh o'zlashtirishni oldini olish va psixokorreksiya qilish ham yurt ravnaqiga, ham bir inson taqdiriga juda ham katta ta'sir ko'rsatadi. Bir insonning, bir oilaning tinch va farovon yashashiga o'qituvchilar va psixologlar yordam bergan bo'ladi. Farzandlar yurtimiz kelajagi. Yurt kelajagi esa ustoz va murabbiylar qo'lida. Temirchi bir parcha temirdan turli ishlovlar berib buyum yasasa, ustoz-murabbiylar o'zlari ta'lim berayotgan o'quvchilardan kelajak kasb egalarini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Лебединский В.В. Нарушения психического развития у детей. М., 2004г.
2. Дети с ЗПР. Под ред. Власовой Т.А. М., 2004г
3. Е. G'oziyev. Psixologiya. Darslik. «O'qituvchi» nashriyotmatbaa ijodiy uyi. – Toshkent. – 2008.
4. M. Vohidov. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent. «O'qituvchi» – 1882.
5. <http://www.gogle.com>

REPRODUKTIV XULQ PSIXOLOGIYASIDA FARZANDGA QADIRYATLI MUNOSABATNI BOSHQARISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI

Abdullayeva Nasiba

Urganch Davlat Universiteti,

Psixologiya ta'lim yo'nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada Reproductive xulq nima ekanligi hamda farzandga qadiryat tushunchasini anglatish va qadiryatli munosabatlarning psixologik mexanizmlari to'g'risida so'z boradi. Oilada farzand tarbiyasining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ochib berilib, farzand tarbiyasida ota-onaning muomalasi muhim o'rin tutadi. Bola ota-ona tomonidan qo'pol, dag'al so'zlar eshitib, kaltak yeb katta bo'lsa, bu uning tabiatiga salbiy ta'sir qiladi. Bu esa o'z navbatida oiladagi nosog'lom muhitda tarbiyalanayotgan boladan "ma'naviy kasal" insonlar shakllanadi.

Kalit so'zlar: Reproductive xulq, psixologik mexanizmlar, qadiryat, farzand tarbiyasi. Ota-onaning muomalasi, qo'pol-dag'al so'zlar, oiladagi nosog'lom muhit, "ma'naviy kasal", odobli bo'lib ulg'ayish, mahalla-kuy.

Аннотация: В статье говорится о том, что такое репродуктивное поведение, а также о понятии ценности для ребенка и психологических механизмах ценностных отношений. Если ребенок вырастет, слыша резкие слова от родителей и его бьют, это отрицательно скажется на его характере. А это, в свою очередь, делает «духовно больными» людей из детей, воспитанных в нездоровой обстановке в семье.

Ключевые слова: Ключевые слова: Репродуктивное поведение, психологические механизмы, достоинство, воспитание детей. Обращение со стороны родителей, грубые слова, нездоровая обстановка в семье, «духовно больные», воспитание вежливых айиш, соседская мелодия.

Annotation: The article talks about what reproductive behavior is and the concept of value to the child and the psychological mechanisms of value relations. If a child grows up hearing harsh words from his parents and being beaten, this will have a negative effect on his nature. And this, in turn, makes "spiritually sick" people from children raised in an unhealthy environment in the family.

Keywords: Key words: Reproductive behavior, psychological mechanisms, dignity, child upbringing. Parental treatment, rude words, unhealthy environment in the family, "spiritually sick", grow up polite 'ayish, neighborhood tune.

Oilada farzand tug'ilishi, uning soni va tarbiya berish imkoniyatlari masalasi har doim ham dolzarb bo'lgan. Lekin ayrim G'arb davlatlarida, jumladan, Rossiyada oilada bola sonining keskin kamayib ketishi munosabati bilan er-xotinning reproductiv

huquqi, madaniyati va xulqi masalasi ayni davrda o'ta dolzarb masaladir. Rus olimi S.P.Kapitsaning (1999) pessimistik bashoratiga ko'ra, Rossiyada 1995–2025 yillar oralig'ida tug'ilishning kamayishi 2 mln.dan (optimistik bashorat) 32 mln.gacha tushib (pessimistik bashorat) ketadi, bu raqamga 1995 yilgi 147,9 mln. aholi soni asos qilib olingan. SHuning uchun jahon olimlari, Xalqaro aholishunoslik jamg'armalari (jumladan, YUNFPA, YUNISEF) oilada sog'lom bola tug'ilishi siyosati orqali yer yuzining turli mintaqalarida reproduktiv xulqni muvofiqlashtirish masalasiga alohida e'tibor berib, konkret tadqiqotlar o'tkazmoqda. Bunday asosiy muammo – onaning reproduktiv xulqini boshqarish va muvofiqlashtirish, uning salomatligini muhofaza qilish, sog'lom zurriyod tug'ilishini kafolatlashdir. Reproductiv xulq – bu oilada farzand tug'ilishi bilan bog'liq xulqdir. U oila a'zolarini o'z davrining fuqarosi sifatida ijtimoiy kelib chiqishi, yoshi, salomatligi darajasi, madaniyatiga bevosita bog'liq bo'lgan xatti-harakatidir. Bu harakatlarning asl motivi avvalo insondagi o'zidan nasl qoldirish, oilada er-xotinlik burchini ado etishga bo'lgan ishtiyoq va layoqatga borib taqaladi. Rossiyalik ayollar o'rtasida o'tkazilgan so'rovlarga ko'ra, ular xohlagan bola soni (2,8) real bolalar sonidan ancha ortiq. shundan A.Antonov, ayni davrda odamlar o'z reproduktiv vazifalarini ado etmayaptilar, deb xulosa qiladi. Ko'pincha, reproduktiv xulqning motivlari odamning boshqa turdagi faoliyat motivlari ta'sirida so'nib bormoqda, avvalo bu harakat oilada sodir bo'lsa-da, u ayol kishining shaxsiy ishiday tasavvur etiladi va ayolning bola tug'ib berish orqali o'zini namoyon etishi, erining munosabatlarini keskin o'zgartirish, unga ta'sir (tazyiq) ko'rsatish, ustidan hukmron bo'lish, kimnidir sevishtirish va unga g'amxo'rlik qilish ehtiyojini qondirishga borib taqaladi. (ingl. Reproductive behavior)–nikohda yoki nikohdan tashqarida farzandni tug'ish yoki tug'ishdan voz kechishga qaratilgan harakatlar va munosabatlar tizimi. Reproductiv hulq-atvorning uch asosiy turlari bor – ko'p farzandli (5 yoki undan ko'p farzandlarga ehtiyoj), o'rta (3-4 farzandlarga ehtiyoj) va kam farzandli (1-2 farzandlarga ehtiyoj). Reproductiv hulq-atvoriga o'tgan yillardagi va hozirdagi hayot sharoitlari ta'sir ko'rsatadi. Joriy davrdagi holat reproduktiv sikldagi voqealarga ta'sir ko'rsatadi va bolalar o'limi orqali tug'ilish sonining oilada mavjud bo'lgan farzandlar soniga muvofiqligi darajasini belgilaydi. O'tgan yillardagi hayot sharoiti farzandlarga bo'lgan shaxsiy ehtiyoj darajasini belgilaydi va bu odatda inson hayoti davomida o'zgarishsiz qoladi. Farzandlarga bo'lgan ehtiyoj reproduktiv me'yorlarni o'zlashtirish natijasi bo'lib, bu mohiyatan ajdodlardan meros qilib olingan reproduktiv tajribadan kelib chiqadi. Reproductiv me'yorlar reproduktiv hulq-atvorni yo'naltirishning tashqi vositasi sifatida muayyan miqdordagi farzandlar tug'ilishi bilan bog'liq va turli ijtimoiy guruhlarda qabul qilingan xatti-harakat tarzi va tamoyillarini ifodalaydi. Ko'p bolali, o'rta va kam bolalilik bir necha avlodlarda uzoq muddat davomida barqaror saqlanib qolishi tufayli, hatto ushbu holatni keltirib chiqargan turmush sharoitlari o'zgarishiga qaramay urf-odat va an'anaga aylanishga

qodir. Shunday qilib, insoniyat rivojlanishining katta qismi davomida umumiy va bolalar o'lim darajasining yuqoriligi ko'p bolalilik me'yorlarini belgilab berdi, reproduktiv hodisalarning tabiiy jarayoniga aralashishga salbiy munosabat shakllanishi buning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ldi. Farzandlarga bo'lgan ehtiyojning yuqoriligi tufayli kontratsepsiyaning mashhur usullaridan ham foydalanilmagan. Ko'p farzandli me'yorning yo'qolishiga olib keladigan shart-sharoitlar (umumiy va bolalar o'limining pasayishi, oila funksiyalarining keskin o'zgarishi va boshqalar) ta'qiqlash tizimini zaiflashtirib, asta-sekin kontratsepsiya va abortdan foydalanishga olib keladi. Ayollarning oiladagi faoliyatining shaxsiy manfaatlari tomon mustahkamlanishi, farzandlarga bo'lgan ehtiyoj darajasi va ularning qadr-qimmatini pasaytiradi. Kontratseptiv vositalarning nomukammalligini va nikohning birinchi 5 yilida osonlik bilan amalga oshiriladigan 1-2 farzandlarga bo'lgan ehtiyoj, reproduktiv davrning aksariyat muddati davomida homiladorlikni cheklash zaruratini vujudga keltiradi. Bu bilan bog'liq bo'lgan kontratsepsiya vositalarini doimiy ravishda iste'mol qilish zarurati ehtiyojidan ortiq bo'lgan farzandlarga egalik qilish xohishining mavjud emasligi bilan belgilanadi. Reproductiv hulq-atvorning shakli sifatida tug'ilishning bunday "ongli" ravishda cheklanishi va kam bolalilik "yuqori" darajadagi madaniyat va ko'p bolalilik madaniyatning "past"ligi bilan bog'liq. Shunday qilib, reproduktiv hulq-atvorni o'rganish inson irodasining reproduktiv jarayonga, ijtimoiy nazoratning farzandlar tug'ilishiga ta'sirini baholash, ko'p bolalilik va kam bolalilikning vujudga kelishi va saqlanib qolish sabablarini tushuntirish imkonini beradi. Kishilik jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti tarixidan ma'lumki, bola shaxsining kamoloti oilada shakllanadi. Oila — jamiyat hayotining kichik bir debochasi bo'lib, har tomonlama sog'lom, barkamol avlodni voyaga yetkazish uchun ma'sul bo'lgan g'oyat muhim tarbiya o'chog'idir. O'zbek oilasi a'zolarining barchasini savodxon, ma'lumotli deb atasak, xato qilmagan bo'lamiz, ana shu imkoniyatlar ta'sirida o'g'il va qizlar bilimli, fikrmulohazali, topqir, ishbilarmon, aql-zakovati bo'lib voyaga etmoqdalar. Oiladagi bola tarbiyasi ikkiyoqlama ahamiyat kasb etadi, ota-onalar farzandlariga ahloq-odob, ruhiyat va ma'naviyatga oid bilimlardan saboq berish bilan qanoatlanib qolmasliklari, balki o'zlari ham tarbiyaning o'ziga xos sirsinoatlari, hususiyatlari, uning mazmun-mohiyati va ma'nosiga doir eng yangi ma'lumotlardan xabardor bo'lib turishlari kerak bo'ladi. Farzand tarbiyasini qachondan boshlamoq kerak, degan savol ko'pchilikni o'ylantiradi. Ko'pchilik olimlar unga turlicha javob berib kelganlar. Xususan, Ibn Sino bola tarbiyasi bilan uning tug'ilishidan avvalroq, ona qornidan boshlaboq shug'ullanish lozim, deb javob bergan. Oila, odob-axloq va ta'lim-tarbiyaga e'tibor qon-qonimizga singib ketgan burchlarimizdandir. "Bir bolaga yetti qo'shni ota-ona" degan ibratli maqol ham aynan xalqimizga xos. Mana shu maqolning o'zi ham farzand tarbiyasi, oilaparvarlik biz uchun nechog'lik muhim ekanini bildiradi. Mahalla ahli, ayniqsa keksalar ko'chada nobop ish qilayotgan bola

oldidan hech qachon beparvo o'tib ketmagan, shu zahotiy oq tanbeh berib to'g'ri yo'lga chaqirgan. Zero, har tomonlama chiroyli, odobli, go'zal xulqli bo'lish, nafsni poklashga buyuruvchi muqaddas dinimiz oilaga katta ahamiyat beradi. 18 Oiladagi muhit ota-ona o'z ma'suliyatlarini his qilishi bilan barqaror bo'ladi. Bolalarning odobli bo'lib ulg'ayishi uchun ota-ona bilan bir qatorda mahalla-kuy ham katta ibrat maktabidir. "Qush uyasida ko'rganini qiladi", deb bejiz aytmagan xalqimiz. Farzand tarbiyalayotgan ota-ona har bir harakati, yurish turishi, muomalasi, boshqalar bilan o'zaro munosabatida olijanob fazilatlarni namoyon eta bilishi kerak. Chunki bola tabiatan nihoyatda taqlidchan va kuzatuvchan bo'ladi. Shuning uchun uning atrofdagilari o'z odatlari bilan ba'zan o'zlari sezmaganda holda ularga ta'sir qiladilar. Oiladagi qo'pol munosabatlar, ko'p yolg'on gapirish, yoqimsiz xatti-harakat bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qiladigan nosog'lom muhitni keltirib chiqaradi. Farzand tarbiyasida ota-onaning muomalasi muhim o'rin tutadi. Bola otaona tomonidan qo'pol, dag'al so'zlar eshitib, kaltak yeb katta bo'lsa, bu uning tabiatiga salbiy ta'sir qiladi. Bu esa o'z navbatida oiladagi nosog'lom muhitda tarbiyalanayotgan boladan "ma'naviy kasal" insonlar shakllanadi. Ular esa jamiyat ma'naviyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Oilada ota-onalar "ommaviy madaniyat" ta'siriga berilib ketishi oqibatida farzandlarning tarbiyasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Istiqloq tufayli xalqimiz chet-el yurtlarini kezib yangi xalq va urf-odatlarini guvohi bo'lib qaytmoqdalar. Shu jumladan Yevropa davlatlariga sayr qilib kelayotgan fuqarolarimiz bugungi kunda g'arb o'smirlari orasida boshqa mamlakatlar yoshlariga qaraganda uyushgan jinoyatchilik va zo'ravonlikka berilish holati yuqori. Bunga sabab bolalarga keragidan ortiq erkinlik berilgani ekan. Ularni hozirdan aysh-ishratga berilib, turli axloqsiz hatti-harakatlarga ruju qo'yishdan hech kim qaytarmasligini aytib berishmoqda. Inson hayoti davomida biror shaxsni o'ziga o'rnak deb biladi, bundan inson u kabi hayot kechirishni, u erishgan yutuqlar kabi muvaffaqiyatlarga erishishni, yuksak cho'qqilarga chiqishni ko'zlaydi. Bugun jamiyatning yosh a'zolari o'z hayotlari uchun boshqa madaniyat vakillarining fikrlash va hayot tarzini o'rnak qilib olishlari ko'p muammolarni keltirib chiqarmoqda. XXI asrda turli hayot tarzlar va g'oyalar raqobatga kirishdi. Bunda muvaffaqiyatga erishish uchun har bir davlat o'zligini saqlagan holda diniy va milliy qadriyatlarini boshqalarga anglatishni asos qilgan mafkuraga ega bo'lishi lozim. Aks holda, o'zlikni yo'qotish, bebaho qadriyatlardan voz kechish kishini taraqqiyotdan ajratib, uni tobe, mustaqil fikri yo'q manqurtga aylantirib qo'yadi. Hozirgi kunda g'arazli maqsadlarni amalga oshirish uchun zimdan olib borilayotgan fitnalar ba'zi millatlarning o'zligini yo'qotishga qaratilganini sezish 19 mumkin. Bunda e'tibor xududlarini egallash emas, balki inson ongini egallashga yo'naltirilgan. Albatta bola tarbiyasi o'ta murakkab va ma'suliyatlidir. Bu har bir ota onadan o'z ustida muntazam ishlashni, bolalar tarbiyasiga oid barcha ma'lumotlardan baxobar bo'lib borishni talab etadi. Farzand tarbiyasi bu shunchaki tajriba, oddiy

ko'rsatma va bilimlar jamlanmasi emas, balki o'z ichiga diniy, axloqiy bilimlar, tibbiyot, etika, psixologiya, pedagogika kabi sohalariga oid bilimlarni ham qamrab oladigan murakkab jarayondir. Bugungi kunda oilaviy tarbiyaning qiyinlashuvi shundaki, birinchidan, jamiyat taraqqiy etib borgani sari har tomonlama yetuk insonni shakllantirish talablari ortib boraveradi. Bu esa oilada bolaga estetik, jinsiy tarbiya, axloqiy tarbiya berish sifati va ko'lamini oshirish talabini qo'yadi. Ta'lim-tarbiya, odob-axloq bolalikdan berilgani ma'qul. Rasululloh (a.s.): "Birontangiz o'z farzandlaringizni tartib-intizomga o'rgatsangiz, bu har kuni sadaqa bergandan yaxshiroqdir", deya marhamat qilganlar. Bolalarni intizomga o'rgatish oila mustahkamligiga asos bo'ladi. Islom shu ma'noda ota-onalarni o'z farzandlariga sog'lom tarbiya berishga rag'batlantiradi. Hadisi sharifda "Farzandlaringizni hurmat qiling va ularni yaxshi xulq bilan xulqlantiring" deb ta'kidlangan. Farzand tarbiyasi jarayonida bola huquqlarining kamsitilmasligi talab etiladi. Oilaviy tarbiya ijtimoiy tarbiyaga nisbatan bolalarning ruhiy olamiga, hissiyoti va tuyg'ulariga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Taniqli pedagog A.S. Makarenko besh yoshgacha bo'lgan tarbiya bolaning shaxsiyati shakllanishida o'ta muhim ahamiyatga ega ekanini qayd etib o'tgan. Bu haqda u shunday deb yozgan: "...tarbiyaning bosh asosi besh yoshda nihoyasiga yetadi, demak, siz besh yoshgacha nima qilgan bo'lsangiz, bu tarbiyaviy jarayonning 90 foizini tashkil etadi, keyingi tarbiya esa qayta tarbiyalash negizida davom etadi". Mana shu jarayonda bola tarbiyasiga o'ta e'tiborli bo'lish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rasulova, N. T. PSYCHOSOMATIC FEATURES OF THE REPRODUCTIVE SPHERE. Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск № 34 (том 1)(март, 2022). Дата выхода в свет: 31.03. 2022., 192.
2. Rasulova, N. T. (2020). Узбек oilalarida reproduktiv faoliyatning tarixiy ilbizlari. Молодой ученый, (8), 343-345.

PEDAGOGLIK KASBINING ISH FAOLIYATIDAGI JARAYONLARI

Sadullayeva Shodiya Saparboy qizi
Urganch Davlat Universiteti Pedagogika
fakulteti Pedagogika va psixologiya ta'lim
yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Pedagoglik kasbi uning faoliyatining xususiyatlari bilan belgilanadi. Yuqorida ta'kidlanganidek, kasb-hunar ta'limi ustasi umumiy kasbiy-pedagogik faoliyat doirasida turli xil faoliyatni amalga oshiradi. Ushbu maqolada pedagoglik kasbi va uning kompetensiyalari haqida yozilgan.

Kalit soʻzlar: kasbiy ta'lim ustasi, bilim, psixologik, zamonaviy mehnat, pedagogik tizim.

Аннотация: Педагогическая профессия определяется особенностями ее деятельности. Как было сказано выше, магистр профессионального образования осуществляет различную деятельность в рамках общей профессионально-педагогической деятельности. В данной статье написано о профессии учителя и его компетенциях.

Ключевые слова: магистр профессионального образования, знания, психология, современный труд, педагогическая система.

Abstract: Pedagogical profession is determined by the characteristics of its activity. As mentioned above, the master of vocational education carries out various activities within the framework of general professional-pedagogical activities. This article is written about the teaching profession and its competencies.

Key words: master of professional education, knowledge, psychological, modern labor, pedagogical system.

Kasb-hunar ta'limi ustasining kasbi pedagogik bo'lib, sub'ekti boshqa shaxs bo'lgan kasblar guruhiga kiradi. O'qituvchi turli mutaxassislar orasida nafaqat burch va mas'uliyat hissi, balki hal qilinishi kerak bo'lgan vazifalar sinfi bilan ham ajralib turadi. Shaxsni shakllantirish, shakllantirish va o'zgartirishni o'z faoliyatining maqsadi sifatida qabul qilgan holda, kasbiy ta'lim ustasi ham uning rivojlanish jarayonini boshqarishga chaqiriladi. Kasbiy ta'lim ustasining kasbiy-pedagogik faoliyatining o'ziga xos xususiyati shundaki, u go'yo qo'sh mehnat predmetiga ega. Bir tomondan, uning asosiy mazmuni odamlar bilan munosabatlardan iborat bo'lsa, ikkinchi tomondan, kasbning bu turi har doim odamdan muayyan kasbiy sohada maxsus bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishni talab qiladi. Kasbiy ta'lim ustasi uchun bu ma'lum bir kasbiy (sanoat) faoliyat turidagi bilim va ko'nikmalardir. Bundan tashqari, kasb-hunar ta'limi ustasi o'quvchilarning faoliyatini, ularning yosh xususiyatlarini, o'zi boshqaradigan

rivojlanish jarayonini yaxshi bilishi va tushunishi kerak. Binobarin, kasb-hunar ta'limi ustasi kasbi ikki tomonlama tayyorgarlikni talab qiladi: insonshunoslik va maxsus (sanoat). Shunday qilib, kasbiy ta'lim ustasi uchun muloqot qilish qobiliyati o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, u muayyan ijtimoiy-psixologik fazilatlarga ega bo'lishi kerak. Ushbu kasbning o'ziga xos xususiyati uning insonparvarlik, jamoaviy va ijodiy tabiatidir. Bo'lajak ishchilarni tayyorlash jarayonida kasbiy ta'lim ustasining faoliyati ham ko'p jihatdan potentsial ish beruvchilar va muayyan sohalarning talablarini hisobga olish zarurati bilan belgilanadi. Zamonaviy mehnat bozori juda dinamik bo'lib, ish beruvchi ma'lum bir ishlab chiqarishning rivojlanish darajasiga qarab, ishlab chiqarish munosabatlaridagi texnik va texnologik, ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlar va istiqbollarni bilish bilan bog'liq bo'lgan talablarni qo'yadi. Odamlar. Binobarin, bu talablarni bajarish shartlaridan biri kasb-hunar ta'limi ustasi potentsial ish beruvchilarning so'rovlarini yaxshi bilishi, bu bilan bo'lajak ishchilarni tayyorlashning yuqori samaradorligini ta'minlashi zarur. Shunday qilib, kasb-hunar ta'limi ustasi o'z tarbiyalanuvchilarini muayyan ijtimoiy va kasbiy vaziyat va jamiyat talablarini hisobga olgan holda, ma'lum bir vaqtning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tayyorlaydi. Shu bilan birga, u madaniyat dirijyori bo'lib, azaliy omilni o'z zimmasiga oladi, shaxsni uning umuminsoniy fazilatlari sintezi sifatida rivojlantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan va shu bilan kelajak uchun mehnat qiladi. Natija bir shaxsning (masalan, shifokor, sotuvchi va boshqalar) faoliyati mahsuli bo'lgan "shaxs - shaxs" kasbining boshqa vakillaridan farqli o'laroq, o'qituvchilik kasbidagi hissasini aniqlash qiyin. O'qituvchiga ma'lum bir o'qituvchi, oila va boshqa ijtimoiy tuzilmalar. Ko'pincha pedagogika fanida pedagogik faoliyatning yig'indisi sub'ekti tushunchasi aniqlanadi, bu ta'lim muassasasi jamoasini anglatadi. Kasbiy ta'lim ustasi faoliyatidagi ijodkorlik darajasi uning o'z maqsadlariga erishish uchun o'z imkoniyatlaridan qay darajada foydalanishini ko'rsatadi. Shu sababli, kasb-hunar ta'limi ustasining pedagogik faoliyatining ijodiy tabiati ham uning eng muhim xususiyati hisoblanadi, chunki shaxsning rivojlanishi doimo uning mahsuli bo'lib qoladi. Vaqt o'tishi bilan ijodiy ishlayotgan kasb-hunar ta'limi ustasi o'zining pedagogik tizimini yaratadi, bu esa ta'limda eng yaxshi natijaga erishish vositasidir. Kasb-hunar ta'limi ustasi shaxsining ijodiy salohiyati u tomonidan to'plangan ijtimoiy tajriba, unga yangi, o'ziga xos echimlarni, innovatsion shakllarni topish va qo'llash imkonini beradigan psixologik, pedagogik va maxsus bilimlar, qobiliyat va ko'nikmalar asosida shakllanadi. usullari, shu bilan uning kasbiy funksiyalarini takomillashtirish. Zamonaviy pedagogika fanida pedagogik ijod deganda o'zgaruvchan sharoitlarda pedagogik muammolarni hal qilish jarayoni tushuniladi. Shu bilan birga, o'qituvchi o'z faoliyatini quyidagicha quradi: pedagogik vaziyatlarni tahlil qiladi, dastlabki ma'lumotlarga muvofiq natijani loyihalashtiradi, mavjud vositalarni tahlil qiladi, olingan ma'lumotlarni baholaydi va yangi vazifalarni shakllantiradi. Kasb-hunar ta'limi ustasining ijodiy faoliyati tajribasi

uning kasbiy ta'limi mazmuniga printsipial jihatdan yangi bilim va ko'nikmalarni kiritmaydi, lekin shunga qaramay, ijodiy faoliyatni tizimli bajarish bilan u shunday shaxsiy xususiyatni tavsiflovchi shaxsiy fazilatlarini shakllantiradi. Ijodkorlik sifatida. Ijodkorlik- Bu shaxslarning o'ziga xos qadriyatlarni yaratish, nostandart qarorlar qabul qilish chuqur mulkini aks ettiruvchi qobiliyatdir. Biz allaqachon qaror qilganimizdek, kasb-hunar ta'limi ustasi bir vaqtning o'zida ikki turdagi faoliyat bilan shug'ullanadi: pedagogik va kasbiy (sanoat).

Pedagogik faoliyat - bu insoniyat tomonidan to'plangan madaniyat va tajribani keksa avlodlardan o'tkazish va yosh avlod tomonidan o'zlashtirishga qaratilgan ijtimoiy faoliyatning alohida turi bo'lib, ularning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatda muayyan rollarni bajarishga tayyorlanishi. Pedagogik faoliyat nafaqat o'qituvchilar, balki ota-onalar, jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari va boshqalar tomonidan amalga oshiriladi. Biroq, birinchi holda, bu faoliyat kasbiy, ikkinchidan, umumiy pedagogik faoliyat bo'lib, u ixtiyoriy yoki yo'q, har bir kishi o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanib, boshqa odamlarga va o'ziga nisbatan amalga oshiradi. Pedagogik faoliyat kasb-hunar ta'limi ustalari tizimli ravishda maqsad, motivlar, harakatlar (operatsiyalar), natija birligi sifatida taqdim etilishi mumkin. Pedagogik faoliyatning tizim hosil qiluvchi xususiyati maqsaddir (A.N. Leont'ev). Ta'lim maqsadi asrlar qa'ridan kelgan barkamol shaxsning umuminsoniy ideali sifatida qaralishi mumkin bo'lgan ta'limning strategik maqsadini amalga oshirish bilan bog'liq. Har tomonlama va barkamol shaxsni shakllantirish Qadimgi Yunoniston, Uyg'onish davri Evropasi, G'arbiy va Rossiya utopiklari, frantsuz ma'rifatchilari, shuningdek, SSSRda sotsializm qurish davridagi ta'lim tizimida maqsad edi. Hozirgi vaqtda o'qituvchilar ta'lim idealiga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishadi. Mutaxassislar o'rtasida konsensus yo'q. 90-yillarga qadar ta'lim maqsadlari jamiyat ehtiyojlariga qarab belgilanadi va mafkuraviy xususiyatga ega bo'lgan, ammo bugungi kunda shaxsning o'zini o'zi anglash, uning qobiliyatlarini rivojlantirish ehtiyojlaridan voz kechish kerak, degan fikr mavjud. (AV Petrovskiy). Shu sababli, umuman tarbiya maqsadi shaxsga uning qobiliyatiga mos ravishda ko'p qirrali rivojlanishda yordam sifatida shakllanadi. Bu Rossiya Federatsiyasining "Ta'lim to'g'risida" gi qonunida o'z aksini topgan. Ta'lim "shaxsning umumiy madaniyatini shakllantirish, uning jamiyat hayotiga moslashishini hal qilish, kasbni ongli ravishda tanlashga yordam berish" uchun xizmat qiladi (9-modda, 2-band). Aytishimiz mumkinki, eng oliy maqsad - shaxsni o'zi va jamiyat bilan uyg'unlikda rivojlantirish. Pedagogik faoliyat maqsadlarini amalga oshirish ta'lim muhitini shakllantirish, o'quvchilar faoliyatini tashkil etish, o'quv jamoasini yaratish, individual shaxsni rivojlantirish kabi ijtimoiy-pedagogik vazifalarni hal qilish bilan bog'liq. Asosiy funktsional birlik, uning yordamida pedagogik faoliyatning barcha xususiyatlari namoyon bo'ladi pedagogik harakat(V.A. Slastenin) maqsad va mazmun birligi

sifatida. Pedagogik harakat tushunchasi pedagogik faoliyatning barcha shakllariga (dars, ekskursiya, suhbat va h.k.) xos bo'lgan, lekin ularning hech biriga kamaytirilmagan umumiylikni ifodalaydi. Shu bilan birga, pedagogik harakat ham umumiy, ham individuallikni ifodalovchi maxsus xususiyatdir. Pedagog-pedagog faoliyati bu turli xil pedagogik muammolarning son-sanoqsiz majmuini yechish jarayonidir. Birinchidan, o'qituvchining pedagogik harakati kognitiv vazifa shaklida namoyon bo'ladi. Keyin mavjud bilimlarga tayanib, u o'z harakatining vositalarini, ob'ektini va mo'ljallangan natijasini nazariy jihatdan bog'laydi. Shundan so'ng, kognitiv vazifa amaliy transformatsion harakatga aylanadi. Shu bilan birga, pedagogik ta'sir vositalari va ob'ektlari o'rtasida qandaydir nomuvofiqlik mavjud bo'lib, bu o'qituvchining faoliyati natijalariga ta'sir qiladi. Natijada, pedagogik harakat shaklidan harakat yana kognitiv vazifa shakliga o'tadi, uning shartlari to'liqroq bo'ladi va hokazo.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pedagogika tarixidan xrestomatiya tuzuvchi muallif O. Xasanboyeva T. O'qituvchi 1992 yil.
2. O'zbek pedagogikasi antologiyasi T. O'qituvchi 1995 yil.
3. O'rta Osiyoda pedagogik fikrlar taraqqiyotidan lavhalar T. Fan 1996 yil.
4. Azarov N.P. Bolalarni sevish san'ati. T. O'qish. 1996 yil.
5. Jonmatov X.A. Abu Ali ibn Sino. Ta'lim tarbiya haqida, T-O'qituvchi. 1980 yil.
6. Sharifxo'jayev M, Mamatov N. O'zbekiston milliy istiqlol mafkurasi. T. O'qituvchi. 1994 yil.

MINTAQA IQTISODIYOTINI EKOLOGIYALASHTIRISH OMILLARI

Raximova Shaxnoza Xamzayevna

Osiyo Xalqaro Universiteti MM1-IQ - 23-guruh magistranti

Annotatsiya: Mintaqaviy taraqqiyotni jadallashtirish, aholi uchun qulay yashash sharoitlarini yaratish, hududlardagi real vaziyatni har tomonlama va chuqur o`rganish, zamon talabiga mos holda yangi texnologiyalardan foydalanish turmush tarzini yaxshilashga olib keladi. Ushbu maqolada Mintaqa iqtisodiyotini ekologiyalashtirish omillari haqida so`z yuritilgan.

**Kalit so`zlar:** ta`lim sohasi, iqtisodchilar, ekologik vaziyatlar va ekologik xavfsizlik, integral ko`rsatkichlar, diversifikatsiya, ilg`or funktsional imkoniyatlar, bozor munosabatlari.

KIRISH

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab mamlakatimizda ta`lim sohasini rivojlantirishga davlat siyosati darajasida qaralib, jahon miqiyosida "O`zbek modeli" deb atalgan uzluksiz ta`lim tizimi yaratildi. Ta`limning barcha turlarini rivojlantirish bo`yicha salmoqli natijalarga erishilib, jumladan, tubdan yangilangan oliy ta`lim tizimi yaratilib, iqtisodiyotni mutlaqo yangi asosda tashkil etish va yanada erkinlashtirish, uning huquqiy asoslarini takomillashtirish, ishlab-chiqarishni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish bo`yicha qator qonunlar, farmon va qarorlar, puxta o`ylangan dasturlar qabul qilinib, izchil amalga oshirilmoqda.

O`zbekistonning iqtisodiy taraqqiyotida har tomonlama yetuk, jahon talablariga javob beradigan iqtisodchilarni tayyorlashda boshqa fanlar qatori «Iqtisodiy geografiya va ekologiya» fani ham katta o`rin tutadi. U bo`lajak iqtisodchilarga tabiiy resurslar, ularning jahon va O`zbekiston bo`yicha tarqalishi, jahon va O`zbekiston aholisi, jahon sanoati, qishloq xo`jaligi, transporti va xalqaro iqtisodiy aloqalar, geoekologiya muammolar va ularning yechimi, O`zbekistondagi tarkib topgan ekologik vaziyatlar va ekologik xavfsizlikni ta`minlash to`g`risida bilimlar beradi.

Bugungi kunda jadal sur`atlar bilan rivojlanayotgan bozor munosabatlari sharoitida fanni o`rganish ehtiyoji kun sayin kengayib bormoqda. Zamonaviy mutaxassis kadr iqtisodiy geografiya va ekologiyaning sir-asrorlarini mukammal o`zlashtirgan bo`lishi davr talabidir.

Ekologik va iqtisodiy tadqiqotlarning axborot jihatlarini tahlil qilish bizga axborotni qo`llab-quvvatlash tizimi hududiy ma`lumotlarni yig`ish, qayta ishlash va tahlil qilish uchun ilg`or funktsional imkoniyatlarga ega texnologiyalarga asoslangan bo`lishi kerakligi to`g`risida xulosa chiqarishga imkon beradi. Eko-logik va iqtisodiy xaritalarni yaratishda kat-ta hajmdagi ma`lumotlardan foydalaniladi: fizik va iqtisodiy-

географик materiallar, statistik ma'lumotlar, analitik va hisoblangan integral ko'rsatkichlar. Axborotning butun hajmini o'zaro bog'lash muammosini ishlatil-gan materiallarni yagona geoaxborot tizimi (GAT)ga birlashtirishga imkon beradigan, yangi kelgan ma'lumotlarni zudlik bilan qayta ish-lashni va ularning kartografik vizualizatsiya-sini ta'minlaydigan geoaxborot texnologiya-lari yordamida hal qilish mumkin. Mintaqaviy rivojlanishning turli stsenariylarini prog-nozlashga asoslangan modellarni tezkor qurish uchun keng istiqbollar ochiladi [2].

So'nggi o'n yilliklarda juda ko'plab axborotni yig'ish, qayta ishlash va dastlabki tahlil qilishning avtomatlashtirilgan texnik tizimlari paydo bo'ldi. Ammo tajriba shuni ko'rsatadiki, ushbu tizimlarning hech biri si-fat jihatidan tegishli iqtisodiy qarorlar qabul qilishga qo'yiladigan barcha talablarni qondiradigan yakuniy tahliliy mahsulotlarni ishlab chiqarishga qodir emas [3].

Shu munosabat bilan, geografik axborot tizimlaridan iqtisodiy tartibga solish maqsadlarida foydalanish masalasi tobora ortib bormoqda va barqaror mintaqaviy rivojla-nishni iqtisodiy tartibga solish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish, va hududlar va umuman davlat manfaat-larini maksimal darajada oshiradigan asosiy vositasi sifatida qaralmoqda [4].

Hozirgi paytda jahon iqtisodiyoti ri-vojanishning yangi modelini yaratish va tat-biq etishda, mamlakatlarning modernizatsiya jarayonlarini jadallashtirish bilan bog'liq tadqiqotlarda global ekologik o'zgarishlar hi-sobga olinmoqda va "Yashil iqtisodiyot" shaklla-nishi ustuvor maqsad etib qo'yilmoqda [5].

Hozirgi kunda axborot tizimining ushbu bo'limi jadal sur'atlar bilan rivojlanib bo-rishi natijasida u nafaqat texnik sohalarda, balki hayotimizning turli ijtimoiy sohalarida ham qo'llanilib kelinmoqda. GATning qo'llanilishi sohalari keng bo'lib, u turli holatlar-da, jumladan sog'liqni saqlashda yangi klinika va shifoxonalarni geografik jihatdan mos va aholiga qulay qilib joylashtirish jarayonida, yuk tashish bilan shug'ullanadigan korxonalar uchun yo'l marshrutlari va jadvallarini tuzish hamda aniqlashda, avtomobil yo'llarini quruvchi korxonalariga yangi trassa va yo'llarni loyihalashda eng maqbul variantni tanlash paytida, shuningdek, davlat fondidagi va fermerlar uchun yangi yerlarni to'g'ri va oqilona hisoblashda, yangi yerlarni o'zlashtirishda, yerlarning holatini aniqlash va ular to'g'risida yetarli ma'lumot olishda juda qo'l keladi [6].

So'nggi paytlarda "Dunyoning geoiqtiso-diy atlasini" yaratish va undan global jarayon-larning keng panoramasini aks ettirishda foydalanish imkoniyatlari haqida qiziqarli g'oyalari ilgari surilmoqda. Bu g'oyalardan biri E.G.Kochetov tomonidan ilgari surilgan [7].

Dunyoning geoiqtisodiy atlasining quyi-dagi asosiy sahifalari taqdim etiladi: 1) siyo-siy; 2) tashkiliy va iqtisodiy; 3) geomoliya; 4) harbiy-strategik; 5) tovar va xizmatlar; 6) re-surs; 7) ekologik.

Hozirgi paytga kelib, Internet va dav-riy ilmiy jurnal va adabiyotlarda GATning ko`plab ta`riflari keltirilgan. Biz ayrimla-rini ko`rib chiqamiz:

1. Alber R. GAT – geografik ma`lumotlari-ni saqlash, ularga ishlov berish va natijalarni tasvirlay oladigan apparat-dasturli vosita va inson faoliyatidan iborat bo`lgan majmuadir [8].

2. Berry J. GAT – ichki pozitsionirlangan avtomatik fazoviy axborot tizimi bo`lib, ma`lumotlarni kartografik tasvirlash, tahrir qi-lish va boshqarish uchun yaratiladi [7].

3. Clarce K.C. GAT – fazoviy taqsimlangan hodisalar, jarayonlar va voqealarni kuzatishda nuqtalar, chiziqlar va maydonlar ko`rinishida bo`lgan manbalarning ma`lumotlar bazasidan iborat bo`lgan axborot tizimining maxsus hola-tidir [10].

4. Konecny M. GAT – geografik tadqiqotlar va ularning natijalaridan amaliyotda foydalanish uchun qulay bo`lgan ma`lumotlarni to`plashni, EHM xotirasiga kiritishni, ishlov be-rish va uzatishni amalga oshiruvchi shaxslar, texnika va tashkillashtirish vositalaridan iborat bo`lgan tizimdir[11].

5. Koshkarev A.V. GAT – fazoviy ma`lumot-larni yig`ish, ularga ishlov berish, tasvirlash, tarqatish, atrof-muhit ob`yektlarini ro`yxatga olish, natijani tahlil qilish, modellashti-rish, bashoratlash va boshqarish bilan bog`liq ilmiy va amaliy geografik masalalarni yechishda samarali foydalanish uchun joy haqidagi ma`lumotlar va bilimlarni birlashtirishni ta`minlaydigan apparat-dasturli inson-ma-shina majmuasidir[3].

6. Simonov A.V. GAT – geografik koordinatali ma`lumotlarni raqamli tasvirlash, to`ldirish, boshqarish, ko`paytirish, tahlil qilish, matematik-kartografik modellashtirish va obrazli tasvirlash uchun yaratilgan apparat-das-turli vositalar va algoritmik muolajalar ti-zimdir [4].

Bu keltirilgan ta`riflarda GAT tushunchasi to`g`risida o`xshash jihatlar mavjud bo`lsada, umuman bir-biridan farqlanuvchi iboralar ham ishlatilgan. Bundan tashqari ayrim olimlarning ta`kidlashicha, butun dunyoda geoaxborot tizimi (GAT) texnologiyalar Yerni keng foy-dalanuvchilar doirasi (Digital Earth) yo`nalishi [4,5] tomonidan o`rganish, davlatlarning raqamli iqtisodiyotini rivojlantirishning zamonaviy tendentsiyalari kontekstida muhim ahamiyat kasb etmoqda [1], ularning barqaror rivojlanishini ta`minlash [2] va yuqorida qayd etilgan ilmiy-ishlab chiqarish vazifala-ri kompleksini hal etish muqarrar ravishda geografiya, kartografiya, geoinformatika va unga bog`liq yo`nalishlar bo`yicha o`quv jarayoni-ning yuqori darajasini ta`minlash zaruratini keltirib chiqaradi.

Ushbu masalada bir nechta vektorlarni ajratib ko`rsatish tavsiya etiladi: kartografiya fanining an`anaviy usullari va zamonaviy texnologiyalarning uyg`un kombinatsiyasi[3], fanlararo aloqalarni mustahkamlash [4], fan-lararo tadqiqotlarda interfaol va loyihaga asoslangan ta`lim texnologiyalaridan foyda-lanish, barqaror

rivojlanish sohasi [5], o`quv jarayoniga va talabalarning ilmiy faoliyatiga geoportal tizimlar va kartografik veb-xiz-matlarni joriy etish [6] va boshqalar.

GAT ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning hududiy va vaqtinchalik xususiyatlari to`g`risi-da zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida ishlaydigan ijtimoiy-texnik komplekslarni anglatadi. Geoinformatika va kartografiya-ning o`zaro ta`siri geoinformatsion xarita-lashni shakllantirish uchun asos bo`ldi, uning mohiyati GAT asosida tabiiy va ijtimoiy-iq-tisodiy geotizimlarni avtomatlashtirilgan axborot va kartografik modellashtirishdir. Avvalo, bu boshqaruv qarorlarini qabul qilish-ga qaratilgan xaritalarni tizimli (odatda ketma-ketlikda) yaratish va ulardan foydalanishni bildiradi.

Interaktiv geoaxborot xaritalashning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat: hududning istalgan qismini ma`lum darajadagi tafsilotlar bilan ko`rsatish, hududiy tizimning holati to`g`risida ma`lumot olish, ma`lumotlarni to`plash va tuzatish, ko`plab hisob-lash muammolarini hal qilish, xaritada axborotni qayta ishlashning mavjud analitik usullaridan foydalanish va yangi ma`lumotlarni kiritish. Shu bilan birga, xaritadan foydalanish va tahlil natijalarini olish uchun samarali imkoniyatlarga ega bo`lishning xar xil shakllari mavjud (jadval shakli, kartografik tasvirlar, grafikalar va boshqalar).

Interaktiv geografik axborot xaritalari – qabul qilingan an`anaviy belgilar tizimida dasturiy vositalar yordamida vizualiza-tsiya qilingan va hududni aks ettirish va tahlil qilish, axborot va hisoblash muammolarini hal qilish uchun mo`ljallangan raqamli xarita. Bu sizga statistik ma`lumotlarni ularga bog`lash, matematik usullar yordamida tahlil qilish, ma`lumotlarni jadval va kartografik shaklda namoyish etishni tashkil qilish imkonini beradi.

Ekologik va iqtisodiy tizimlarni mo-dellashtirishda tematik ma`lumotlarni xar xil rangga ega bo`lgan namoyish etishga imkon beradigan rastrli GAT usullaridan foydalanish usuli juda keng tarqalgandir. Ishlab chi-qilgan ekologik va iqtisodiy xarita yerdan foydalanish, iqtisodiy-ijtimoiy rejalashtirish va atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlarini boshqaradigan ma`muriy tashkilotlar va mintaqaviy organlar uchun ma`lumot bazasi sifatida xizmat qiladi. GAT texnologiyalari-dan foydalanish xaritadan statistik xizmat-lardan olingan ma`lumotlarni namoyish qilish va ularni o`z vaqtida qayta ishlash va namoyish qilishni ta`minlaydigan operatsion huj-jat sifatida foydalanishga imkon beradi. Geo-axborot xaritalashning muhim xususiyatlaridan biri uning ko`p miqyosli tabiati bo`lib, u mavjud ekologik va iqtisodiy vaziyatni turli darajalarda tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish strategiyasi va sxemalarini ishlab chiqishga imkon beradi.

Hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishini ta`minlashning GAT texnologiyalari asosida diagnostik indikatorlarini ishlab chiqish va uning dasturiy ta`minotini yaratish,

hududiy taraqqiyotning axborot bazasini ti-zimlashtirish, quyidagi vazifalarni yechish imkoniyatini yaratadi:

ishlab chiqarish kuchlarini (joylashtirish) oqilona tashkil etishda markaziy, hududiy (viloyat hokimliklari) va mahalliy boshqaruv organlari vakolatlarini aniqlashtirish, hududiy darajada iqtisodiy siyosat yuritish-ning maqsadi, vazifasi va dastaklarini (instrument) takomillashtirish;

hudud iqtisodiyotining tarmoq tuzili-shini optimallashtirish va ustuvor sohalarni rivojlantirish strategiyasi, hududiy iqtisodiy munosabatlarining me'yoriy asoslarini shakllantirish;

investitsion jozibadorlik darajasini oshirish, hudud ishlab chiqarish kuchlarining mahalliy ekologik vaziyatga ta'sirini, ishlab chiqarish jarayonlarini atrof-muhitga ta'sirini aniqlash.

Hozirgi kunda jahon miqyosida GAT texno-logiyalaridan foydalanish va ma'lumotlar bazasini yaratish barcha sohalarda, shuningdek, iqtisodiy hayotda ham zarur bo'lgan ma'lumotlar-ni to'liq avtomatlashtirish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lmoqda (bunda Amerika Qo'shma Shtatlarining Geografik axborot tizimi soha-sida faoliyat yurituvchi YeSPI kompaniyasi tomonidan yaratilgan xaritalar va geografik ma'lumotlar bilan ishlashga mo'ljallangan dasturdan foydalaniladi) [8]. Ilm-fan va amaliyotning hozirgi yoki kelajakdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatini tizimli tahlil qilish natijalarini aks ettiruvchi statistik ma'lumotlar, kartografik materiallar, shu jumladan, prognoz va tavsiviy kartografik hujjatlar bilan tezkor ravishda ta'minlash yanada murakkab vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik ma'lumotlarni sifatli tahlil qilishda tezkor va interaktiv texnologiyalar zarurdir. Bu kabi muammolarni yechishda albatta raqamli texnologiyalardan foydalanish samaralidir. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va ekologik vaziyat indikatorlarini tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda GAT texnologiyalaridan foydalanish ancha imkoniyatlar yaratadi. GATning geodeziya va ayniqsa, kartografiya sohasida qo'llanilishidan bir qancha yengillik-lar kelib chiqadi. Bunda ma'lumotlarni qayta ishlash va bosmaga chiqarish kabi ishlarga sarflanadiga vaqt va xarajatlar keskin kamayadi. Bundan tashqari ma'lumot olish bilan bog'liq bo'lgan ishlar vaqti qisqaradi hamda olinayotgan ma'lumotlar hajmi va sifati ortadi.

Ekologik kartalarni tuzish uchun quyida-gi birlamchi manbalar kerak:

- yerning masofadan zondlash ma'lumot-lari;
- mazkur hudud bo'yicha mavzuli kartalar yoki shunga yaqin mavzudagi kartalar;
- dala kuzatuvlari ma'lumotlari;
- ekologik monitoring va statsionar kuzatuv ma'lumotlari;

➤ aholi salomatligi, muhit ifloslani-shi, tabiatdan foydalanish bo'yicha statistik ma'lumotlar [8].

Xulosa qilib aytganda, davlat va jamiyatni rivojlantirishning strategik vazifalarini hal etish geografik axborot tizimlarini (GAT) yer tuzish, tabiatdan foydalanish, hududiy rejalashtirish, yerdan foydalanishni boshqarish va hokazolarda boshqaruv qarorlarini qabul qilish amaliyotiga to'liq joriy etishga asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кошкарев А.В. Геоинформатика в инфраструктурном обеспечении цифровой экономики. 2019. № 1. – С. 119–126.
2. The Experience in Information Support for Sustainable Development of Territories with Regional Specifics /O.Yu. Chereshnya, P.De Maeyer, V. Gribok. //Science. Innovations. Technologies. 2021. №4. – P. 63–76.
3. Лурье И.К., Прасолова А.И. Университетское картографическое образование в эпоху перемен. //Геодезия и картография. 2017. № Спецвыпуск. – С. 4–15.
4. Пошивайло Я. Г., Колесников А.А. Разработка концепции подготовки кадров для геопространственной индустрии в рамках сквозных технологий цифровой экономики. //ИнтерКарто. ИнтерГИС. Геоинформационное обеспечение устойчивого развития территорий: материалы Междунар. конф. – М.: Географический факультет МГУ, 2021. Т. 27, ч. 1. – С. 29-43.
5. Щитова Н.А. Формирование компетенций в области устойчивого развития у студентов по направлению «География» / Н.А. Щитова, В.С. Белозёров, Ю.Ф. Зольникова. //ИнтерКарто. ИнтерГИС. Геоинформационное обеспечение устойчивого развития территорий: материалы Междунар. конф. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 2020. Т. 26, ч. 1. – С. 22–29.
6. Кошкарев А. В. Образовательные геопорталы: данные и сервисы. //Геодезия и картография. 2017. № Спецвыпуск. – С. 33-40.
7. Владыкина А.В. Эколого-экономическое интерактивное картографирование и его реализация. -Новосибирск, 2017, 148 с.
8. Мусаев И., Сафаров Э. Геоахборот тизим ва технологиялар. //Ўқув қўлланма. – Т.: Тафаккур, 2012. – 160 б.

PORTLATILADIGAN SKVAJINALARNI BURG'ULASH USULLARI

Ismatullayev G'iyos G'ayrat o'g'li
Uchquduq tuman kasb-hunar maktabi
Ishlab chiqarish ta'limi ustasi
Fan nomi: Ochiq kon ishlari ishchisi

Annotatsiya: Turli konlarni o'zlashtirish va tog' jinslarini o'rganish jarayonida portlatish quduqlarini burg'ilash turini to'g'ri tanlash kon ishlarining samaradorligini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *Burg'ilash, quduq, kolonka, shnek, rotor, tog' jinslari.*

KIRISH

Konchilik sanoati iqtisodiyotning muhim ahamiyat kasb etuvchi tarmoqlaridan biri bo'lganligi bois, kon ishlarining har bir bosqichida texnika, texnologiya, usul va metodlarni to'g'ri tanlash dolzarb masala hisoblanadi. Turli konlarni o'zlashtirish va tog' jinslarini o'rganish jarayonida portlatish quduqlarini burg'ilash turini to'g'ri tanlash kon ishlarining samaradorligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Burg'ilash dastgohi - bu yerga silindrsimon teshik ochish uchun ishlatiladigan qurilish uskunalari hisoblanadi. Burg'ilash moslamalarining o'lchamlari sezilarli darajada farq qiladi: ularning vazni bir necha tonna bo'lishi mumkin yoki aksincha, bir kishi mashinani qo'l bilan harakatga keltirishi uchun yetarlicha yengil bo'lishi mumkin. Burg'ilash qurilmalari skvajinalar hosil qilish, foydali qazilma konlaridan namunalar olishi, toshlar, tuproq va yer osti suvlarining fizik xususiyatlarini tekshirishi mumkin. Ular er osti inshootlari uchun ham ishlatilishi mumkin: (tunnellar, quduqlar yoki kanalizatsiya).

Quduqlarni burg'ilash turlari. Burg'ilash usullari mexanik va mexanik bo'lmagan turlarga bo'linadi. Mexanik bo'lmagan usullar fanda kam o'rganilganligi bois ular amalda deyarli qo'llanilmaydi. Mexanik burg'ilash usullari turli maqsadlarda foydalaniladigan quduqlarni burg'ilashda qo'llaniladi. Burg'ilash maxsus dolotalar yordamida amalga oshiriladi, bu esa kerakli o'lchamdagi quduqni hosil qilishni ta'minlaydi.

Mexanik burg'ilash usullari o'z navbatida bir nechta turlarga bo'linadi:

Aylanma.

Zarbli

Tebranma (вибрацион).

Burg'ilash usullarning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega, ammo ularning har biri qo'llanish sohasiga qarab kerakli natijaga erishishga imkon beradi. Aylanma

burg'ilash eng samarali usuldir, chunki bu usul jarayonni to'xtatmasdan quduqdagi tog' jinslarini chiqarib olish imkonini beradi. Shuningdek, aylanma burg'ilash usuli nisbatan arzon hisoblanadi, shuning uchun burg'ilash ishlarning katta qismi aynan shu turdagi burg'ilash usuli yordamida amalga oshiriladi.

Aylanma burg'ilash usuli quduqlarni burg'ilashning asosiy usuli bo'lganligi sababli, batafsilroq ko'rib chiqish lozim.

Aylanma burg'ilash usuli uch turga bo'linadi:

Kolonkali.

Shnekli.

Rotorli.

Aylanma burg'ilash usuli turli mustahkamlikka ega bo'lgan tog' jinslarini burg'ilashda qo'llanilishi mumkin, shuning uchun aylanma burg'ilash har biri o'z maqsadi va xususiyatlariga ega bo'lgan uchta kichik turga bo'linadi. Quduqlarni aylanma usulda burg'ilashning umumiy jarayoni unchalik farq qilmaydi, ammo har bir usul faqat ma'lum mezonlarga rioya qilingan taqdirdagina maqbul hisoblanadi.

Kolonkali burg'ilash asosan qumli yoki mustahkamligi past bo'lgan gilsimon tog' jinslarida qo'llaniladi. Burg'ilanayotgan jins kerna shaklida olinadi. Burg'ilash maxsus dolota yordamida amalga oshiriladi va quduqni quvurga o'rnatilgan maxsus koronka yordamida chuqurlashtirish mumkin. Aylanish momenti yer yuziga mustahkam tarzda mahkamlangan quvurlar yordamida uzatiladi. Agar burg'ilash zich jinslarda sodir bo'lsa, unda burg'ilash ishlari paytida qo'shimcha suyuqlik yuboriladi.

Qattiq jinslarga quyidagilar kiradi:

Suglinoklar.

Qoyali tog' jinslari.

Og'ir glinalar

Ko'p miqdorda suv yuborish yordamida shlamlarni kovjoydan olib tashlash ham mumkin. Ba'zi hollarda, suv yuborish o'rniga quvurning ichki qismiga maxsus kompressor yordamida yetkazib beriladigan siqilgan havo bilan puflash qo'llaniladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kolonkali burg'ilash bilan diametri 8-20 santimetr va chuqurligi bir kilometrgacha bo'lgan quduqni burg'ilash mumkin. Asosiy ish KAMAZ yoki KrAZ avtomobiliga o'rnatiladigan burg'ilash qurilmalari yordamida amalga oshiriladi. Shnekli burg'ilash qishloq xo'jaliklarida suv chiqaruvchi quduqlar burg'ilashda qo'llaniladi. Burg'ilash shneklar yordamida amalga oshiriladi, buning natijasida quduqning chuqurlashishi bilan bir vaqtda tog' jinslari shneklar orqali chiqarib olinadi. Shnek - bu bo'ylama o'qi bo'ylab qattiq spiral yuzasi bo'lgan novda. Ushbu konstruksiya chiqindi jinslarni kovjoydan to'liq chiqarib olishga imkon bermaydi, shuning uchun bu usul faqat yuqori qatlamlardan o'tishda samarali bo'ladi.

Ko'pincha bu usul chuqurligi yumshoq tuproqlarda 30 m dan va o'rtacha zich tuproqlarda 20 m dan oshmaydigan quduqlarni hosil qilishda qo'llaniladi. Quduq burg'ilanib bo'lgandan so'ng shnek quduqdan olib tashlangandan so'ng, quduq teshigi obsadka bilan mustahkamlanadi va quduqning o'zi tosh qoldiqlaridan tozalanadi. Zich va toshli qatlamli tog' jinslarini burg'ilash jarayonida shnekli burg'idan foydalanish maqsadga muvofiq emas, shuning uchun bu usulni boshqa burg'ilash usullari bilan kombinatsiyalashgan holda qo'llash mumkin.

Rotorli burg'ulash qoyali va yarim qoyali tog' jinslarida chuqurligi 150 m gacha bo'lgan quduqlarni burg'ilashda ishlatiladi. Rotorli burg'ulash uchun odatda yuvuvchi suyuqlik ishlatiladi, shuning uchun qishda sovuq mintaqalarda texnologik komponentlarning muzlashi sababli ushbu usulni qo'llash mumkin emas.

Ushbu usulning afzalliklari orasida quyidagilarni ta'kidlab o'tish kerak:

Diametri 2 m gacha bo'lgan quduq burg'ilash imkoniyati.

Suv quduqlarini yuqori sifat bilan burg'ilash. Resurs xarajatlari past bo'lgan tez burg'ilash jarayoni. Obsadli quvurlar quduqni chiqindi jinslardan tozalagandan so'ng o'rnatiladi, bu esa yaxshi natijalarga erishishni ta'minlaydi. Rotorli sharoshkali burg'ilash. Bunda quduq ko'ndalang kesimi bo'yicha burg'ilash nakonechnigi bilan jinsni bo'shatiladi. Burg'ilash instrumenti doloto (koronka), po'lat quvurlar yoki shtangadan iborat. Po'lat quvurlarda ikkita teshik mavjud, ya'ni havo va suv jins aralashmasini o'tkazuvchi kanallaridan iborat. Shtanga esa ichki kanali (teshigi) orqali havo yuborishga mo'jallangan bo'ladi.

Rotorli burg'alish stanoklari quduqni tik va kichik qiyalik (300 gacha) holatida burg'ilashi (qazishi) mumkin. Ularning qazish diametri 400 mm va chuqurligi 40 m gacha bo'ladi. Bunda jinsni bo'shatish burg'ilash kolonnasini uch qisimga o'rnatilgan tishli sharoshkalar (tishli shesternalar) ni jinsga vertikal kuch ostida aylanishi natijasida uning strukturasi buziladi. Maydalangan jins bosimli havo yoki suv yordamida quduqdan chiqarib tashlanadi. Bu bir vaqtning o'zida sharoshkalarni sovitish vazifasini ham bajaradi.

Burg'ilash qurilmasini qanday tanlash mumkin? Sizga turli maqsadlar uchun burg'ilash qurilmasi kerak bo'lishi mumkin, masalan, tabiiy resurslarga (suv, neft, geotermik energiya va boshqalar) kirish uchun quduqni burg'ilash uchun, poydevor qo'yish uchun, konlarda portlash quduqlarini ochish uchun, namunalarni yig'ish uchun va boshqa hollarda. Burg'ilash qurilmasi qanday ishlatilishini, ya'ni qaysi ish joylarida ishlatilishini aniqlash muhimdir. Ish joyiga qarab, burg'ilash qurilmalarining turli xil modellari mavjud.

To'g'ri tanlov qilish uchun burg'ilash qurilmasi sizning asosiy ishingiz uchun ishlatiladimi yoki bir martalik operatsiyalar uchun ishlatilishini, eng so'nggi yangiliklarga yoki bir necha o'n yillar davomida o'zini isbotlagan mashinaga sarmoya kiritishni xohlaysizmi, buni aniqlash muhimdir. Xavfsizlik, ishonchlilik va ulardan

foydalanish qulayligi ham e'tiborga olinadigan muhim elementlar bo'lib, ular bir-biri bilan bevosita bog'liqdir.

XULOSA:

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish lozimki, burg'ilash ishlarini olib borishda burg'ilash dastgohlarini tanlashdan avval burg'i qudug'ining qaysi maqsadda qo'llanilishi, uning o'lchamlari qanday bo'lishi, burg'ilanayotgan tog' jinslarining fizik-mexanik xususiyatlarini batafsil o'rganish lozim. Chunki har bir burg'ilash mashinasi ma'lum sharoitlarda va tog' jinslarining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda foydalanishga mo'ljallangan. Olmaliq rudali rayonida joylashgan "Qalmoqir" va "Yoshlik" konlarida tog' jinslarining fizik-mexanik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda SBSH 250 MNA rusumidagi burg'ilash dastgohlaridan foydalanish maqbul yechim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Пустовойтенко И. П., Сельващук А. П. "Справочник мастера по сложным буровым работам" 1983 г
2. Басарыгин Ю.М., Булатов А.И., Проселков Ю.М. "Технология бурения нефтяных и газовых скважин" 2001 г.
3. ССК: Справочник специалиста по бурению.
4. Абубакиров В.Ф., Архангельский В.А., Буримов Ю.Г., Малкин И.Б. "Буровое оборудование" 2000 г.

CULTURAL AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN UZBEKISTAN AND EGYPT HISTORY

F. Erimmatova

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

Xalqaro munosabatlar va jahon siyosati yo'nalishi

2-kurs magistranti

G.A Erimmatova

Development leaders school NTM tarix fani o'qituvchisi

Abstract: In this article, the development of multilateral and mutually beneficial relations with Arab countries, in particular with the Arab Republic of Egypt, is one of the priorities of Uzbekistan's foreign policy, and in particular, cooperation in the educational and economic spheres is the basis of mutual rapprochement. shown.

Key words: foreign policy, international convention, bilateral cooperation, education, economic cooperation.

KIRISH

Misr Sovet Ittifoqi qulaganidan keyin 1991 yilda Markaziy Osiyo davlatlari (O'zbekiston, Qozog'iston, Tojikiston, Turkmaniston, Qirg'iziston) ning mustaqilligini tan olgan birinchi davlatlardan bo'ldi. Shuningdek, mustaqillikka erishganidan keyin ularning bir nechtasi bilan diplomatik munosabatlar almashinuvi bo'ldi.

Misr Markaziy Osiyo Respublikalari bilan tarixiy va madaniy aloqalar jihatidan, shuningdek, eng muhim va istiqbolli bozorlardan biri sifatida o'zaro iqtisodiy manfaatlar rivojlanib borayotganligi bilan ajralib turadi. Ular quyida aniqlashadi:

Misr Toshkentda 1993 yil sobiq Sovet Ittifoqi parchalanganidan keyin o'z elchixonasini ochdi. O'zbekistonni 1991- yilda mustaqillikka erishganidan keyin arab davlatlari orasida birinchilardan bo'lib Misr tan oldi. Bu boradagi qo'shma bayonot imzolanishi bilan ikki davlat o'rtasida diplomatik aloqalar 1992 yil o'rnatildi. O'zbekiston Qohira shahrida 1995 – yil o'z elchixonsini ochdi.

Misr prezidenti Abdul Fattoh as-Sisi 2018- yil O'zbekistonga tashrif buyurdi va uni O'zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev kutib oldi. Tomonlar terrorizm, va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha birgalikdagi hamkorlik yo'llarini, jumladan, bu borada tegishli xavfsizlik idoralari o'rtasida maslahatlashuvlarni va axborot almashinuvini faollashtirishni muhokama qildi. Tashrif yakunida imzolangan ikki tomonlama shartnoma va kelishuvlarni amalga oshirishning borishi muhokama qilindi. Siyosiy, tijorat, iqtisodiy, sarmoyaviy, innovatsion, ilmiy, badiiy va madaniy turizm sohalarida o'zaro manfaatli ikki tomonlama hamkorlikni faollashtirish zarurligi

ta'kidlandi. Ayniqsa, ikkala taraf ham har tomonlama hamkorlik va umumiy manfaatlarni rivojlantirish va mustahkamlash asoslarini ishlab chiqishga intildi. Shuningdek, ular turli darajadagi siyosiy maslahatlashuvlar o'tkazish va sheriklik munosabatlarini mustahkamlashga tayyor ekanliklarini bildirdi. Prezidentlar ilg'or tajriba va ilmiy tadqiqotlar natijalarini almashish, iqtisodiy, amaliy va texnik hamkorlik bo'yicha O'zbekiston-Misr hukumati qo'shma qo'mitasining samarali, doimiy majlislarini o'tkazish yo'li bilan qishloq xo'jaligi sohasida ikki tomonlama hamkorlikni rivojlantirish muhimligini va ikki davlat o'rtasidagi savdo-iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish va tovar ayirboshlash hajmini oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlarni davom ettirishni ta'kidladilar.

As-Sisi O'zbekiston Respublikasida 2017-2021-yillarda amalga oshirilayotgan taraqqiyot strategiyasi, shuningdek, O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan davlat va jamiyat qurilishi hamda davlat qurilishi sohasida barcha yo'nalishlarda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarni, iqtisodiyotni liberallashtirishni yuksak baholadi. Shu nuqtai nazardan, Misr va O'zbekiston o'rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalar rivojlandi, chunki O'zbekiston Misr ichidagi sarmoyalari hajmi bo'yicha 111-o'rinni egallab turibdi, jami 13 ta kompaniya kapitali 670 ming dollarga yaqin. Misr O'zbekiston uchun kuchli savdo-iqtisodiy sherik va O'zbekistonning Yaqin Sharq, Shimoliy Afrika va O'rta yer dengizi havzasi mamlakatlariga eksportini kengaytirishning boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi. O'zbekiston (Markaziy Osiyo durdonasi) ulkan ishlab chiqarish quvvatiga, yuqori xilma-xil mineral va qishloq xo'jaligi xom ashyosiga, ishlab chiqarish jarayonida qazib olinadigan ko'p miqdorda yarim tayyor mahsulotlariga, shuningdek, boy tabiiy resurslarga va ilg'or infratuzilmaga ega. Tabiiy resurslarning guruhida taxminan 100 turdagi mineral rudalar mavjud. O'zbekistonda zamonaviy neft va gaz sanoati xalq xo'jaligining yirik tarmoqlaridan biri va mamlakatning muhim energetika bazasi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida uglevodorod rudalari, jumladan, gaz, gaz kondensati, neft qazib olinadigan ko'plab maydonlar ochilgan.

Bugungi kunda "O'zbek neft-gaz" milliy xolding kompaniyasi eng yirik ko'p tarmoqli iqtisodiy - sanoat kompleksi hisoblanadi. "O'zbek neft-gaz" kompaniyasi Markaziy Osiyo mintaqasida muhim o'rin tutadi va tabiiy gaz qazib olish bo'yicha dunyoda sakkizinchi va yoqilg'i-energetika resurslarini ishlab chiqarish bo'yicha Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida beshinchi o'rinni egallaydi. MDHdagi eng yirik tabiiy gaz eksportchilaridan hisoblanadi.

Prezident Sisining o'tgan yilning sentabr oyida O'zbekistonga qilgan tarixiy tashrifi natijasida Misr-O'zbekiston siyosiy va iqtisodiy darajalarda yanada

yaqinlashdi. Shu nuqtai nazardan soʻnggi paytlarda ikki tomon oʻrtasidagi hamkorlik koʻplab qoʻshma iqtisodiy loyihalarga guvoh boʻldi, jumladan:¹

- Misr va Oʻzbekiston oʻrtasidagi savdo va investitsiyalar harakatini osonlashtirish maqsadida dastlabki kapitali 80 million dollar boʻlgan Misr-Oʻzbekiston aksiyadorlik jamiyatini ochish boʻyicha tartib-taomillar koʻrildi, chunki ikki davlat oʻrtasidagi tovar ayirboshlash hajmi 2017 yil 1,5 million dollarga yetgandi.

- Bir qator sohalarda, xususan, pudratchilik, qurilish, mebel ishlab chiqarish, qishloq xoʻjaligi mahsulotlari ishlab chiqarish, Misrdan meva, sabzavot, sitrus mevalar, kartoshka va piyoz eksport qilish, yongʻoq, Ramazon yamasi va quritilgan mevalarni import qilish boʻyicha 23 dan ortiq hamkorlik bayonnomalari imzolandi. Shuningdek, dori vositalari ishlab chiqarish boʻyicha qoʻshma loyihani tashkil etish masalasi muhokama qilinmoqda. Bu Misr dori vositalari va veterinariya vaktsinalarini eksport qilishdan boshlanadi, ayniqsa Misr tibbiyoti mamlakatlar bozorlarida yaxshi obroʻ va mashhurlikka ega. Markaziy Osiyo mintaqasi, charm sanoati, logistika sohasi va transport kompaniyalari egalari bularning barchasini ikki davlat oʻrtasida oʻtkazishni osonlashtirish uchun.

- Misr investitsiya guruhi Oʻzbekistonda tegishli idoralarning roziligini olgandan soʻng Misrda Misr-Oʻzbekiston kompaniyasini tashkil etishni maʼqullash uchun Investitsiyalar boʻyicha Bosh boshqarmasiga zarur hujjatlarni taqdim etdi va hozirda uning filiali Toshkent mavjud. Qohira filialini tashkil etish uchun Misrning roziligi qolmoqda. Shu tariqa Sanoat va qishloq xoʻjaligi rivojlangan davlat hisoblangan va turli xildagi Misr mahsulotlari uchun unumdor bozor hisoblangan Oʻzbekistonda Misr investitsiya subʼyektini tashkil etish yakunlandi.

- Baliq yetishtirish sohasida Misrning bu boradagi tajribasidan foydalanishga kelishib olindi, chunki Misr baliq yetishtirish boʻyicha dunyoda uchinchi davlat hisoblanadi. Jizax shahrida eng yirik baliqchilik xoʻjaligini tashkil etish uchun 2000 gektar yer maydoni ajratildi. Oʻzbekiston har yili 150 million tonna baliq yemini import qilgani uchun Misr bu yemlarni Misrdagi uchta zavoddan eksport qilishga kelishib olindi.

- Oʻzbekistonda yuqori sifatli kiyim-kechak va jihozlar ishlab chiqarish fabrikasini tashkil etish boʻyicha protokol imzolandi, ayniqsa, Oʻzbekiston jahonning kalta tolali paxta yetishtirish boʻyicha eng yirik davlatlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, Misr mebel sanoati va uni Oʻzbekistonda yigʻish va Oʻzbekistonda charmning koʻp miqdorda va arzon narxlarda mavjudligidan foydalanib charm sanoati boʻyicha Misr tajribasidan foydalanishga kelishib olindi.

¹دينا أحمد محمود, العلاقات الاقتصادية المصرية مع دول اسيا الوسطى, مركز الحوار للدراسات السياسية و الإعلامية 2019

- Shuningdek, O‘zbekistonda Misr tajribasi bilan dori-darmon ishlab chiqarish bo‘yicha hamkorlik bayonnomasi imzolanib, uning ishlab chiqarish liniyasini umuman Markaziy Osiyo mamlakatlariga yo‘naltirish bo‘yicha hamkorlik protokoli imzolandi.

- Madaniy miqyosda o‘zbek o‘quvchilariga arab va ingliz tillarini o‘rgatuvchi birinchi Misr maktabini, shuningdek, Namangan shahrida turizm va mehmonxonalar sohasidagi ikkita maktabni tashkil etish bo‘yicha o‘zaro anglashuv memorandumini imzolandi.

Demak, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, oziq-ovqat, to‘qimachilik, qurilish materiallari va rangli metallarni sifatli va raqobatbardosh narxlarda yetkazib berish bo‘yicha O‘zbekistonga yaratilayotgan ulkan eksport imkoniyatlaridan foydalanish zarur. O‘zbekistonda turizm sohasi taqdim etayotgan imkoniyatlardan tashqari, bir tomondan, O‘zbekiston hukumati xorijiy investitsiyalarning barcha shakllarini jalb qilish uchun tegishli investitsiya muhitini ta‘minlash ustida ishlamoqda. U ustuvor investitsiya loyihalari bo‘yicha hamkorlikni qo‘llab-quvvatlaydi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston Respublikasida xorijiy kapitalni jalb etishga ko‘maklashuvchi, ayniqsa, xorijiy investitsiyalar, xorijiy investorlar huquqlarini himoya qilish kafolatlari va tartiblari hamda investitsiya faoliyatiga oid qator qonun hujjatlari tasdiqlandi.

Savdo-iqtisodiy va sarmoyaviy hamkorlik ham kengaymoqda. O‘zbekistonning Misrdagi vakolatxonasining bevosita ko‘magida 2022-yilda mamlakatimizga 25 ta kompaniya tashrif buyurdi, 62 ta biznes-forum va davra suhbatlari o‘tkazildi. O‘zbekiston Savdo-sanoat palatasi raisi A.Ikromov va Misr Savdo-sanoat palatalari federatsiyasi Bosh kotibi A.Azza o‘rtasida onlayn muzokaralar tashkil etildi. “O‘zto‘qimachilik sanoati” aksiyadorlik jamiyati raisining birinchi o‘rinbosari D.Vahobov boshchiligidagi delegatsiya Qohira shahrida o‘tkazilgan “Cairo Fashion & Tex” 70-xalqaro to‘qimachilik ko‘rgazmasida “Made in Uzbekistan” brendi ostida o‘z mahsulotlari bilan ishtirok etdi. A.Sultonov boshchiligidagi “O‘zcharmsanoat” uyushmasi vakillari Qohira shahrida bo‘lib o‘tgan “Inter Leather” xalqaro ko‘rgazmasida ishtirok etishdi.

Shuningdek, misrlik ishbiarmonlar vakillari va yirik kompaniyalar rahbarlari birinchi Toshkent xalqaro investitsiya forumida ishtirok etdilar.

2022-yilning 1-4-iyun kunlari Investitsiyalar va tashqi savdo vaziri o‘rinbosari Sh. Vafojev Islom taraqqiyot bankining yillik konferensiyasida ishtirok etish uchun Sharm ash-Shayx shahriga tashrif buyurdi. Innovatsion rivojlanish vaziri I.Abduraxmonov boshchiligidagi delegatsiya Qohirada Paxta tadqiqotchilari xalqaro assotsiatsiyasi Ijroiya qo‘mitasining yig‘ilishida ishtirok etdi. Misr Qishloq xo‘jaligi va Oliy ta‘lim vazirligida uchrashuvlar tashkil etildi.²

² “O‘zbekiston va Misr har tomonlama hamkorlikni mustahkamlamoqda” www.president.uz.

Ikki davlat savdo aloqalarini rivojlantirib, eng maqbul yo‘nalishlarni birgalikda ishlab chiqmoqda. Shu munosabat bilan “Termiz – Mozori-Sharif – Kobul – Peshovar” Transafg‘on temir yo‘lining qurilishi Markaziy Osiyo davlatlariga Pokiston portlari orqali Misrga tez va oson yetib borish imkonini beradi. Prezident Abdulfattoh As-Sisining 2018-yilda O‘zbekistonga rasmiy tashrifi chog‘ida kelishilgan hujjatlarning amaliy ijrosi hamda Prezident Shavkat Mirziyoyevning rasmiy tashrifi chog‘ida barcha sohalarda hamkorlikni yanada kengaytirish bo‘yicha erishilgan kelishuvlar izchil amalga oshirilayotganini alohida ta’kidlash joiz. va O‘zbekiston Respublikasi bilan Misr Arab Respublikasi o‘rtasida strategik sheriklikni shakllantirish mustahkam poydevor yaratadi.

Ta’lim sohasida hamkorlik

O‘zbekiston bilan Misr o‘rtasida oliy ta’lim sohasida xususan, arab tili va arab adabiyoti, islomshunoslik, Arab Sharqi mamlakatlari iqtisodiyoti, farmakologiya, qishloq xo‘jaligi, veterinariya va boshqa yo‘nalishlarda mustahkam aloqalar mavjud bo‘lib, ushbu yo‘nalishlar ichida ta’lim- mamlakatlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqa o‘rnatish va yaqinlashuvda alohida o‘ringa ega.

Davlatlar o‘rtasidagi ta’limiy almashinuvlar o‘z navbatida ikkala taraf talabalari uchun ta’limiy muassasalarda o‘qishdan tashqari, o‘sha davlatning madaniyati, sivilizatsiyasi va tarixi bilan tanishish, turli xil dunyoqarashga, madaniyatga ega do‘stlar bilan uchrashish imkoniyatini ham taqdim etadi.

Ana shunday dasturlar bugungi kunda ko‘plab mamlakatlarning o‘zaro hamkorlik o‘rnatish strategiyalarining muhim qismiga aylanib ulgurdi. AQSH ning sobiq mudofaa vaziri Robert Geyts ta’lim almashinuvining ahamiyati to‘g‘risida:

“ Qo‘shma shtatlar uchun do‘st orttirishda chet ellik talabalarni Amerika universitetlariga o‘qishga jalb qilish siyosatidek muvaffaqiyatli siyosat yo‘q” deya ta’kidlagan.³ Shunuqtai nazardan, O‘zbekiston va Misr o‘rtasidagi ta’lim sohasidagi hamkorlik O‘zbekistonning 2022-2026- yillarga mo‘ljallangan yangi strategiyasida mamlakatimizni har tomonlama rivojlantirishga erishish bo‘yicha belgilangan 7 ta ustuvor yo‘nalishga ko‘ra ikki davlat o‘rtasidagi yaqinlashuv jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston mazkur strategiya doirasda Maktabgacha ta’lim bilan qamrab olishni 62% dan 80% ga oshirishga erishdi. Shuningdek, 6 yoshli bolalarni maktabgacha ta’lim bilan qamrab olish 2022-2023 – yillarda 90% ga oshgani va 2023-2024 o‘quv yili yakuni bo‘yicha bu ko‘rsatkichni 100 % ga yetkazish ko‘zda tutilgan. Shuningdek, ta’lim tizimiga xususiy sektor mablag‘larini jalb etish hisobiga maktabgacha ta’lim bosqichi uchun 7 mingdan ortiq yangi nodavlat ta’lim muassasalarini qurish va ishga tushirish rejalashtirilgan.⁴ O‘zbekiston 2016-2021 –

---

⁴ Nodir Mahmudov, “Ta’lim tizimi va yangicha yondashuvlar”, yuz.uz, Available at: <http://bit.ly/3DphEaq>

yillarda yoshlarni Oliy ta'limga qabul qilish darajasini 9% dan 28% ga ko'tarishga muvaffaq bo'lgani alohida e'tiborga molik. 2022-2026- yillarga mo'ljallangan yangi rivojlanish Strategiyasida esa 2022-yil oxirigacha bu raqamni 38% ga, 2026 – yilgacha esa 50% ga yetkazish ko'zda tutilgan. Davlat 2026 – yilgacha nodavlat oliy ta'lim muassasalari sonini bosqichma-bosqich oshirish, mamlakatdagi oliy ta'lim yurtlari adadini 50 taga yetkazish ustida ishlamoqda.

Misrdagi ta'lim tizimiga e'tibor qaratsak, hukumat 2017 – yildan boshlab ta'limga katta ahamiyat bera boshladi. Misr davlati ta'limni rivojlantirish bo'yicha "milliy loyiha" qabul qildi. Prezident Abdul Fattoh As-Sisi 2019 –yil mart oyida Butun ta'lim hamjamiyatiga yangi qarashlar tayyorlash bo'yicha o'z qadamlarini davom ettirishini ta'kidladi. Davlat o'quv dasturlari va o'qitish uslubarini ishlab chiqish riqali ta'lim tizimini rivojlantirish asosida jamiyatda zamon va taraqqiyot talablariga ko'proq mos keladigan ta'lim dasturlarini ishga tushirishni e'lon qildi. Umumiy o'rta ta'lim tizimiga o'zgartirishlar kiritish, texnologik ta'limga e'tibor qaratish, Misr-Yapon maktablari tizimini joriy etish bilan bir qatorda, ta'limni rivojlantirish uchun ko'plab dasturlar ishlab chiqildi. Eng muhimlaridan "المعلمون أولا" (O'qituvchilar birinchi navbatda) dasturi hisoblanadi.⁵

Shubhasiz, hozirgi vaqtda ikki davlatning ta'lim va taraqqiyotga bo'lgan qiziqishi ular o'rtasidagi ushba sohadagi hamkorlikka yanada ko'proq e'tibor qaratish lozimligini anglatadi. Ayniqsa, ta'lim almashinuvi mamlakatlar va xalqlar o'rtasidagi taraqqiyot va muloqotning eng muhim mexanizmlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston va Misr o'rtasida 90- yillarda diplomatik aloqalar yo'lga qo'yilganidan buyon ta'lim, madaniy- ma'rifiy va sport sohalarida bir qancha qo'shma hamkorlikka erishildi. Jumladan:

1) 1992 – yilda Toshkent Sharqshunoslik instituti va Qohira , Zagazig va Asyut universitetlari, shuningdek, Qohira universiteti qoshidagi "sharqshunoslik markazi" o'rtasida hankorlik to'g'risida 4 ta shartnoa imzolandi. Bundan tashqari, Toshkent Sharqshunoslik instituti va Al-Azhar universitetlari o'rtasida ilmiy- madaniy hamkorlik bo'yicha ijro dasturi va madaniy- ma'rifiy markazlarni ochish bo'yicha almashinuv shartnomalari imzolandi.⁶

2) 1995 –yil Ta'lim sohasida Misr va O'zbekistonning Ta'lim vazirliklari o'rtasida, Al-Azhar va O'zbekistonning Ta'lim vazirligi o'ratsida hamkorlik qilish to'g'risida shartnoma imzolangan.⁷

3) 2018 –yil Misr prezidenti Abdul Fattoh As-Sisining O'zbekistonga tashrifi asnosida professor- o'qituvchilar almashinuvni rag'batlantirish va

⁵ سعود كاتب, "قول في مقال ... القوة الناعمة للتعاون الثقافي الدولي", العربية نت, 22 فبراير 2021

⁶ بسمة سعد, مصر و أوزبكستان: امان من الحوار السياسي والتعاون الاقتصادي, أنشطة و فعاليات, مركز الاهرام للدراسات السياسية و الإستراتيجية, بتاريخ 15-1-2019

⁷ المراجع السابق

ko'maklashish, ta'lim grantlari (stipendiya) hamda oliy, texnik va kasb-hunar ta'lim sohalarida hamkorlikka yordam ko'rsatishni qo'llab-quvvatlash maqsadida ta'lim sohasida hamkorlik shartnomalari imzolandi.⁸

4) O'zbekiston yoshlar Ittifoqi bilan Misr Arab Respublikasi Yoshlar va sport vazirligi o'rtasida Yoshlar sohasida hamkorlik to'g'risida anglashuv memorandumi⁹

5) O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi bilan Misr Arab Respublikasi Qadimiy yodgorliklar vazirligi o'rtasida Arxeologiya, madaniy meros va muzeyshunoslik sohalarida Hamkorlik qilish to'g'risida bitim.

Xulosa qilinsa, ta'lim O'zbekiston va Misr o'rtasidagi yaqinlashuvda, uning o'lchov va shakllarini shakllantirishda ikki davlat o'rtasida tuzilgan shartnomalar, shuningdek, tarixiy, madaniy yaqinlik ikki davlat o'rtasidagi hamkorlikka asos bo'lmoqda. Har ikki mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi xalqning farovon hayoti garovi bo'lgan barqaror iqtisodiy tarqqiyot, tarixiy- madaniy mushtaraklik, Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq mintaqalari hamda xalqaro maydonda samarali va konstruktiv tashqi siyosat yuritishga qodir bo'lgan ikkita hamkor davlat barpo etish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nodir Mahmudov, "Ta'limtizimi va yangicha yondashuvlar", yuz.uz, Available at: <http://bit.ly/3DphEaq>
2. L.Xodjayev, A.Tohir.O'zbekiston va Misr Hamkorligi.- T.: "Fan ziyosi", 2023 190 b.
3. "O'zbekiston va Misr har tomonlama hamkorlikni mustahkamlamoqda" www.president.uz.
4. دينا أحمد محمود, العلاقات الإقتصادية المصرية مع دول اسيا الوسطى, مركز الحوار للدراسات السياسية و الإعلامية 2019
5. سعود كاتب, "قول في مقال ... القوة الناعمة للتعاون الثقافي الدولي", العربية نت, 22 فبراير 2021
6. بسمة سعد, مصر و أوزبكستان: عامان من الحوار السياسي و التعاون الإقتصادي, أنشطة و فعاليات, مركز الازهرام للدراسات السياسية و الإستراتيجية, بتاريخ 15-1-2019
7. 11 إتفاقية و مذكرات تفاهم في ختام زيارة السيسى إلى أوزبكستان", الوطن, 6 سبتمبر

⁸ "11 إتفاقية و مذكرات تفاهم في ختام زيارة السيسى إلى أوزبكستان", الوطن, 6 سبتمبر 2018

⁹ "O'zbekiston va Misr o'rtasida qanday hujjatlar imzolandi?", Kun.uz, 2018

YORITISH VA YORUG'LIK DARAKCHILARINI ISHLATISHNI DIAGNOSTIKALASH TUSHUNCHALARI

Gulasal Aliyeva

Farg'ona viloyati Oltiariq tumani 2-son kasb-hunar maktabi I.CH.T.U.

+998331301898 ziyodakenjayeva5@gmail.com

Annotatsiya; Ushbu maqolada yoritish va yorug'lik darakchilarini ishlatishni diagnostikalash tushunchalari batafsil yoritilgan. Yorug'lik asbobining optik sistemasi lampa, nur qaytargich va nur tarqatgichdan iborat

Kalit so'zlar; Yoritgich, yorug'lik, gabarit, optik sistemasi, harakat havfsizligi, yorug'lik asbblari, lampa, avtomobil faralari.

Annotation; this article covers in detail the concepts of diagnostics of the use of lighting and light Drapers. The optical system of the light instrument consists of a lamp, a light reflector and a light diffuser

Keywords; illuminator, light, gabarite, optical system, motion security, light asbb, lamp, car headlights.

Avtomobillarning harakat xavfsizligi, ayniqsa kunning qorong'i qismida va ko'rinish yomon bo'lgan hollarda, ko'p jihatdan yorug'lik asboblarining holati va tavsifnomasiga bog'liq. Yorug'lik asboblari yo'lni yoritish, avtomobilning gabarit o'lchamlari hakida ma'lumot berish, haydovchining mo'ljallagan yoki amalga oshiraetgan harakati hakida darak berish, davlat raqami, kabina, kuzov saloni, nazorat-o'lchov asboblari, bagajnik va kapot ostini yoritish uchun xizmat qiladi.

Avtomobillarning yorug'lik asboblari yoritish va yorug'lik darakchilaridan tashkil topgan. Yorug'lik asbobining optik sistemasi lampa, nur qaytargich va nur tarqatgichdan iborat.

Lampa yorug'lik manba vazifasini bajaradi. Nur qaytargich paraboloid shaklida bo'lib, lampadan kichik burchak ostida chiqqan yorug'lik oqimini to'playdi va optik o'q bo'ylab yo'naltiradi. Tinik materialdan tayyorlangan, ichki yuzida linza va prizmalarga ega bo'lgan nur tarqatgichda yorug'lik oqimi vertikal va gorizontal tekislik bo'yicha qayta taqsimlanadi.

Uzoq vaqt davomida faralarning eng keng tarqalgan turi amerika lampa-farasi bo'lib keldi. Uning qismlarga ajralmaydigan optik elementi shishadan tayyorlangan va bir-biriga kavsharlangan nur qaytargich va nur tarqatgichdan iborat bo'lib, uning ichki bo'shlig'i inert gaz bilan to'ldirilgan. Nur tarqatiachning ichki qismiga bitta yoki ikkita cho'g'lanish tolasi joylashtirilgan. 50 yillardan boshlab Yevropada metal shishali optik elementlar keng tarqalib, ularda yorug'lik manbaini almashtirish mumkin bo'ldi. Tok

manbai sifatida oddiy yoki galogen lampalar ishlatilib, ular metall nur qaytargichdagi maxsus uyachaga o'rnatildi.

Yorug'lik va yorug'lik signallari moslamalarini o'rnatish uchun transport vositasini tasdiqlash to'g'risidagi ariza tovar belgisi egasi yoki uning vakolatli vakili tomonidan amalga oshiriladi. Ilova paytida transport vositasi turiga oid barcha xususiyatlar, shuningdek ishlab chiqaruvchi tomonidan yoritish va yoritish uskunalari uchun mo'ljallangan qurilmalar ro'yxati, umuman yoritish va yorug'lik signalizatsiya uskunalarining chizilgan rasmlari va transport vositasidagi turli xil qurilmalarning joylashuvi ko'rsatilgan diagrammalar keltirilgan.

Avtomobillarning elektr jihozlarini quyidagi asosiy funktsional sistemalarga bo'lish mumkin:

1. Elektr ta'minot tizimi (generator, kuchlanish relesi, akkumulyator batareyasi).
2. Ichki yonuv dvigatelini ishga tushirish tizimi (startyor, akkumulyator batareyasi, ishga tushirishni yengillatuvchi moslamalar).
3. O't oldirish tizimi (tok manbai, o't oldirish g'altagi, uzgich-taqsimlagich, tranzistor kommutatori, o't oldirish shamlari);
4. Nazorat-o'lchov asboblari va diagnostika tizimi (temperatura, bosim sezgich va ko'rsatgichlari, taxometr, spidometr, darak beruvchi lampalar va boshqa).
5. Yoritish va xabar berish tizimi (bosh yoritish faralari, avtomobil burilishi va to'xtashini ko'rsatuvchi chiroqlar, oldingi va orqadagi fara osti chiroqlari va xokazo).
6. Qulaylik yaratuvchi asboblari tizimi (oynatozalagichlar, isitkich elektrdvigatellari, konditsionerlar, oyna ko'targichlar va hokazo).
7. Dvigatel va transmissiyani avtomatik boshqarish tizimi.
8. O'tkazgichlar va kommutatsiya jihozlari.

Generator, startyor, o't oldirish apparatlari va nazorat-o'lchov asboblarning sezgichlari bevosita dvigatelga, qolgan jihozlar esa avtomobil kuzovi va shassisining tegishli joylariga o'rnatiladi.

Avtomobilni ishlatish jarayonida doimo ulab qo'yiladigan (yoritish, o't oldirish, nazorat-o'lchov asboblari va xokazo) yoki qisqa, lekin tez-tez ishlatiladigan (tormozlanish yoki burilishni ko'rsatuvchi yorug'lik darakchilari) iste'molchilar tokni umumiy zanjirdan oladi. Dvigatelni ishga tushirish vaqtida katta tok (bir necha yuz amper) iste'mol qiladigan startyor, kesimi ancha katta bo'lgan o'tkazgich bilan bevosita akkumulyator batareyasiga ulanadi.

О'ZGARUVCHAN VA O'ZGARMAS TOK GENERTORNI DIONOSTIKALASH

Murodjon Soliyev Xokimjon o'g'li

Farg'ona viloyati Oltiariq tumani 2-son kasb-hunar maktabi I.CH.T.U.

+998911576474 soliyevmurodjon1993@gail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zgaruvchan va o'zgarmas tok genertorini dionostikalash mavzusi yoritilgan. O'garuvchan va o'zgarmas tok generatori haqida alohida tarif va dionostikalash tushuntirilgan.

Kalit so'zlar ; O'zgaruvchan tok, o'zgarmas tok, generator, elektr toki, asinxron, kollektor.

Annotation: this article covers the subject of dionosticization of the alternating current and constant current generator. A separate tariff and dionosticalization has been explained about the volatile and invariant current generator.

Keywords; alternating current, alternating current, generator, electric current, asynchronous, collector.

O'zgaruvchan tok generatori — aylanma harakatining mexanik energiyasini o'zgaruvchan tok elektr energiyasiga aylantiruvchi mashina. Sinxron va asinxron turlari bo'ladi. Asinxron generatorlar kam (asosan, alohida elektr bilan ta'minlash tizimlarida) ishlatiladi; 20-asr 70-yillaridan boshlab amalda sinxron generatorlyar ishlatilmoqda. Uch fazali O'zgaruvchan tok generatorig . eng ko'p tarqalgan. Kuchli O'zgaruvchan tok generatorig . elektr st-yalarga o'rnatiladi. Quvvati uncha katta bo'lmaganlari avtonom energiya bilan ta'minlash tizimlarida, chastota o'zgartirgichlarda ishlatiladi, mexanik energiyani o'zgaruvchan tok elektr energiyasiga (generator) yoki o'zgaruvchan elektr tok energiyasini mexanik energiyaga (dvigatel) hamda o'zgaruvchan tok elektr energiyasini boshqa kuchlanishli yoki boshqa chastotali elektr energiyasiga aylantiruvchi elektr mashina (o'zgartirgich). O'zgaruvchan tok generatorim. asinxron elektr mashina va sinxron mashinaga (qarang Sinxron generator) bo'linadi.

O'zgarmas tok generator— o'zgarmas tokni generatsiyalaydigan (hosil qiladigan) elektr mashina. Asosan, stator, yakor (rotor) va chulg'amlar (sim o'ramlari)dan iborat. Aylanuvchi qismi (yakori)ning chulg'amida induksiyalanuvchi o'zgaruvchan tokni o'zgarmas tokka o'zgartiradi. O'zgarmas tok generatori g . ning uyg'otish tizimiga bog'liq bo'ladi. O'z-o'zidan uyg'otishli, mustaqil uyg'otishli va aralash uyg'otishli O'zgarmas tok generatorig .lari mavjud. O'zgarmas tok generatorig . bir necha Vt dan bir necha ming kVt gacha quvvatga, bir necha V dan bir necha ming V gacha kuchlanishga mo'ljallab ishlab chiqariladi. O'zgarmas tok generatorig . prokat

stanlarida, aerodinamik trubalarda, ekskavatorlar va boshqalarda ishlatiladi (qarang Generator).

O'zgarimas tok generatorini diagnozlash - generatorning (yakor, kollektor, cho'tkani) tashqi qarovidan iborat hamda yakorning aylanishlar soni (tok bera boshlashi va tula berishi) tekshiriladi, shuningdek generatorning qizish harorati va shovqin (taqillashlar) aniqlanadi. Tashqi qarov yo'li bilan generator (kollektor)ning ifloslanish darajasi, generatorning uchqunlanishi va cho'tkaning yeyilishi, tasmaning tarangligi, generatorning maxkamlanishi tekshiriladi. Generator tasmasining (tarangligi) bushroq bo'lishi, zaryad tokining ixtiyoriy o'zgarishiga (ampermetr strelkasi tebranishiga) sabab bo'ladi. Generatorning $50\div 60^{\circ}$ S haroratdan ortiq qizib ketishi, tasmasining tarangligi (me'yoridan) ortib ketishiga, yakor podshipnigining yeyilishiga, kollektor va yakor uramlarida to'tashuvlar hosil bo'lishiga olib keladi. SHovqin va taqillashlarning hosil bo'lishi, uz navbatida kizish haroratining ortib ketishidan, podshipniklarning yeyilishidan, tasmning tarangligi ortib ketishidan (cho'tka yeyilishi va boshka sabablarga ko'ra) vujudga keladi. Generatorning boshlang'ich va tula miqdorda tok berishini tekshirish yakorning aylanishlar sonini aniqlash bilan bog'liq bo'lib, (generator) dvigatel salt ishlaganda va tula (nagruzkada) yuklanib ishlaganda xaqiqiy nominal) kuchlnishni bera boshlaydi. Hosil bo'lgan chastotalar texnik shartda berilganlari bilan taqqoslanadi. Generator va boshka elektr jihozlarini (agregatlarini) (avtomobildan yechmay turib, ishlashini tekshirishda ko'p maqsadli nazorat o'rnatmasi va (kuchma-E-214) asboblari va generatorni tekshiruvchi qo'zg'almas o'rnatma hamda E-211 va 532 M turdagi rele-regulyator (RR) larni tekshiradigan asboblardan foydalaniladi. Yondirish tizimini va boshqa elektr jihozlarini diagnozlashda (qo'zg'almas o'rnatma va eltuvchi asboblardan tashqari) qo'zg'aluvchan va qo'zg'almas ostsillografli (E-205 va E-206 hamda "Elkop" S 100 A, "Paltest" P-252 chet el va boshka) elektron o'rnatmalardan foydalaniladi. Ostsillografli elektron o'rnatmalarda, ekrandagi ostsilogrammalarni etalonlari bilan takkoslab, diagnostikalanayotgan asbob va tizimning texnikaviy holati aniklanadi. E-214 asbobi (bevosita avtomobolning uzida turganda) akkumulyatorlar batareyasini, quvvati 7 ot kuchiga teng bo'lgan starterlarni, quvvati 350 Vt gacha bo'lgan o'zgaruvchan va o'zgarimas tok generatorlarini, rele-regulyatorlarni, uzgich-taqsimlagichlarni, kondensatorlarni, yondirish g'altagi va yuqori kuchlanishli zanjir izolyatsiyasini tekshiradi. Regulyator tekshirilayotganda, akkumulyatorlar batareyasidan rele-regulyator uzib qo'yiladi, chunki generator yagona tok manbai bo'lib xizmat qilishi kerak.

O'zgaruvchan tok generatorini tekshirish xuddi o'zgarimas tok generatorinikiga o'xshash bo'ladi. Generatorning nosozliklari kuchlanishning kamayishi yoki uning mutlako yo'ligidan bo'lishi mumkin. Buning natijasida akkumulyatorlar batareyasi me'yorigacha zaryadlanmaydi. Agar generator me'yoridagi quvvat bilan ishlamasa, bu

stator o'ramining nosozligi (stator o'rami zanjiri bitta fazasining uzilishi, stator uramida g'altakdagi o'ramlar orasida tutashuvlar mavjudligi)dan darak beradi. Bundan tashqari, kontaktli xalqa oksidlangan bo'lsa yoki cho'tka kollektorga yaxshi tegmasa ham generator tula quvvat bilan ishlamaydi. Generatorning sozligini aniqlash uchun faza klemmalari (simlari)ni uzib qo'yib, kuchlanish tekshiriladi. Buning uchun o'zgarmas tok voltmetri 12 Volt kuchlanishli shchupli nazorat lampadan (600÷800 daqiqa/aylanish bilan dvigatel salt ishlaganda) foydalanib, navbati bilan generatorning har qaysi klemmasiga va massasiga ulab tekshiriladi. Agar voltmetr 12V (undan yuqori)ni ko'rsatsa yoki lampochka tula yonsa, generatorning sozligidan darak beradi. SHunda kuchlanish past bo'lsa, lampochka xira yonib (uchqunlanib) generatorning nosozligini bildiradi.

Agar generator umuman tok hosil qilmayotgan bo'lsa, u xolda uyg'otish uramlarining sozligini, to'g'rilagichni yoki rele-regulyatorni tekshirish zarur. To'g'rilagichni tekshirish selenli shaybani kurishdan boshlanadi. Selenli qobiqlarning qo'yishini aniklash, shaybani sinab kurish demakdir. To'g'rilagichning ishchanligini aniqlashda voltmetr yoki nazorat lampasidan foydalaniladi. Buning uchun regulyatorning "V" klemmasidan simi uzib qo'yiladi va dvigatelni (600÷800 daqiqa/ayl bilan) salt ishlatib "+" yoki "-" (to'g'rilagichni) klemmalariga nazorat lampasi ulanadi. Agar voltmetr 12 Vni ko'rsatsa yoki lampa to'liq yonsa, to'g'rilagichning sozligini bildiradi. Generator va to'g'rilagichning soz holatida generator tok bermasa, buni rele-regulyatorning nosozligidan deb bilish mumkin.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	DORI VA DORI VOSITALARI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA	3
2	FARADEYNING ELEKTROLIZ QONUNLARI	5
3	YORUG'LIK BOSIMI	8
4	РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ У КУРСАНТОВ ВОЕННОГО УЧИЛИЩА	12
5	АУТЕНТИЧНЫЕ ТЕКСТЫ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО	15
6	ОБУЧЕНИЕ ТЕХНИКЕ ЧТЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА: ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ВЛАДЕНИЯ ЯЗЫКОМ И НАВЫКОВ ПОНИМАНИЯ	18
7	O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA O'XSHATISH QURILMALARI TADQIQI	21
8	YER OSTI KON LAHIMLARINI O'TISH TEXNOLOGIYALARI	25
9	HOW TO IMPROVE WRITING SKILLS AND BOOST VOCABULARY IN IELTS	31
10	BOSHLANG'ICH SINFLARDA 4K MODULI ASOSIDA TA'LIM OLISHNING AFZALLIKLARI	34
11	O'ZBEKISTONDAGI SUG'URTA KOMPANIYALARINING RIVOJLANISHI	38
12	MINTAQA IQTISODIYOTINI EKOLOGIYALASHTIRISH OMILLARI	44
13	KONSTITUTSIYADA QONUNCHILIK TASHABBUSI YANGI MAZMUN BILAN BOYTILDI	50
14	KREATIVLIK PEDAGOGIK FAOLIYAT UCHUN JUDA MUHIM MASALADIR	54
15	O'QITUVCHI QANDAY BO'LISHI LOZIM	58
16	AVTOMOBIL FARALARI TURLARI VA ULARGA SERVIS XIZMAT KO'RSATISH	62
17	DIZEL DVIGATELI TA'MINLASH TIZIMINI QISMLARI VA ISHLASH PRINSIPI	65
18	LOYIHALANAYOTGAN AYOLLAR YUBKASI UCHUN ZAMONAVIY MODA YO'NALISHI	68
19	ALPOMISH DOSTONIDA VATANPARVARLIK G'OYALARI VA OBRAZLARINING SPETSIFIK XUSUSIYATLARI	71
20	DORI MODDALARINI TOMIR ICHIGA YUBORISH KO'NIKMALARIDA HAMSHIRALIK PARVARISHI	77
21	AHLOQ TUZILISHI ISHLARINING JAZOSINING MOHIYATI VA MAZMUNI	82
22	QISHLOQ XO'JALIGIDAGI GLOBAL MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI	87

23	PROBLEMS AND SOLUTIONS IN WORKING PROBABILITY AND COMBINATORICS PROBLEMS	92
24	AGRESSIV XULQ-ATVORNING NAMOYON BO'LIH SHAKLLARI	95
25	OG'ISHGAN XULQLI BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN PROFILAKTIK ISHLAR	99
26	TA'LIM TURNING TALABALAR O'QUV MOTIVATSIYASIGA TA'SIRI (KUNDUZGI VA SIRTQI TA'LIMI MISOLIDA)	103
27	KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA EKOLOGIK ONGNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK HUSUSIYATLARI	109
28	SHAXSDA NOTIQLIK XUSUSIYATINI SHAKLLANISHIGA TA'SIR QILUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR DIAGNOSTIKASI	116
29	TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILAR HUQUQIY ONGINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI	119
30	NOTO'LIQ OILA FARZANDLARINING OILAVIY QADRIYATLARGA BO'LGAN MUNOSABATI DIAGNOSTIKASI	125
31	O'SMIRLIK DAVRIDA KEHADIGAN PSIXOLOGIK JARAYONLAR	131
32	O'ZLASHTIRISHDA ORQADA QOLAYOTGAN BOLALAR DIAGNOSTIKASI VA KORREKSIYASI	135
33	REPRODUKTIV XULQ PSIXOLOGIYASIDA FARZANDGA QADIRYATLI MUNOSABATNI BOSHQARISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI	139
34	PEDAGOGLIK KASBING ISH FAOLIYATIDAGI JARAYONLARI	144
35	MINTAQA IQTISODIYOTINI EKOLOGIYALASHTIRISH OMILLARI	148
36	PORTLATILADIGAN SKVAJINALARNI BURG'ULASH USULLARI	154
37	CULTURAL AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN UZBEKISTAN AND EGYPT HISTORY	158
38	YORITISH VA YORUG'LIK DARAKCHILARINI ISHLATISHNI DIAGNOSTIKALASH TUSHUNCHALARI	165
39	O'ZGARUVCHAN VA O'ZGARMAS TOK GENERTORNI DIONOSTIKALASH	167

***Напоминание!** — Образование наука и инновационные идеи в мире || Авторы несут персональную ответственность за правильность цифр и данных в статьях и планах занятий, включенных в мировой научно-методический журнал, и за правильность приведенных цитат.*

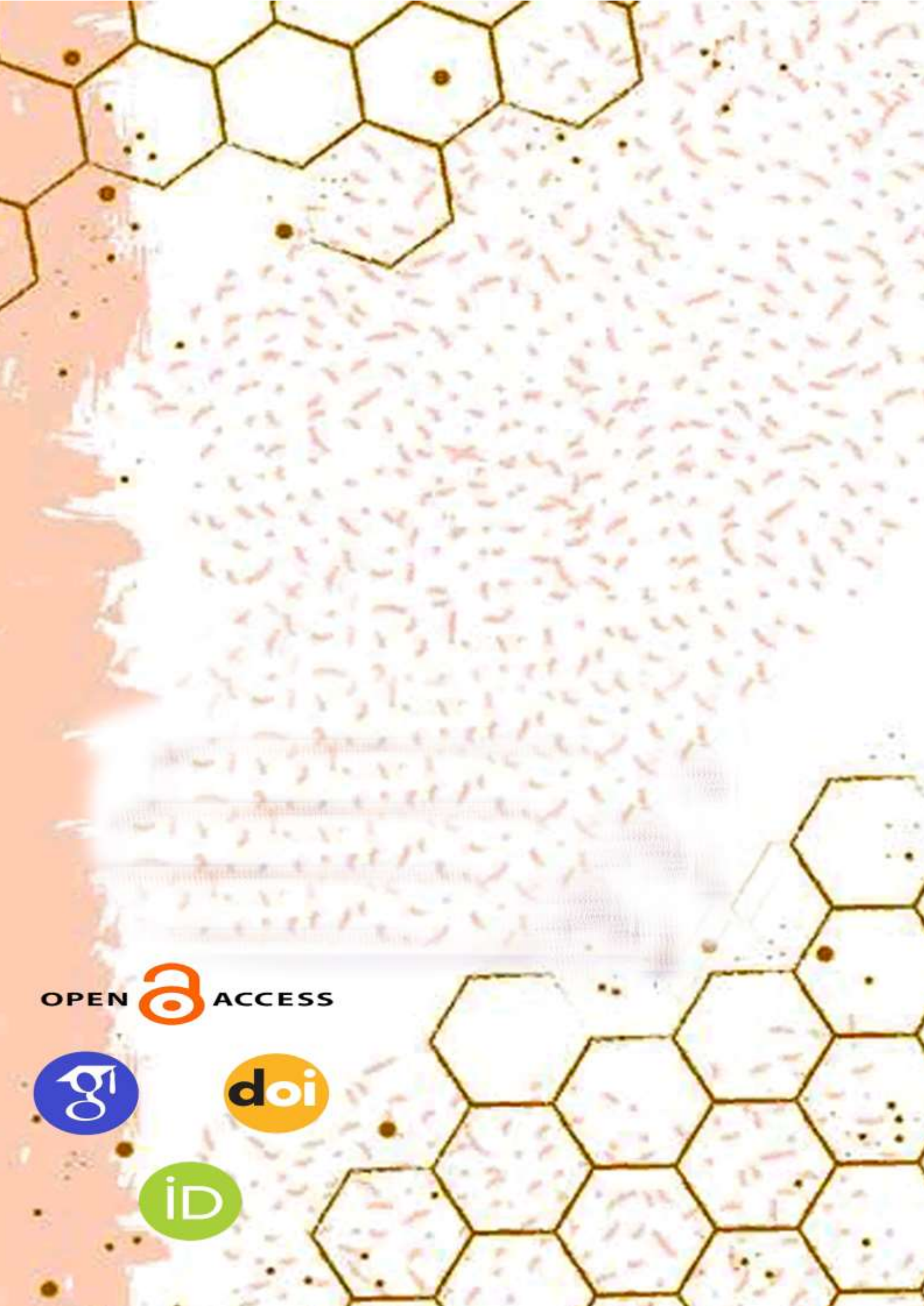
**Главный редактор:
Семёнов Владимир Львович**

**Помощник редактора:
Абдурахманов Бобуржон**

**Подготовитель к публикации:
Халиков Тохирджон Шавкатжонович**

— Образование наука и инновационные идеи в мире всемирный научно-методический журнал, 2023-г.

OPEN ACCESS

